

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

CSORBA GYÖZŐ versei 961

HALLAMA ERZSÉBET: A történelmi forduló Pécssett
(Beszélgetés Csorba Gyözővel) 963

*

BERTÓK LÁSZLÓ versei 971

KIS PINTÉR IMRE: „Még akkor is, ha dől a fal”
(Bertók László költészetéről) 973

PÁKOLITZ ISTVÁN versei 980

VAMOS MIKLÓS: Vegyes páros (elbeszélés) 982

TEMESI FERENC: Por (címszavak egy pótkötetből) 993

KALASZ MÁRTON: Téli bárány (regény, XIII.) 1002

GALAMBOSI LÁSZLÓ versei 1009

LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika 1011

MAKAY IDA versei 1015

ACZÉL GÉZA: Korrekció és kísérletezés
(Vázlat a párizsi Magyar Műhelyről) 1016

POMOGÁTS BÉLA: Búcsú a költészettől?
(Szilágyi Domokos: Ez a nyár) 1022

AGH ISTVÁN: Levél a föld alól
(Hervay Gizella költészetéről) 1028

LACZKÓ ANDRÁS: Nagyító alatt a világ
(Takáts Gyula: A rejtett egész) 1031

TAKÁTS GYULA versei 1034

*

RAJNAI LÁSZLÓ: Arion 14 („Actualité de Babits”) 1035

BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ: Posta messzi-ől
(Weöres Sándor verseskötete) 1040

FERENCZI LÁSZLÓ: Az elmozdult epilógus
(Sötér István: Komoly ének) 1043

1984

NOVEMBER

MÁTYÁS GYÓZŐ: „Valaha” és „most már”

(Mándy Iván: *Strandok, uszodák*) 1046

VEKERDI LÁSZLÓ: Szó, zene, kép

(Fodor András *tanulmányai*) 1049

CSAJKA GÁBOR CYPRIAN: A valóság vetkőztetése

(Török László *tényképalbumáról*) 1053

KÉPEK

MARTYN FERENC pécsi és baranyai rajzai 981, 992, 1008, 1021,
1030, 1033, 1039, 1042, 1048, 1052, 1056

(Nádor Katalin *fotoí*)

JELENKOR

XXVII. ÉVFOLYAM

11. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,- Ft.
84-3466 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Farkas Gábor igazgató

KRÓNIKA

MARTYN FERENC huszonnégy festményt és két szobrot ajándékozott szülővárosának, Kaposvárnak. A műveket bemutató állandó kiállítást szeptember 29-én nyitották meg a régi megyeháza galériájában.

*

ILLYÉS GYULA-EMLEKOSZLOPOT – Tolna megyei fafaragók munkáját – helyezték el Dombóváron október 6-án. Avató beszédet mondott *Czine Mihály* irodalomtörténész.

*

AZ V. DUNÁNTÚLI TÁRLAT szeptember 29-én nyílt meg Kaposváron. A kiállításon 107 képzőművész 214 munkáját mutatták be. A fődíjat *Valkó László* kapta.

*

JANUS PANNONIUS EMLÉKÜLÉST rendeznek Pécsen október 22-én, a költő születésének 550. évfordulója alkalmából. *Dr. Ormos Mária*, rektor ünnepi megnyitója után *Csorba Győző*, *Kovács Sándor Iván*, *Boda Miklós*, *G. Sándor Mária* és *Tüskés Tibor* tart előadást. – Az emlékülés helyszínén, a JPTE Tanárképző Karának épületében kiállítás nyílik a pécsi Janus Pannonius Irodalmi Társaság (1931–1944) dokumentumaiból.

*

KÉPZŐMŰVÉSZET ÉS ANIMÁCIÓ címmel új *Martyn Ferenc-kiállítás* nyílt szeptember 30-án Pécsen, a Káptalan utcai teremben. A kiállításon a festőművész munkájáról készült animációs film rajzai láthatók.

*

GALAMBOSI LÁSZLÓ szerzői estjét november 20-án rendezik meg a pécsi Várkonyi Nándor könyvtárban, Gyolcsba ölelő c. verseskötetének megjelenése alkalmából. Bevezetőt mond *Kárpáti Kamill*. Közreműködik *Győry Emil* és *Sólyom Katalin* színművész, valamint *Szkladányi Péter* fuvolaművész.

NEMZETISÉGI MŰVELŐDÉS MAGYARORSZÁGON címmel tudományos konferenciát rendeztek október 8–9-én Pécsen. A plenáris ülésen a következő előadások hangzottak el: *Kövágó László*: A Tanácsköztársaság nemzetiségi művelődésügye, *Kanyar József*: Nemzetiségi oktatás a Dél-Dunántúlon (1790–1868), *Tóth Ede*: Művelődéspolitikai és nemzetiségi (1867–1914), *Tilkovszky Loránt*: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi művelődéspolitikája, *Andrástalvy Bertalan*: A nemzetiségek szerepe a nemzeti művelődésben. *Stark Ferenc*: A nemzetiségi szövetségek szerepe a nemzetiségek művelődésében.

*

A KAPOSVÁRI CSIKY GERGELY SZÍNHÁZ október 12-én mutatta be *Csehov*: Cseresznyés kert c. színművét *Ascher Tamás* rendezésében.

*

A VILÁG KÖZEPE címmel megjelent *Ékes Akos* verseskötete dr. Borbély Ervin kiadásában.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Kamaraszínházában október 26-án mutatják be *Vampilov*: A megtalált gyermek c. színművét *Valerij Fokin* rendezésében.

*

PÉCSI ÍRÓK JUGOSZLÁVIÁBAN. A Baranya megyei Könyvtár és az Eszéki Városi Könyvtár cserekapcsolata alapján a jugoszláviai Baranyába és Szlavóniába látogat november 14–16-án *Bertók László*, *Csorba Győző* és *László Lajos*. Tapasztalatcsere megbeszéléseken, irodalmi esteken és író-olvasó találkozókön vesznek részt.

*

TALÁLKOZÁSOK – SUSRETI címmel magyar és szerb-horvát kétnyelvű antológia jelent meg bajai és zombori írók műveiből a bajai és zombori könyvtár közös kiadásában.

CSORBA GYÖZŐ

Steve, Pista – Sydney

*Csak tőle, s így hirtől tudom,
hogy az utolsó éveket
lakókocsiban élte. Nem szegény fokon,
sőt épp, mert bátran élhetett
fő hobbijának: szinte folyvást
úton volt, és otthont talán
nem is kívánt úgy igazán,
s félt is, hogy tárgyai letogják.*

*Vagy, mert sosem volt otthona,
(rokon-család nevelte fel),
vagy mert rossz volt hozzá szülőhona,
s bánat nélkül engedte el.
Hát persze lett lakása végül,
otthona nem . . . s csak mert szokás,
meg hogy a posta . . . Egy lakás
lehet cím is címzettje nélkül.*

*Midőn először jött haza,
ítélt holtak s elevenek
fölött, s hasonlítgatta sorra a
kintit meg bentit, milyenek . . .
hogy itt gyalázat, és hogy eztán
lábát többé be nem teszi,
s csak azt, hogy elmegy, élvezi,
s hogy képes volt kibírni tisztán.*

*De újra jött, és újra jött,
és váltig méltatlankodott,
holott a sokszerű konkoly között
talált már gyakran egy-egy jó magot,
jött, minthacsak dühét kiadni.
Am furcsán csillogott szeme:
mondott szavának ellene,
és kezdte vádjait vitatni. –*

*Holtan találták pár hete,
készült pedig megint haza.
Porait széjjelszórták százfele,
így kérte végakarata.
– Steve, Pista, onnét a halálon
akárhol légy, egy porszemed,
ó, bár elhoznák a szelek,
ó, bárcsak azt, szegény barátom!*

Mesebeli

*Komolytalan s erőltetett,
s inkább hiúság, mint igény
s rögtönzött cirkusz-ötletek
a „holtomig” festett egén. –*

*Egyetlen porcikája sincs,
mit nem hazudtam volna át,
s most szókbán élő kincseit
úgy hordja, mint egy diszruhát.*

*De lesz, hogy a mesebeli
bolond szegénykén fesztelen
szemét végig legelteti,
és fölkiált: „Ni, meztelen!”*

*S akkor talpáig öszedül,
hiába fondorkodtam én,
és arra is majd fény derül,
hogy rossz büntársa voltam én.*

Költészet

*Se rím, se ritmus, se külön nyelv,
se hang, se tűz, se szárnyalás:
csak egy-egy szó, amit különben
vagy úgy nem mondott még ki más.*

A történelmi forduló Pécsen

– Beszélgetés Csorba Győzővel –

1945 történelmi fordulója Pécs polgárai számára 1944. november 29-én kezdődött. A tömegekben, melyek végigélték azokat a forró napokat, majd az élet helyreállításának nemkevesbé izgalmas heteit és hónapjait, természetesen művészek, írók, költők is voltak. Egyebek közt egy fiatal, huszonnyolc éves költő, akinek már megjelent, és rangos folyóiratokban szép kritikát kapott két verseskötete, és aki – a háború ellenére – sokat várt az élettől. Dr. Csorba Győző amúgy jogot végzett és városi szolgálatban állt, akkor már ki-nevezett könyvtárvezetőként, bár ezt a tevékenységet más dolgok egy időre háttérbe szorították.

– 44 novemberében már Pécsen is nyilas uralom volt. Milyen változást jelentett ez itt?

– Ehhez vissza kell kanyarodni egészen ahhoz a bizonyos Horthy-proklamációhoz, október 15-hez. Én akkor nősülés előtt álltam, feleségem az akkori polgármester, Esztergár Lajos titkárnője volt. Akkor, azon a vasárnapon ebédre voltam hivatalos leendő feleségemékhez. Ebéd után megszólalt a telefon, és a polgármester őt azonnali hatállyal berendelte a városházára. Természetesen én is elkísértem. Már tudtuk, hogy elhangzott a kiáltvány, amely érthető módon bennünk is izgalmat keltett, de nem tudtuk, hogyan lesz tovább. A polgármesteri hivatalban nagy tömeg gyűlt egybe, különféle vezetők, többek közt a főispán is, tanácsnokok, tisztviselők. Kint a Széchenyi téren közben kisebb-nagyobb csoportok gyülekeztek, mindenki a kiáltványt tárgyalta, ki mellette volt, ki ellene. Mivel a polgármesteri előszoba, ahol én is várakoztam, a városháza első emeletén volt, jól hallottam például egy idősebb katonatisztet, az egyik alkalmi szónokot, aki hevesen agitált a kiáltvány ellen. Odabent közben közölték, hogy a polgármester és a főispán küldöttségben átmegy a hadtestparancsnoksághoz, amely egészen közel a városházához, a Széchenyi tér nyugati oldalán, a későbbi megyei tanács épületében székelt. Mi, akik ottmaradtunk és várakoztunk, persze nagy vitákba is keveredtünk, éppen úgy, mint akkor valószínűleg az országban mindenki. Én azon a véleményen voltam, hogy a Horthy-nyilatkozatra hallgatni kell, hogy most már valóban értelmetlen a további ellenállás. Akadtak többen is, akik egyetértettek velem, legalábbis ott és akkor, de azután hamarosan, néhány nap múlva már hallottam olyan sustorgásokat, hogy én úgynevezett szalonkommunista vagyok. Egy idő után aztán megérkezett a küldöttség és megtudtuk, hogy a hadtestparancsnokság nem csatlakozik a Horthy-kiáltványhoz. Reggelre pedig bekövetkezett Szálasi hatalomátvétele.

– *Hogyan lehetett ezt Pécssett érzékelni?*

– Néhány napig semmi sem történt, aztán a polgármestert és a főispánt internálták. A Mecseken, ha jól emlékszem, a dömörkapui menedékházba vitték őket másokkal együtt. De inkább csak olyan háziőrizetbe, mert egyik vasárnap leendő feleségemmel elhatároztuk, hogy meglátogatjuk Esztergár Lajost, és sikerült is, simán odaengedtek bennünket. Aztán elszállították őket valahová Szigetvár mellé. A régi vezetők helyét mindenütt nyilasok foglalták el, de a folyamat csak megkezdődött, a régi tisztviselői kar teljes átalakítására már nem volt idejük.

– *Mégis, hogy teltek a napok? Bejártál például dolgozni?*

– Persze. Akkor éppen a főügyési hivatalban működtem. Mert már korábban, bár könyvtárvezető voltam, a városházára rendelték be szolgálattételre. Kevés volt az ember, részben a sok katonai behívás, részben amiatt, hogy sokan elmentek a visszacsatolt területekre. Közben november 12-én házasságot kötöttem. Jellemző volt az akkori körülményekre, hogy az egész városban nem lehetett egy szál szegfűt vagy valami más esküvői virágot kapni. Egy csokor krizantémot vittem, szegény anyósom kishiján kidobott, mondván, hogy ez a virág temetőbe való, nem esküvőre.

– *Na és a nászút?*

– A háborúhoz illő. Egy ismerősünk átadta Ūrögben lévő kis házát, oda vonultunk ki gyalog. Az unokaöcsém, aki gyógyszerészhallgató volt, de az események miatt már eljött Pestről, egy állatorvostanhallgató barátjával tolt ki nekünk azt a kétkerekű taligát, amire fölpakoltuk a legszükségesebb holmikat. Ez a fényűző aktus meg is van örökítve fényképen. Dehát ez volt a kisebbik baj, a nagyobbik az volt, hogy közben megérkezett Pécsre a nyilas polgármester. Berendelte a fogalmazói kart – ahogy akkor az egyetemet végzett tisztviselőket nevezték. Szabadosnak hívták azt az embert, én régebből ismertem, Bárdoi Németh János kollégája volt a számvevőségen, aztán elkerült a Délvidékre, s most láttam viszont újra. Csöndes, kellemes emberre emlékeztem, többször találkoztunk azelőtt, és most ahogy fől sorakoztunk és sorra bemutatkoztunk, furcsa módon úgy tett, mintha sose látott volna, és roppant ridegen fogadott. Kiderült aztán, hogy akkor már különféle hírek jártak rólam. Nem csináltam ugyan semmi különöset: se összeesküvést, se robbantást, se semmi effélét, csakhát időnként mindenféle kijelentéseket tettem. Egyszer, emlékszem, egy kollegámmal vitatkoztunk össze, aki a vita végén közölte velem, hogy ha nem nézné régi barátságunkat, azonnal följelentene. Ezt az illetőt aztán Mohácsra nevezték ki nyilas polgármesternek. Egyszóval személy szerint nem látszott rózsásnak a jövőm. Szerencsére Pécssett a nyilas uralom nemigen tudott már berendezkedni. Ahogy közeledett a front, úgy szervezték egyre izgatottabban a menekülést. A városházán is. Voltak, akik irodáról irodára jártak és agitáltak a menekülés mellett. Sokan egyszerűen ijedségből távoztak és mert bedőltek a propagandának. Elterjedt például, hogy ha ideérnek a szovjet csapatok, az értelmiségieket a Széchenyi térre terelik és legéppuskázzák. Egy Signal című német folyóirat ontotta a rémtörténeteket, sőt, fotókat közölt lemészárolt tömegekről. Voltak mások, ezek közé tartoztam én is, akik szintén irodáról irodára jártak, de azért, hogy

megpróbálják rávenni az embereket, ne menjenek el. Úgy is elérik őket a szovjet csapatok, mondtam, legfeljebb száz vagy százötven kilométerrel odébb, ráadásul idegenben. Akadtak, akik hallgattak ránk, de sokan nem bírták a lelki nyomást és mentek. November 26-ra lezajlott a menekülés. Aznap vasárnap volt, nagyon csúnya őszi idő, hideg eső esett. Ez csak fokozta a nyomasztó atmoszférát. A Nagyvárad utcában laktam, légvonalban 4–500 méterre a vasutállomástól, méghozzá egy olyan épületben, amelynek pincéje sem volt, csak egy kötelezően ásott légoltalmi gödör az udvaron, az is fél méter magasan feltöltve talajvízzel. Nem tudtuk, hogyan fog majd lezajlani a hatalomváltás, de a lövéseket már jól lehetett hallani déli irányból. A Kálvária utca 1-ben – ezt a házat azóta lebontották – volt egy hatalmas pince, akár több száz embert is be tudott volna fogadni, bombabiztosnak hitték, mert a Kálvária domb alá húzódott egészen. A közelben semmiféle katonai létesítmény nem volt. Mármost az anyósom egy unokahúga, egy ismert pécsi kárpitosmester felesége lakott ott családjával, s följánlotta, hogy menjünk hozzájuk. Így aztán azon a vasárnapi alkonyaton messzi ágyúörgés és csúf eső közben, két kis bőröndbe berakodtunk és fölballagtunk a teljes bizonytalanságba.

– *Az utolsó napokban a városházán is megszűnt az élet?*

– Hogyne. A menekülők elvitték a város minden mozdítható vagyonát, pénzt, pecsétjét, mindent. Az emberek elbújtak és vártak. Mi a pincében viszonylagos nyugalomban töltöttük azt a két napot, éjszakánként a férfiak felváltva őrködtek, hogy be ne tévedjenek valami kóborló bandák. Az utolsó éjszaka, jól emlékszem, éjfél körül lehetett, bejött valaki egy nagy zsák cigarettafélével, mondta, hogy épp most fosztották ki a dohánygyárat, ő is elhozott onnan egy zsákkal és osztogatta a cigarettát a pincebelieknek. Ugyanazon az éjszakán elhallgatott a lövöldözés. Másnap reggel – november 29-e szerda volt – kinéztem az utcára s láttam, hogy a házzal szemközti lépcsős járdán egy magyar katona derékszíj és fegyver nélkül, zsebrevágott kézzel sétál fölfelé. Tudtam, hogy valami történt, és elhatároztam, hogy bemegyek a városba. Fiatal feleségem és a többi nő kórusban tiltakozott, mégis elindultam. Nem is kellett sokáig mennem, a Széchenyi téren minden kiderült. A Szentháromság-szobor körül ágyúk, nehéz fegyverek álltak, a várostemplom lépcsőin, a különféle zugokban rengeteg bajonett, derékszíj, katonai felszerelés eldobálva – a gyors átöltözés, kivetkezés nyomai. A tér keleti oldalán a járdán egy szovjet katona állt és nagyban magyarázott valamit, többen körülállták és bámulták, ki lelkesen, ki riadtan. Szembejött velem Vörös Márton egy feltűnően elnyűtt télikabátban a Svéd Vöröskereszt jelvényével, és újságot, hogy itt vannak a szovjet csapatok, és ő tárgyalni megy velük a Vöröskereszt nevében. A Nádor Szálló előtt éppen megállt egy szovjet katonai teherautó, annak a platóján egy őszes hajú, lefegyverzett német katona gubbaszott, és ábrázatáról tökéletesen le lehetett olvasni a hadihelyzetet.

– *A visszavonulókkal nem is találkozottatok?*

– Rebesgették a városban, hogy a Rákóczi úton vonultak vissza a németek, s hogy arra nem is tanácsos járni. Talán az aknák miatt. Pár nappal később, nem tudom, melyik nap lehetett, elhatároztam, hogy megnézem a há-

zunkat, maradt-e belőle valami. Akkor még állítólag a Jakabhegy felől a németek vissza-visszalöttek, és valóban, amikor az Elmeklinika magas téglafala mellett mentem, innen-onnan hallatszott egy-egy lövés. A Zsolnay-szobornál meg egy csoport szovjet katona tanyázott. Mi tagadás, bennem is föltámadt a félelem, de aztán azt csináltam, hogy odamentem hozzájuk, volt nálam egy szatyor téli alma, azzal egyszerűen megkínáltam őket. Az egyik el is vett egyet, megköszönte és beleharapott. Akkor már vendéglátóinknál is be voltak szállásolva szovjet katonák, az egyik valamit németül is tudott, azzal jó viszonyba kerültem, és aznap, amikor először elindultam a városházára, hogy megnézzem, mi a helyzet ott, ez a katona is velem jött. A Széchenyi téren, ahol akkor is könyvesbolt volt, megállított, a kezembe nyomott egy kis pisztolyt és azt mondta, hogy én evvel löjek. Mondanom sem kell, életemben nem volt pisztoly a kezemben. Nyomkodtam a ravaszt, de nem sült el. Kis női pisztoly volt, talán csak dísznek való, mert aztán a katona visszavette, próbálgatta, de nem sült el neki se. Ezt csak azért mesélem el, mert különben roppant természetes lett volna, hogy én akkor a Széchenyi téren a levegőbe lődözök. Addigra a térnek és környékének egészen hadi ábrázata lett, megérkezett a trén, szekerek, kis lovak, bajuszos katonák, akiken látszott, hogy parasztemberek.

– *Hogyan indult meg újra a munka a városházán?*

– A helyettes polgármester itt maradt, és velem együtt jó néhányan be mentek mindjárt a következő napokban. A pártok hamarosan megalakultak és képviselőikből létrejött a nemzeti bizottság. De közben Szigetvár környékéről visszajöttek a régi, internált vezetők is, Nikolics Mihály főispán és Esztergár Lajos polgármester, s átmenetileg ők irányították az ügyintézt. Eleinte nem volt kapcsolat a debreceni kormánnyal. A tisztviselői kar, melyből sokan elmenekültek, az Erdélyből és a Délvidékről visszajövekkkel egészült ki. De akadtak önként jelentkezők, többen is. András Endre költőt például, aki akkor még Pécsen élt, én vittem be a városházára. Egyáltalán: akinek valami köze volt valaha a közigazgatáshoz, betalált a városházára, és kapott is feladatot.

– *Milyen feladatokat?*

– A közellátás volt az egyik legizgalmasabb probléma, de ott volt a beszállásolások megszervezése, aztán a közrend, hiszen a rendőrség is szétzilálódott, önkéntes rendfenntartó alakulatokat kellett toborozni, és hát az élet akkor is ment tovább, például kötöttek házasságokat, mindjárt a legelső napokban. A háború alatti liszt-, cukor- és egyéb élelmiszerjegyeket visszaállították. Aztán a közmunkák szervezése. Egyik nap a tisztviselőknek páronként végig kellett járniuk a várost, és fölszólítani a lakosságot, menjenek a repülőtérre dolgozni. A szovjet gépeknek kellett volna a leszállóhely, de a repülőtér a németek földülték. Emlékszem, akkor én egy kollegámmal az Irgalmasok utcáját, a Siklósi utcát és annak mellékutcait kaptam. Így aztán, hogy egyebet ne mondjak, a Czindery utcai nyilvánosházba is mi mentünk, mi szólítottuk *volna* föl a lakókat a közmunkára, ha ott lettek volna. De üres volt a ház, a lakói elmenekültek, mi csak csupasz bútorokat, éjjeliszekrénylámpákat és félig elolvasott könyveket találtunk, az egyiknek a címe igazán jellemzően az volt: Szelíd erőszak.

– Ezt megjegyezted?

– Meg hát, úgy is mint könyvtáros nyilván megnéztem, miféle könyv hever ott kinyitva és hasrafektetve az éjjeliszekrényen . . . Szóval ilyesmiket intéztünk akkoriban, én nem túlságosan sokáig, mert már februárban amikor Boros István, a Kommunisták Pártja jelöltje lett Pécs város és Baranya megye főispánja, melléje kerültem titkárnak.

– Hogyan lesz egy fiatal költőből, könyvtárossal főispáni titkár, ráadásul épp ilyen körülmények között? Ez egy kicsit meglepő, nem?

– Nem annyira meglepő, ha az előzményeket meggondoljuk. Én 41-től dolgoztam a városnál, vagyis négy éve, ennyi idő alatt azért meg lehet egy embert ismerni. Az én gondolkodásomat pedig ismerték sokan, erről már beszéltem. Most aztán akadtak, akik ajánlottak Borosnak. Közben – ezt ne felejtjük el! – elvileg én még mindig a könyvtárban dolgoztam, mert 43 november 1-én, amikor Weöres Sándor fölmondott, kineveztek könyvtárvezetőnek, s papíron könyvtáros is maradtam egészen nyugdíjazásomig, főispáni titkár koromban is. Nomármost Boros behívatott, hogy szeretné, ha én lennék a titkára. Akkor találkoztam vele először, és rokonszenvesnek találtam. Igent mondtam s ezzel elkezdődött életemnek egy roppant nehéz, cifra, szép időszak, december 1-ig Boros, majd úgy karácsonyig Münnich Ferenc mellett. Ez az év kitett az életemben öt másikat.

– Mi volt a dolga egy főispáni titkárnak?

– Mi volt a dolga egy főispánnak? . . . Eleinte, minthogy a háború még tartott, gyakorlatilag az egész kormány hatalmi ténykedése a kezében összpontosult, nem egy minisztériumot, hanem többet is kénytelen volt pótolni. Ő volt a közlekedési miniszter, ha úgy vesszük, mert ő váltotta le a MÁV üzletigazgatóját, de a pénzügyminiszter is, mert ő helyezte új embert az itteni Pénzügyigazgatóság élére, a hadügyminiszter is, mert ő nevezte ki az új hadtestparancsnokot, amikor a magyar katonaság lassan már szerveződni kezdett, de ő volt a belügyminiszter is, mert ha például idegen állampolgárok – akkoriban főleg katonák – magyar lányokkal akartak házasodni, ő adott ehhez engedélyt. S itt a harmadik személyt használom, de mondhatnám azt is, hogy mi, sőt, hogy mindezt adminisztratív – persze az ő intenciói alapján – én bonyolítottam le. Boros nagyon derék, értelmes, okos ember volt, de természetrajz–földrajz szakos tanár, és jellemzésül talán elmondhatom, hogy amikor az első Magyar Közlöny megérkezett, előbb elolvasta, aztán odaadta nekem, hogy magyarazzam meg, fordítsam le, mit tartalmaz. Hiszen tudjuk, milyen a jogásznyelv. . . Ez volt tehát nagyjából a főispán jogköre. Ami a napi gyakorlatot jelenti, az pedig abból állt, hogy szakadatlanul jöttek az emberek a különféle ügyes-bajos problémáikkal. Eleinte úgy csináltuk, hogy én előtte mindenkit kikérdeztem, milyen ügyben jött, aztán vagy beengedtem, vagy bementem vele együtt és referáltam Borosnak. De ezt hamarosan nem lehetett tovább csinálni, olyan tömeg jött napról napra. Így aztán amolyan királyi „cercle”-féléket tartottunk, mindenkit beengedtünk a nagyobbik várószobába, aztán ketten a főispánnal végighallgattuk a panaszokat, amit lehetett, azonnal elintéztünk, amit nem, annál följegyeztük, illetőleg egy gyors-

író följegyezte az adatokat. A munkaidő reggeltől este 6-ig, 7-ig tartott, semmiféle hivatalos idő nem volt, még vasárnap is dolgoztunk. Ránk esteledett szinte mindig, mire végeztünk. Boros nem messze tőlem, ha jól emlékszem, a Hargita utcában lakott. Még teljes elsötétítés volt, s az utcákon este nem is volt biztonságos járkalni. Ő kapott két géppisztolyos őr, akik esténként házáig kísérték, akkor az öröket mellém adta, és azok aztán engem is hazakísértek.

– *Miféle ügyekben keresték az emberek a főispánt?*

– Minden elképzelhető probléma előfordult. De voltak az akkori helyzetre jellemző, nagy tömeget érintő ügyek is. Tudjuk ugyebár, hogy a háborúk rendszerint mozgósítással folytatódnak, ami magyarán annyit jelent, hogy szelíd civilek tömegeit hívják be katonának, asztalosokat és gyári munkásokat visznek el a családjuktól. Hogy a család közben éhen ne haljon, a katonaság fizet valami szerény zsoldot. Na most: elvitték innen a hadsereget, megszűnt a zsold, a feleségek meg sorra jöttek, hogy itt a család, nincs pénz, mihez kezdjenek. Boros István, aki – nyugodtan ki merem jelenteni – áldás volt Pécsre és Baranyára, nem csak azért, mert roppant jóindulatú, becsületes ember volt, hanem mert 917-től kommunista, évekig a Szovjetunióban élt, perfekt orosz volt, a felesége orosz nő, akkor különben tolmács a szovjet városparancsnokságon, egyszóval Boros sok mindent el tudott intézni, amit mások nemigen tudtak volna. Ebben a zsold-kérdésben a szovjet parancsnokságnak az volt a véleménye, hogy mivel még folyik a háború, azok a katonák az ő embereikre lőnek, hát hogyan lehetne őket azért még meg is fizetni. Ami logikailag tökéletesen helytálló volt. Boros István mégis a családokat nézte elsősorban, és el is érte, hogy aztán kaptak valami pénzt. Vagy egy másik probléma: létezett egy állásfoglalás, hogy akik elmenekültek, azoknak a vagyonát igénybe lehet venni. Csakhogy nem ment el mindenütt az egész család, bejött például, jól emlékszem egy idős ember, hogy a veje, aki nagyon gyáva ember volt, elment, most el akarják venni a lakást, a bútorokat, mi lesz a lányával, az unokáival, hol fognak lakni. Boros aztán erre is talált megoldást, mégpedig azt, hogy mivel a volt vezetők elvitték a város vagyonát, a városnak nincs miből gazdálkodnia, ezért ezeket a hátrahagyott javakat a város foglalja le, s így aztán, belátás szerint, idővel egyeseknek vissza is lehetett adni. Nem a volt nyilasoknak persze. Aztán intéztük a „rutinmunkákat”. Laki István volt akkor a rendőrkapitány, Jugoszláviából jött haza emigrációból. Nem szeretett egyenruhában járni, mindig kihajtott apacsingben érkezett, a zsebéből előhúzott egy cédulát: na Csorbadoktorom, csinálja meg ezeket az előléptetéseket. A cédulán ott voltak a nevek, rangok, én meg irtam, hogy ilyen és ilyen számú törvényerejű rendelettel biztosított jogomnál fogva az alábbi előléptetéseket foganatosítom... Persze a főispán nevében. A hálás bolgár legényektől sok cigarettát kaptam a gyors ügyintézésért, mert nagy házassági láz tört ki és az engedélyeket én csináltam. Más kérdés, hogy ezeknek nagy része tiszavirág életű házasság volt. Találkoztam én abban az időben Nagy Ferencről Farkas Mihályig, Valentiny igazságügyminisztertől kezdve Vas Zoltánig nagyon sok vezetővel, mert a háború befejezése után aztán megindult a jövés-menés, és az előszobában ugye én ültem... Sajnos sok olyan ügy is akadt, amikor semmit se tudtunk csinálni. Egy aszszony például megismerte a fiát a Pécsen át menetelő egyik fogolycsoportban.

és azt kérte, szabadítsuk ki. Vagy egyszer egy idős ember jött be, egy szál ostor volt nála, elsírta, hogy épp most kergették le a kocsijáról bolgár katonák, s elhajtották a lovait. Az ilyen és ehhez hasonló ügyekben kénytelen voltam elővenni az akasztófahumort. Ezeket a panaszokat betettem egy dosz-sziéba és ráírtam: dr. Idő.

– *Az akkori hétköznapok, vagyis hát a történelem háttérbe szorította egy időre az irodalmat?*

– Szó sincs róla. Már a legelső időben elkezdtek nyüzsgögni az írók, művészek, kultúremberek, már akik itthon maradtak. A pártbizottságon össze is hívtak egy megbeszélést, ahol aztán megalakult az egyesület, melyhez hasonló tudtommal soha nem volt az országban: az Írók, Művészek, Tudósok Szabad Szakszervezete. Ez egészen a rendes szakszervezetek megalakulásáig működött. Lissák Kálmán orvosprofesszor volt az elnöke, az írók tagozatának én, a képzőművészekének Martyn Ferenc volt a vezetője. Tessék, itt van az igazolványom, megőriztem.

– *Tagsági igazolvány Csorba Győző részére, 36. sorszámmal... Aztán ebben az egyesületben történtek szép számmal azok az esetek, amelyek a dilettánsokról szóló anekdotagyűjteménynek is díszére válnának, így van?*

– Erről rengeteget lehetne mesélni. Engem mint titkárt a lelkes dilettánsok nagyon szorongattak, kénytelen voltam aztán egy estét rendezni, ahol előadhatták a műveiket. Többek közt az az illető is, aki vőfélyköltőnek hívta magát, s akinek igen hosszú versében így hangzott a refrén: „és te itthagytál minket, te szölke kisleány”... És kortársnak szólítottuk egymást, és egy szerdai megbeszélésen én azt találtam mondani egy „költőnek”, hogy hát a versekben rímek is szoktak lenni, mire ő meghatottan azt felelte: „Nagyon köszönöm, kortársam, ezt eddig még nekem senki se mondta...” És ezrivel hasonló dolgok. De ez az egyesület nagyszerű dolgokat is csinált. Tagja volt Entz Béla orvosprofesszor is, aki egyszercsak közölte, hogy neki van nem tudom már hány mázsa papírja, azt ingyen odaadja nekünk, csináljunk vele, amit akarunk. Megjelentettük az Ív című folyóiratot, amelynek aztán csak egy száma jelent meg, mert az infláció mindent elsodort, de amely ma is keresett ritkaság, elsősorban a Kodály-cikk miatt. Kodályt ugyanis akkor Pécs látta vendégül, mert a pesti lakása tönkrement, itt egy Kabdebó nevű orvostábornok üres lakásában helyezték el a Magaslati úton. A polgármester Bajcsa (Höller) Andrást bízta meg, hogy gondoskodjék Kodályékról. Kodály akkoriban kezdte hirdetni új zeneoktatási koncepcióját, s amikor erről egy előadást tartott a színházban, mi Bajcsa révén elkértük és leközlöttük a szöveget az Ív-ben. Az Entz-féle papírosból tudtuk kiadni a Batsányi Társaság könyvsorozatát is. Ide keveredett Csányi Laci valamilyen menekülésből és itt állt pénz nélkül, őt bíztuk meg a szervezéssel. Megjelent András Endre, Kopányi György, Hunyadi József kötete, aztán az enyém is, de kiadtuk a fiatal Mészöly Miklós induló novelláskötetét is. Pénzünk nem volt, csak papírunk, de előfizetőket gyűjtöttünk. A sorozat átnyúlott aztán 46-ra, a forint idejére.

– *És a Sorsunk?*

– Párhuzamosan megtörtént a Sorsunk föltámasztása is. Már 45-nek egészen az elején kezdődött. Ideköltözött Csuka Zoltán, régi illegális kommunista, egykori pécsi diák, aki hosszú ideig Jugoszláviában élt. Ő lett a pécsi napilap főszerkesztője. Nagyon agilis ember volt, igen jó kapcsolatokkal, befolyással, s mindezt az ügy szolgálatába állította, különféle helyekről annyi pénzt szerzett, hogy már 45 tavaszán megjelenhetett a Sorsunk nevezetes kettős száma. Némi szünet után, mert az utolsó azelőtt 44 októberében jelent meg. Még ki tudtuk volna adni novemberben is, de az történt, hogy Lovász Pálnak, aki akkor az OTI pécsi igazgatója volt, budapesti főnöke, egy Weis István nevű vezérigazgató ideküldte egy írását, tudván, hogy Lovász Pálnak köze van a folyóirathoz. Ez az írás szabályos nyilas ideológiát hirdetett. Szegény Lovász Pál kétségbeesetten hozta a cikket. Sokáig elmélgedtünk, mit tegyünk, de tudtuk, hogy ha visszaküldjük, Lovász Pálnak vége. Így hát azt találtuk ki, hogy a front közeledésére hivatkozva megszűntnek nyilvánítjuk a lapot. 45 márciusában a Sorsunk szerkesztő bizottsága elnökének Boros Istvánt kértük fel. Ő akkor is, ebben is, másban is mindig a művészetek barátjának bizonyult. Egyszóval 45-ben, noha nekem is, másoknak is volt dolgunk elég a mindennapokkal, egyáltalán nem szünetelt az irodalmi tevékenység, sőt.

– *Igaz ez a versírásra is?*

– Természetesen. Írtam verset akkor is, ez egészen biztos. Hogyan tudtam megoldani, arra már nem emlékszem, de írtam. Épp mostanában töprengem ezen sokat, milyen veszélyes az, ha az embernek sok a szabadideje. Meri halogatni a teendőit, gondolván, hogy holnap is ráér. Én akkor nagyon sokat dolgoztam, de írtam közben verset is. Abban az évben, már nyáron és ősszel, gyakran megesett, hogy Boros István azt mondta a sofőrnek – addigra kocsija is lett –, hogy vigyen föl bennünket valahová a Mecsekre. Olyankor sétáltunk kicsit, kiszellőztettük a fejünket, beszélgettünk. Ez volt a pihenés. Én később is, minél jobban be voltam fogva, annál kétségbeesettebben dolgoztam. Mindig úgy éreztem, ha ezt vagy azt most nem csinálom meg, akkor soha többé. Később is, amikor a könyvtárban dolgoztam, és szabad szombat nem volt még, se alkotónap, ellenben volt rengeteg igazgatási teendő, ötkor hazamentem, köszöntöttem a három lányomat és félrevonultam dolgozni. Így fordítottam le a Faust II. részét, mind a 7499 sort. Így fordítottam egy időben, emlékszem, Brechtet, Petrarcat és Dantét párhuzamosan. Hazamentem az egyik munkából, leültem a másikhoz és azt mondtam: ma Dante. De hát ez már egy másik történet.

BERTÓK LASZLÓ

Versfoltok a kövön

„Takard le jól, mit elköveltél,
és élj utána szabadon, akár
egy sikeres merénylő.”

Pilinszky János

GYILKOS

*Versfoltok a kövön. Térdel a költő.
Kezében fölmosórongy.*

*Fekete lyuk a szó. Sűrűsödik a
kimondhatatlan.*

*A zárka ajtajában
szavalni kezd a gyilkos.*

BIZONYOSSÁG

*Minthogy sehol, innen akárhová.
És sehová. Még egy kanyar,
s összeáll a pokol.
Össze a mennyország. Ennyi talán.
Egy száraz ág árnyéka. Egy billenés
a szó között.
A kút, ami torony.
Kong a vödör. Jár föl-le, lüktet
az öntudatlan bizonyosság.*

BOLDOG

*Visszafordul. Egyetlen pontra néz.
S nincsen ott.
Esendő, mint az üres mozgólépcső.
Boldog, mint a barom.*

MEGFOGHATATLAN

*Nincs minta, csak anyag. A vas van
a szem mögötti szakadékban.
A növekvő tömeg.
A becsukott megfoghatatlan.*

GOLYÓ

*Azért lő, mert lelővik. Igen.
S lelővik.
Szállhat-e sebesebben
egy mosoly, mint a golyó?*

MENTHETETLEN

*Idegen, akár egy tanú. S menthetetlen,
mint a bíró, aki
megebédelt, rágyújtott, elaludt,
s álmában elkövette.*

BENT

*Vannak sémák, és van a kin.
Valaki váratlanul
kinyit egy ajtót, s önmagát
látja bent, amint
az ajtót nem képes kinyitni.*

POKOL

*A pokol egyszemélyes.
Miért akartok
meglátogatni?*

„MÉG AKKOR IS, HA DŐL A FAL”

*Bertók László költészetéről**(„s nem értette, hogy hol vétette el...”)*

Aki ad magára valamit, annak előbb-utóbb találkoznia kell a régi kérdéssel, hogy mi célra vagyunk a világon. Bertók László költészete erre – legalábbis nekem – konokan Tamási Áron Ábelének a válaszát ismételteti: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”. Az evidencia Bertóknál attól válik drámává, mert nem teljesülhet. Költészete végig az elvesztett Édenről szól, arról, hogy visszavonhatatlanul utána van már a boldog állapotnak. Pedig az otthon-lét tulajdonképpen az ismerősség, megállapodás, a biztonság, a fölény érzése. A valahova tartozás bizonyossága. És Bertók verseiből félreérthetetlenül sugárzik ez is, egyszerre érezzük bennük ezt a két egyenrangúan ellentétes erőt: a bizonytalanságét és a bizonyosságét. Szinte már egymástól függetlenül léteznek egymás mellett; nem interferálnak, nem oltják ki egymás hatását, az egyik nem zavarja a másik köreit. Mégis összetartoznak, feltételezik egymást mint valaminek a színe és fonákja. Viszonyuk, kapcsolatuk amilyen természetes és magától értetődő, olyannyira nyugtalanító és rejtélyes is.

Ezt a kettősséget majd minden kritikusa szóvá teszi. „Új kötete – írta Ágh István a *Tárgyak idejéről* – a létbiztonság és a szellemi bizonytalanság feszültség-ihletéből kiküzdött versek sora. A harmónia skizofréniája”. (Jelenkor, 1981. 11. sz.) Tandori Dezső küzdő embernek nevezi, olyan költőnek, aki tudatosan éli át a küzdő felek mindegyikét magában, aki „személytelen, miközben többszemélyes”, aki-ben „a *többség* szava hiteles”. (Jelenkor, 1980. 3. sz.) Csűrös Miklós is a „lírai Én kettéválásáról” beszél: két nézőpont, „az átélő” és „a szemlélő” perspektívájának együtt érvényesüléséről (Jelenkor, 1976. 4. sz.). Varga Lajos Márton elmélyült tanulmányának kulcsgondolata az „eleve adott rend élménye” Bertók László költészetében, olyan egyetemes rendé, amelybe beleférnek a legkülönfélébb emberi viszonylatok, amely egy szintre hozza az empirikust és metafizikait, közösségit és individuálist, s ellentétben képes „a feloldhatatlan társadalmi kiszolgáltatottságként” megélt sérüléseket is. Melynek bensőségessége olyan személyiségé: „aki valami rég elfeledett azonosságélménnyel érzi magát a világ részének kiszakadtként is” (Jelenkor, 1982. 10. sz.).

Azonosság és kiszakadás – ezek a szavak akár Bertók László költészetünkben betöltött sajátosan köztes helyzetére is utalhatnak. Nincs kétség afelől – ebben is megegyeznek méltatói –, hogy a költő ott van élő irodalmunk legjobbjai között; mégsem állítható, hogy ezeknek a minősítéseknek és a Bertók-líra tényleges jelentőségének igazán tudatában lennénk. Oka lehet ennek a kevés szavú költő túlzó szerénysége, alkati nehézsége, hogy sokféle vonzás felé elhajolva, kétségekkel viaskodva küzdött szuverenitásáért. Oka – bizonyára – az irodalom és kivált mostanában a líra általános presztízsvesztése, ám a legfontosabb okot én mégis magában a költői minőség természetében látom. A pályáiv látszólag indokolatlan elkanyarodásában: egy jólismert terepről valami félig kiismerhetetlen szövevényesbe. Nem jó szó erre a líra elkomorodása, hiszen a helyzetdaltól az élveboncolásig, a virtustól a pokoljárásig elérkezés megszokott, már-már kanonikus változata a magyar költészetnek, hány költőnk járta meg – századunkban főként – ezt az üdvtörténetként

kezdődő passiót. Bertók is ezen a járt úton indult, ama hagyomány bővületében, hogy a költészet több önmagánál, hogy sors, program, erkölcsi példa, életminta is, hogy joga és nyilván megszentelt kötelessége befolyásolni az életet. Első verseinek zárt élménylírája, paraszti-plebejus zsánerképei alig különböztek az egyivású társakéitól, ha csak a kifejezés szabatoságában nem, avagy abban, hogy a többnyire muzsikás, a mindig idilli formák már akkor sem éppen idillikus élettényeket rögzítettek: „Tiszta vagyok, mint a tavaszi ég, / az emlékek géppuskarúze / bevérez”. Az emlékek ha személyesek is, inkább annak a kiskörnyezetnek közös megaláztatásait sorolják, amelynek Bertók – belőle kiemelkedőfélben is – természetes szószólója marad: „Almaízzel a szánkban, naponta / kiűzetünk a paradicsomból. Menetrend nélkül, vízum nélkül.” De kísértés nélkül nincsen erény, a világ azért rossz, hogy lehessen mit kijavítani. Mint annyian, a fiatal Bertók is fogadkozik: „Itt állok, Ádám, kapun kívül. / Egy álmom maradt, az Éden. / De harmincévesen az ember / ne meséljen. // Köpjön ki almát, alamizsnát, / és teremtsen meg a világot.”

Várni lehetne ezután a konfliktus kibontakozását, a tragikus hang felerősödését, a frontok, a küzdelem kiéleződését. Végül is a mérvadó példák – Nagy Lászlóig s utána – a személyiség megnövelésével, akár annak virtuálisba, mitikusba átfordított hatalmával védelmezték emberi-erkölcsi igazukat, az áldozati szerep felváltásával tiltakoztak a külső világ közönye, a realitás szoritása ellen. Öröködve a tények és az eszmények között a méltatlan helyzetben, hogy a valóság dehogy is igazolja vissza az ideát, hogy kisebb gondja is nagyobb, mint tért és esélyt nyitni a cselekvő akarathoz, hogy felőle nézvést illuzorikusnak látszik nemcsak a *hozzáértő, okos gyülekezet* harmóniája, de már-már veszélyeztetve az emberi egzisztencia; kétségessé válik ama végső határ is, meddig hátrálva még elhihető az önmagam szabadsága. Mert a személyiségközpontú világkép utolsó és immár föladhatatlan hídfőállása a pusztaság integritás, a létem fontosságának tudata. Várni lehetne – mondom –, hogy Bertók lírája is ilyen irányba fordul, annál is inkább, hisz ezek a kétségek, konfliktusok máig elkísérik. De nála részben másként történik. A lírai személyiség jelentősége nem nő, hanem csökken, szinte megszűnik. Pátosza rezignációra vált. Egyre áttételesebb formákba elrejtve tárgyiasítja méltatlan helyzetét, amely így aztán már nem is csak az övé, amely – mint állapot és úgy is mint tünődések tárgya – függetlenedik a konkrét alanytól.

(„... között mögött...”)

Bertók harmadik könyve – az *Emlékek választása* – nem tagadta meg előzményeit, sem a belőlük kikerülhetetlenül következő sorsparadigmát, nincsen szó arról, hogy föladta volna indulása eszményeit – de nem is vállalta el őket igazán. Úgy maradt bent a patthelyzetben, hogy kilépett belőle, „kivülről, mégis benne” – fogalmazza meg maga is. Vagyis, hogy mögéje lépett, távlatot keresett és talált, ezentúl kívülről is nézve és mutatva – más léptékben és más akusztikában – tükröztetett önmagát. Nevezhetjük ezt a lírát objektívnek, beszélhetünk éppenséggel az én megsokszorozásáról, annyi tény, hogy az így többértelművé vált valóságban a korábbi értékrend is elbizonytalanodik. Most kerül igazán harapófogóba, hisz nosztalgiaihoz persze továbbra, még akkor is ragaszkodik, mikor már sehogyan sem bízhat bennük. Elillanván a hit a személyiség belső azonosságában: elvész a fix pont is, az az etalon, mellyel a világ még (elvben) megmérhető. Bertók határátlépése első látásra alig észrevehető, éppen nem tudatos és nem látványos, szinte csak költői fogásnak, metaforának tetszik. Horderejére következményeiből következtethetünk: ahogyan egész világlátása és poétikája fokról-fokra, radikálisan átalakul. Nemcsak az elvonatkoztatás, a fogalmi elem rendkívüli térhódítására gondolok. Bertóktól távol áll a spekuláció, eredendően érzékeivel tájékozódó, túlságosan is evilági, már-már röghözkötötten józan. Egyszerűen nincs módjában nem megvallani azt az élményt, hogy a valóság roppant és bénító meghatározottságát egyszerre kell elfogadnia és opponálnia. Alighanem becsületessége kényszeríti rá erre az önellentmondásként érzékelt létezésre, mert nincsen hatalma felülbírálni érzéseit. Elemmentárisan költő, a platoni értelemben médium. Kézenfekvő tehát, hogy anyagába, esz-

közeibe kapaszkodik, a szavak pontosságára, a tárgyak nyilvánvalóságára, a megnevezés tökéletességére összpontosít. Nem érzékeltetésre, hanem a közlésre, a kimondásra törekszik, így aztán nem is analógiákat vagy jelképeket keres, inkább a tömörítés módozatait, a megragadás esélyeit: „tetten érni a folyamatot / mikor színén a lényeg átsajog”. Voltaképpen meglepően kevés motívummal építkeznek, igazán engedelmes effektusai az árnyalatok, a részletek, az utalások és allúziók, mestere szerteágazó viszonylatainak. Bertók versstruktúrájában aránytalanul jelentéssé válnak a különféle grammatikai, retorikai alakzatok, köztük az aprólékos mûgonddal megszerkesztett hiány vagy paradoxitás, melyek talán leghívebben közvetítik a definiív élményt, feltöltve, átértelmezve a köznapi kifejezéseket is. Ezért érezhetjük költészetét egyszerre meghittnek és enigmatikusnak, mert valahogy másképpen folytatódik, mintha adósunk maradna, kicsit mindig kicsorbitja bevált versértelmező elvárásainkat. Mintha a fájdalmas szépség, az áttetsző-tiszta fogalmazás, a jóli-smert motívumok kiváltotta rezonancia, a lélekbeható ritmus és vershangulat is azért volna, mint a horgon a csali, hogy küzdésre szorítson, sőt örvényébe ránthasson. Számomra ebben is a hagyományokhoz kapcsolódó különös viszonya tükröződik; az, hogy bár szervesen épül a magyar líra említett vonulatára, feltételezi annak egész kontextusát, minden téglája, preformája, alkotóeleme belőle származik, olyannyira, hogy nélküle ez a költészet nem is lehetne – de ihletése mégsem tőle való. Valójában a viszonylagosságnak az a személyiséget is széttördelő, feloldó élménye nyugózi, melynek paradoxitása e hagyomány fölől akár az értékek pusztulásának, feladásának, elárulásának, a líra halálának a félelmes látszatát is felkeltheti. Innen a költő „között”-érzése, a verseknek talán legjellegzetesebb visszaterő fordulata: a „még innen de már odaát”, az „onnan az inak feszes iján, / innen a lőtt szárnyú beszéd”, vagy kedves biblikus képével kimerevitve: „Itt minden vízszintesen. / Párhuzamosan. Között. / Mintha a mitológiában. / Mintha a kiüzetés előtt. / Alma és aszszony karnyújtásnyira. / Kielégül kigyó és isten. / Senki se lép, ...” (*Vízszintesen*)

(„Hát ki vagyok én, mi vagyok?”)

Mélyértelmű paradoxon az is, hogy Bertók László amikor elveszti, akkor találja meg magát. Mert ha csak a kötetnyitó, a Csontváry képével azonosuló, azt parafrázáló versét írta volna meg ebből az élményből, már akkor is teljesértékű új költői minőségről kellene beszélnünk. A szavak érzéki valójukra csupaszítva izzanak a versben, éppen a fegyelembe-rendbe szorult dinamikájukkal formálják meg szívetűtően az időtlen átmenetiséget. S korántsem csak „a se-nappal-se-éjjel”, a „se-folyó-se-út” úttalan félhomályát, de mintha törvényt fogalmazva, egyetemes létezésélménnyé emelik a lebegést, a „között mögött / mikor minden valószínűtlen / még innen de már odaát” meghatározatlanul is határozott helyzetjelentését. Egyfelől végleges és megmásíthatatlan közlés ez a vers, melyből másfelől mégiscsak kisajog a vád és fájdalom: „hogy cölöppé kell merevedni” – a tiltakozás. Ha faculté maitresse-t keresnek, bizonyára ebben a takartan is mindvégig jelenlevő ambivalenciában jelöl-ném meg a Bertók-líra fő jellegzetességét. Mert szó sincsen a formatalálás eufóriájáról, Bertók lassan és vonakodva (nem egyszer: ellene lázadozva, sőt: epigon-formákat erőszakolva) ráérősen foglalja el a meghódított poétikai terepet. Mint aki nem örül a győzelmenek és az általa megnyert felszabadulásnak. Pedig a megemelt távlat formálta szuverén hang mégiscsak mindenekelőtt szabadságot jelent, nagyságrenddel kitágítja a költő mozgásterét. Hatálytalanítja számára a „te meg a világ” obligát szembenállását kétsarkúan gúzsbakötő determinációit, kivonhatja magát a tovább már variálni sem érdemes itéletek, a mindig ugyanaz a panasz görcsös kényszeréből, s magára ismerve a véletlen találkozásokban: azonosulhat tárgyakkal, alkalmakkal, ellentmondó hangulatokkal, velük és bennük közvetítve a kikerülhetetlen ösztönzéseket. Bertók tudatában van megnőtt esélyeinek, s tisztában van visszafordíthatatlanságukkal is: „Beesett szemem világ gödre / feltöltve fénnel mindörökre” (*Mindörökre*). S ha mégsem elégedett, keserűsége nemcsak abból fakad, mert az árat sokallja. Végül is ő sem kívánja, hanem „örökös tevékenységben, / másokért vállalt szolgálatban” elvegyülni vágyott, helyette kapta ezt „a nagy sem-sem dimenzió?”

terhét, honnét a még nagyobb katasztrófákra is látni lehet, s honnét az Ígélet Földje is mindjobban távolodóban. Mert ha „semmi sem ugyanaz”, ha csak a bizonytalanság bizonyos, akkor nemcsak a jó és rossz válik elviselhetetlenül egyenrangúvá, nemcsak a világ lesz ezerarcúan viszonylagos, hanem kérdésessé változik a felfogó én, a szemlélő öntudat is. Akkor a kérdések következnek, feltételes módok és a befejezhetetlen, az állítmány nélküli mondatok. A megismerés vagy megismerhetetlenség kinja, a mértékek hitelesíthetőségének rejtélye: a „bújhatok magam is hova? / ki elől? meddig? minek?”, a „hát hol veszett több?” a „Hol kezdődött az árulás, / a történetek Janus-arca?”, a „majd”, a „mintha”, a „ha”.

Mint akivel meglódul a világ, mert lába alól kicsúszott a talaj, de maga sem hiszi még el egészen, s azt sem, hogy „csak a széléig csak mellette / ez villog az egyenetlekben”, hogy „kívül-belül sötétségben, / varjúnál varjúbb feketében”, hogy tehát cserben hagyták a régi garanciák. Bertók keresi tovább a fogódzót a „cérnaszálat”, „szalmaszálat”, „hitet” vagy „partot”, megkapaszkodni akar „valami közösből, / ami személyes”, „megkapaszkodni valamiben, / megfoghatóban, elhithetőben”, valami „tisztelesség”-ben, kapcsolatban, emlékből, költő példában, tárgyban. S ha egy-egy villanásra sikerül megállítania, térbe vagy síkba merevítene ezt a körülötte egyre gyorsulva forgó, megszaladt időt, akkor a lélek újra érvényesnek érzi magát, akkor születik meg a vers. Mert ez a tétje: ez a pillanatnyi állandóság, rend, egyensúly, haladék. Bármilyen összefoghatja: a közérzet kivetítése: „Lezuhanva is föl-felé, / feszülni a tizedik körre, . . .” a szülőföldhöz, szeretteihez elféphetetlen kötés: „. . . anyám teszi a dolgát / nem kérde cirkusz vagy ország / földgömb vagy tejút csak sorsom / zúgatja körben az orsón . . . / de otthon de otthon de otthon”, vagy a magatudatlan anyag, az önfelédtt vegetáció irigylésre méltó boldogsága: „Ennyire tisztességesen / csak a növény . . .”

„Számomra a vers mindig a megoldás lehetősége” – kommentálja könyvét pontatlanul. Mert megoldás helyett megváltást és menekülést kellene egyszerre írnia. Igaz, a megváltás nem teljes. Bertóknak – holott már birtokában van a jelentős költészet minden feltétele – még mindig nem sikerül a végleges egyensúly, a valódi arány, a kép még töredékes. A beteljesült pillanatokból ez nem von le semmit, de a részek összeadva sem adják ki a valóságos egészt. A summázások ezért is köröznek egy artikulálatlan hiány körül, amely mindenben feltalálhatóan is a lélek hiánya: „mindig a más csapdáiban”, „elárult gyerekkorom”, „beszakadt történelem”, „sehol az egy akol”.

(„lebegni mégis megmaradni”)

Míg az *Emlékek választása* a változás könyve volt, a *Tárgyak ideje* már véglegesen nagyformátumú költészet. Az összegzés, a fölény teszi azzá és a fölényből sarjadó ironia. Amiótt akkor fohászzkodott: „Atyám nem férek a keresztre . . . / miért hagytál el mondd mivégre / felkészültem kínra halálra / vagyok országod hű királya / mért növesztettél ekkorára / ács fiát ácsok csúfságára? . . . / Engem a hiány égbe röptet / ők a nagy szárnnyal söprögetnek . . . / Pilátushoz mérik az embert / Jaj Atyám adj méltó keresztet!” (*Könyörgés méltó keresztért*) – Bertók most már elvállalja a ráért sorsot? keresztet? „Mint aki kiment, rázárta az ajtót, / s a kulcsot elveszítette. / Kívül is bent már végérvényesen”. Magáévá teszi ezt a kettősséget, a tudathasadást, hogy lényen eleven, a világban sürgölődő részét egy másik én ropant távolságból, mintegy már a halálból figyeli. Mert ami lent és bent felfoghatatlan, az felülről és kívülről örök renddél áll össze – versek bizonyítják. A költő „hogy ne legyen olyan reménytelen, lassan elrejtőzik a tárgyaiban” – a könyv végére írt önvallomás most sem szerencsés. Bertók úgy érzi, témái-tárgyai túl általánosak ahhoz, semhogy kisajátíthassa őket. Valójában a költő nem a tárgyakban, hanem a *törvényben* merül el, a változásban, abban, ami megfellebbezhetetlen. „Hiszen már ott sem, soha sem”. „. . . bármerre indulsz, oda sohasem? . . . / Végül semmi sem ugyanaz, / az érkezésnek háta van, / a jelenlét csak maszkból, / és úgy mégy el, ha itt maradsz”. A feltartóztathatatlant mondja: „. . . mint akire égbolt zuhan rá / várunk utolsó ítéletet / pedig még el sem végeztetett”.

S innen talán már pontosabban bemérhető a pályamódosulás egésze is, hogy a Bertók-líra elmozdulása az említt magyar lírai hagyománytól mindvégig e tradíció jegyében folytatódik. Leszámolás és őrzés ez elválaszthatatlanul, s alighanem éppen ezáltal lesz reprezentatív, vagyis több önmagánál is. Nem is annyira az homage-ok, sokkal inkább a nagy árnyakkal tudat alatt is perlekedő önironia rejti egyszerre a szívbeli kapcsolatot és egyszersmind az általános érékvesztés érvelését. Szinte a „lássuk uramisten mire megyünk ketten” fintorait. Ha ebből a végeláthatatlan párbeszédből ragadok ki önkényes idézeteket, akkor a Petőfi képzelte költő-lángoszlópra – nekem – az rimel, hogy „Dél-dunántúli írók ügyeit / nem intéztem el semmit soha itt”, Ady Holdnak vágtató vitézségére: „kanyarog a régi nóta / föl föl a végtelen toronyba / mintha szédült kutya tutulna / kút mélyéről a teliholdra”. Nagy László hitvallására, hogy „ha reménytelen a lehetetlen: elbukásunk is ünnepély” – az én fülemben – ez a refrén: „Fiú, itt meg kell öregedni, / ötről a hatra létrán menni... / Úgy presztulni, mint ki ráérne...”

Bertók oly erendően erkölcsi és közösségi lény, hogy leszámolása a tradícionális szerepekkel – a vátesztől az autonóm személyiségig – számára inkább leplezni-szégyellni való intimitás és mindvégig önsebző fájdalom. Egyenes bevallása – ha kibukik belőle (mint a Kormos István tündérlétét „*az elkurvult időkben*” felidéző versben), mindig büntudattal párosul: „Arva bátyám a nagy mesében / vacog utánad semmiségem / sárkányod itt csücsül a széken / s nem tudom versé varázsolni”. De a kulcsszavak a „nagy mese” és a „semmiségem” itt is világossá teszik, hogy a költő már csakis a maga bizonyosságához viszonyíthat, nem lehetséges a megszerzett pozícióból? szemléletből? kibújnia. Ez a pozíció pedig már túl van az eszme – valóság konfliktusán. Igazi gondja éppenséggel ennek a konfliktusnak a hiánya, eszme és valóság olymértvű elidegenedése vagy eltávolodása egymástól, mikor már kapcsolat sem igen van köztük, nemhogy küzdelem. Az eszme ugyanis „valóság nélkül” pusztá absztrakció. S ha az értékhordozó szubjektum nem talál magának formát, ha „nem tud külsővé válni”, akkor vele együtt a szellem is megsemmisül. Am amiként a tapasztalatok cáfolják neki a személyiség önérvényesítését, a szellem meghatározta valóságot, éppúgy cáfolják az ellenkezőjét is. Így nézve: a viszonylagosság általános ténye már nemcsak hendikep, hanem éppenséggel a remény biztosító, hisz sem a tétel, sem a fordítottja nem lehet igaz. Míg ember él, eszme és valóság között mindig *van* (valamilyen? titkos? nyilvánvaló?) viszony. Bertók szkepszise már csak ezért sem partatlan. Ez a szkepszis, ami rendre kétségbe vonja (önmaga ellenében is) a hagyományos értékeket, egyetlen egyet szentségként tisztel a klasszikus arzenálból. *Hisz a versben*, a művészet csodájában, s ez azt is jelenti, hogy hisz valami végleges igazságban, amely ha másutt nem, de e kegyelem révén megnyilvánul, érvényt szerez magának, létezik. Voltaképpen minden mást e legmagasabb parancsnak rendel alá, mindegy hogy milyen, lássék abszurdnak vagy idejétmúltnak, ama belső hanghoz kell csak hűségesnek lenni, nem írni, hanem élni kell a verset. Nem a személy, hanem a vers igazsága képes megőrizni a lét fontosságát. S ha már elődöket emlegettem: Bertók László költészete fölött elsőként József Attila szellemalakja komorlik hatalmasan. Az ő könyörtelen elemző tárgyilagossága, a lírát logikának valló szigorúsága, a költészet szünetlen lényegdefiníciókra szorító formafegyelme éppúgy bűvöli Bertókot, mint a kéntei József Attila egzisztenciaszemlélete, amelyet a maga módján és alighanem a legilletékesebben éppen a Bertók-líra gondol és fejleszt tovább. József Attila kétségbeesése, döbbnete: „Csak egy bizonyos itt – az ami tévedés. / Még jó hogy vannak jambusok és van mibe / befogóznom” azonban Bertók kezén fundamentális bölcsességgé szelidül: „Ha nem fog már se cél se part, / a ritmus talán öszszetart”. Bertók elfogadja a személyiségvesztés és -ragaszkodás paradoxonát, amit József Attila soha („S mit úgy hívtam: én, / az sincsen. Utolsó morzsáit rágom, / amíg elkészül ez a költemény...”), és individualitásától, ettől „a halandó különvaló”-tól függetlenül: már továbbléphet szabadon a személytelen létezésformába – ahogyan nevezi –, a *tárgyak idejébe*. Oda, ahol „a rost beszél”, az, ami a „négy milliárd-féle képmás”-ban közös, honnét még pontosabban belátható, hogy „a törvény szövődéke / mindig fölfeslik valahol” – „elhajlik minden lényeg ujjá”, hol tehát „minden meg-

történik megint”: akár önmagaddal is találkozhat: protestálhat „a halandó különvaló”, vagy kicsirázhat az erkölcs: egy mozdulat emléke mögül kísértálhat „Antigoné / halott fivéréét eltemetni”. Ott talán még otthonra is lelhet, mert „mikor annyira önmagad leszel, / hogy önmagadról elfeledkezel, / fölismer mind, és újra megfogom / az időben a tér, a nincsből a van”. (*Allsz egy üres lavórban*)

(„mert tolytatni kell, ami szép volt”)

Új kötete aztán ezt az ambivalenciát élezi tovább, a két logikai szint, a két el-
lentétes érzelmi tónus állandósult egymásra vetítésével éri el különleges hatását. Helyesebb lenne talán varázst mondanom, mert benne a széttartó erők bámulatosan egynemű minőséggé forrnak, az ötvözet úgyszólván vegyelemmezhetetlen. Mintha csak József Attila szívbemarkoló versére készülnének a variációk „... énevelem a hűség van jelen / az üres úrban tántorgó világon!” De hát a Bertók-vers természetéhez tartozik az is, hogy nem tűri a külső pátoszt, elhárítja a nagy szavakat. A meggyőződés belső biztonságát is mindenekelőtt az a szarkasztikus fölény nyilvánítja meg, ahogyan a tisztán meditatív bölcséleti beállítottság nyomatékosan köznyelvi, egyszerűen közérthető kifejezésekkel keveredik. Mintegy a stílusban is újrate-
remtve így a paradox létélményt, amikor ezek az össze nem illő jelentéstartományok, grammatikai rétegek kölcsönösen elbizonytalanítják egymást, de csakis annyira, hogy a valószerűtlenül közvetlen képzettársításokból még harsányabban kitessék megfelelésük evidenciája. S nem is csak a szélsőséges esetekben, ahol Bertók az elvont fogalmakat választékosan vaskos képekkel zökkenti ki és kapcsolja össze: „profi seggnyalók... akik a tudott mindenséget / úgy ölelik mint alkalmi lo-
tyót, ...” stb. – ez a formanyelv valamiképpen minden versében érvényre jut. Az élesebb kontúrok, a dikció direktébbre váltása egyben óhatatlanul a valahová „meg-
érkezés” tényét is társítja, véglegességet sugalmaz: „Mint a szemét a föld lágy részein, / összegyűlnek a hülyeségeim... Építem a végtelen falat / és álmodoztam, mint aki szabad. // Mindig behorpadt az ég valahol, / én elhittem, hogy jön az egy akol... Tágul tovább a világegyetem, / nehéz lettem, mint számár a hegyen... Egyedül vagyok, ez végső szavam, / mint akinek még egy töltenye van. // És annyi joga újra kezdeni, / hogy önmagát is agyonlőheti.” (*Elmenni kevés, itt maradni sok*)

Aki ilyen egyszerűen, sommás párosrímekben képes összegezni legfájdóbb dilemmáit, az már nagyon biztos a dolgában. Az már túl van a dilemmákon is. Így aztán az „egyedül vagyok” végkövetkeztetése sem panaszként hallatszik, hanem valamely rendíthetetlen bizonyosság tudomásulvételének. Megváltoztathatatlan állapotnak, amely immár úgy idézi fel a kiüttlanság elemzett pathhelyzetét, hogy egyszerűs mind megjelenik benne a *felelősség* érvényes biztosítéka is. Bizonyára nem kötelező érvényű már ez a felelősség, egyike csupán a választható létformák sokféleségének, de esély voltában éppúgy része a realitásnak mint a többiek. Egyetemes erőforrás is tehát, melyből elvben még ama végképp elveszettnek látszó, az erkölcsi ítéletekre feljogosító viszonyítási alap is visszaperelhető. Ezért is villan fel az újra-
kezdésnek a könyv egészét átható paradox reménye – az amit már a címevel: *Ágakból gyökér* is kiemel –, mert értékperspektívákat fogalmazva sem sérti meg a nehezen kiküzdött és elfogadott költőattitűdöt. Vagyis a világnak azt az illúzióktól és előli életektől mentes szemléletét, amit most már Bertók is – noha kényszerből lett erény – a maga legsajátabb, minősítő eredményeként könyvel el, az öntudata egészét megszervező axiómát – a könyvet záró utolsó sorral is kiugratva –: „ne csapjátok be magatokat”.

Hogy megkapaszkodhatott, támaszt és esélyt találva: Bertók költészete egyre kizárólagosabban fordul a szabadság, az erkölcsi etosz kérdéseire. Nem véletlenül, hiszen megint a belső parancsnak enged, amikor alkata legfőbb életvezető nosztalgiait is belehelyezi a határtalanná tágult szemhatárba, szembeíri a viszonylagossal. Kérdésfelvetései ettől különlegeseek: a tudás tartományát bennük a nemtudás, a bizonyosságát a bizonytalanság rajzolja ki. Mondhatni: ösztöni szinten, mert hiteles-
ségükre nem is annyira végiggondoltságuk, sokkal inkább az érzelmi tónus közös-
sége, konok következetessége ad fedezetet. Az erkölcsöt és a bűnt a bűntudat állan-

dósult gyötrelme hozza így létre, az esendőség vállalása, hisz biztos mércék hiányában a felelősség valóságára, mér.ékére csakis a bűntudat kontrasztjából következtethetünk. Már a *Tárgyak idejében* ciklust kapott a tárgyaltan bűntudattal való viaskodás, melyből Bertóknál – ismét: József Attila keserűségét legitimizálva – önróniával visszafogott önbizalom, már-már gög is kicsendül: a „vállalt hiány”, „fedetlenség”, szeretetvágy megérdemelt büntetéseinek felemlegetésével. „Butaságomban, félelmemben / mind a hét főbűnt elkövettem, / S a többit is. Ha van bocsánat, / nem győznél, aki megbocsáthat”. Bertók ragaszkodva az ítéletekre feljogosító maga szabta jogalaphoz, Sziszifusz erkölcsét állítja; nem kevesebbet annál, hogy az ítélet mindenkor lehetséges, mert az erkölcs nem bizonyítható, de nem is cáfolható. Írhat rá ilyen értelmezést: „valahol egy nagy / szélárnyékban még helyreigazodhat / ez az, ha a gyorsuló pillanatban / megkapaszkodunk, mint rabok a falban, / mintha mi tartanánk”, de írhatja az ellenkezőjét is: „de semmi sincsen nélküled, / és felelős vagy, minthacsak / te szülnél volna önmagad, / még akkor is, ha dől a fal, / s több az ember, mint a magyar.” A költő mindkét igazságot átéli, nem hagyva persze kétséget afelől, hogy melyik a szíve szerint való. Hiszen ha mégis a rossz lenne a jó – csap fel az indulatos kérdés feltételes módban – „elhinnéd-e, hogy nem lesz vég-ítélet?” Ami költőként még gyengítheti, az is ebből az indulatból ered, hogy – néha – erkölcsösebbnek szeretné a világot a lehetségesnél. Ilyenkor maga ellen vét és távlata beszűkülésével fizet (*Az idegenvezető szövegeiből, Vatta-dugdosók*)

De ha az égre néz (mint a *Hajnali részegség* Kosztolányija) akkor hibátlan a távlat: „belátható lesz minden, ami fáj... csillagokat nyit fölénk a homály, / Kőltemény lesz, hogy csodák nincsenek, / aki nem csügged, az hazatalál”, akkor csoda lesz az is, hogy nincsen csoda. A mindenség e magasából vagy mélyéről – „a legmélyén nincsen határ” – a rossz is nélkülözhetetlen, vagyis jó; helye van a bűnnek, mert nélküle élet sincsen: „aki érti ezt, megmenekült, / harag nélkül néz a világra”. Nem érzelemmentességet, közönyt, s kivált nem a jót-rosszat egybemosó értékrelativizmust sugalmaznak ezek a versek, hanem – éppen ellenkezően és nagyon határozottan – a megértés, a részvét, a szeretet valóságát. Azt az otthonlétet, amely ennek a költészetnek kezdettől értelemadó télosza volt, Bertók László ebben a dimenzióban megtalálta magának, mert csakis itt találhatta meg. Marad minden továbbra is komor, tragikus, a költő „tele a kétes győzelemmel” egy pillanatra sem felejtetheti el „a mindenség sajnó szakadását”-t, biztos vereségét. És mégis: ahol már minden ember kiszolgáltatott – esendőségünkben, erőink végességében, halandó voltunkban – megvan a közösség, még lehet azonosulás. Az egyetemes fájdalomban – akár csak a nagy katasztrófákban – a költő úgy vállalhatja el az összetartozás vigaszát, úgy olvadhat be az együttlét melegébe, hogy az egyes személyiség morális tiltakozásán is felülemelkedhet, mert egyik a másikat nem hatálytalanítja. Ezért is szabadulna esetlegességeitől, „nehezebb részétől”: „látom magam önmagam nélkül, / ahogy a tér időmhöz békül”; idézi ítélkezni József Attilát: „Mig idenéz *hamvad*t hajamra, / kialszanak a kartotékok... folytatni kell, ami szép volt”, hogy részesíthessen ebből a nembeli, boldogító szomorúságból. A *létezés* élményéből. Hogy elmondhassa: „én nem tudom, hogy ki, miben hibázott. / de bennem földig hajolnak a jók, / főlemelik a betlehemi jászolt, / s ott van alatta minden, ami volt”. Vagy:

„Majd megjöttek, hogy melegegdedek,
levetitek a fagyos maskarát,
nem firtatjátok többé, ki a szebb,
ki a gonoszabb, ki az ostobább,

a legnagyobb bűnös is megbocsát,
és nem érti, hogy mitől van meleg,
állati szag tölti be a szobát,
sírnai szeretnének, mint az emberek...”

Búcsúzóban

*Saját termésű almát rágicsál
a hajdanvolt híres Csukakirály*

*De messze van az a „valamikor”
ma se fűstrudacs se pipa se bor*

*Az elaggottnak nincsen dolga más
csupán a kiártó várakozás*

*Elüldögél szunyálva silbakol
az ügyeletes csuka nem rabol*

*A póta olyan rezzenéstelen
mint a lilium a víz széliben*

*A fűzfason esti pára ül
lopakodik a csönd köröskörül*

*Az útilapu-szegte ösvenyen
fogolycsibék korzóznak begyesen*

*Magaslesen hunyorgat a bagoly
eltévedt fácánkokas katalól*

*A vénember búcsúzóban legyint
eltuserált nyarán ki sem segít*

*Csuka nincsen holnap se jövőget
szedheti sátorfáját az öreg*

Kétfelé

*Kisboldogasszony. A nap már lement,
ülésezett a fecske-parlament.*

*Döntöttek: holnap kora reggelig
– ájn-cvájban bekapva a reggelit –*

*mindegyik család menetkész legyen
s gyülekezzen a kijelölt helyen,*

aztán ágyó, irány Itália!
– A népségnek itt meg kell állnia:

két nap se sok, hogy kifújják maguk,
mivel tikkasztó-fárasztó az út,

– s hálót is emelhet a maffia!
És hol van még a végcél, Afrika!

Tetszik a ficsergő koncepció:
temérdek rosszban sincs híján a jó;

például az, hogy két hazába jár
a villástarkú csivogó madár;

jó ösztönével érzi a sereg,
hogy kétfelé is elkötelezett;

nem árulás ez: sorsformálta jog.
– Ne fogadd el, hogyha nem akarod.

Ki tudhatja, hány tizezernyi év
telt el s telik még, hogy nyugalmas rév

fogadja őket – s mindenek felett
mindkét hazában derűs szeretet.

Vegyes páros

- Ááááá... rrrrrr... Maga kicsoda?
- A nevem Gidus.
- Aha. És hogy kerül ide?
- Félek, nem sok öröme lesz a válaszban. De ne rám haragudják. Én nem tehetek róla!
- Miről?
- Ugyanolyan szenvedő alanya vagyok a helyzetnek, mint ön, kedves... Ha volna szíves bemutatkozni!
- Kornis. Tehát mit keres itt?
- Miért kiabál velem?
- Eh... bánom is én... biztos megszökött valahonnét.
- Szó sincs róla!
- Hagyjon nekem békét. Legokosabb, ha gyorsan fölszívódik. Ha éhes, egyen, ott a koszt, én rá se bírok nézni.
- Köszönöm, nem élek vele. Sajnos, tartózkodásom nem átmeneti jellegű, hanem hosszabb időtartamú lesz, mivel mától itt lakom.
- Tessék???
- Ide lettem telepítve a régi lakásomból, tekintettel a helyszükére, tudniillik ott már tizenketten vannak, és az igazgatóság végre intézkedett, figyelembe véve a tűrhetetlen higiénias állapotokat és a büzt...
- De ez az én otthonom itten! Ha otthonnak lehet nevezni ezt a betonkasznit!
- Sose szabadkozzék! Igazán csinos!
- Kár hízelegnie! Itt nem maradhat.
- És miért nem?
- Mert ez az én helyem! Magam is alig férek, ha megfordulok, a farom súrolja a rácsot!
- Kétségkívül... eléggé terjedelmesre csinálta magát a jóisten.
- Isten nincs, csak ez a rohadt élet van, és tesszen takarodni, míg szépen beszélek!
- Rendben, kössünk kompromisszumot. Mondjuk, isten nincs, de viszont maradok... maradnom kell, mert ide lettem beutalva.
- Képtelenség!
- Nyugalom... az ön idegei sokkal többet érnek, mint ez a kis kellemtelenség, amit a jelenlétemmel okozok... okozhatok... Tessék parancsolni, itt a papír, a kiutaló határozat, ha nekem nem hisz!
- Ez nem lehet igaz! Már azt a kis életteret is elveszik az állattól! Abba lassan beletörődtem, hogy nem fürödhetek, mert a medence repedezett, a víz elszívárog, és nem töltik fel, a vízhiány miatt! Kezdem megszokni, hogy esténként nincs villany, az energiatakarékosság miatt! Nem érdekel, hogy Kotász főápoló nem takarít, rügyezik itt minden a kosztól, és hiába tesz panaszt az állat, az igazgatóságon csupa dodók ülnek, akik semmit se

képesek elintézni! Tudomásul vettem, hogy hiába ír elő napi háromszori sétát a doktor, nincs rá hely! hiába kéne átfesteni a falakat, nincs rá munkaerő, Kotász főápoló is szabadságra ment, tanulmányi szabadságra, mert ő egyetemre jár, esti egyetemre, szociológia szakra! hiába reklamálnak azok, akik télen fáznak, nincs több szén, és akik nyáron majd megdöglenek, azoknak nincs ventilátor! a tevék tizenketten járnak egy csapra! a jegesmedvéknek összesen másfél szikla jut, a többi leomlott! a zsiráfok nem tudnak kiegyenesedni, mert a házuk alá van dúcolva, immár harmadik éve! és ez így megy, és minden rohad, és akkor... akkor...!

- Rosszul van?

- Még kérdi?

- Nézze, szerintem okosabb, ha higgadtan elfogadjuk a tényeket.

- Én ezt nem vagyok képes elfogadni! Nekem kiutések nőnek a hátamon ettől a szövegtől! „Lakóhelyéül jelölöm a XIII/38-as ketrecet, társbérleti jogviszony létesítésével. Kérjük a költözést haladéktalanul lebonyolítani. Az intézkedés az igazgatóság 1983. évi tizenegyedik utasításán alapul, mely a túlsúlyosság miatt maximálja az egy főnek járó négyzetmétereket. Kisvadak öt; majmok, kutyák, közepes ragadozók rókától fölfelé, továbbá őzek, zergék, báránypék tiz; nagyvadak pedig tizenöt négyzetméter lakóterre tarthatnak igényt. Kivételes elbírálásért csak az extra méretűek folyamodhatnak, így az elefánt, a zsiráf és a viziló...” A viziló igen, de én nem! Pedig vagyok akkora, mint a Jónás!

- Bizony, sőt!

- Miért nem mondja a szemembe, hogy dagadt?! Hogy puffadt?! Hogy hájpacedli?!

- Ilyen rossz a véleménye önmagáról?

- Az én véleményem? Ugyan... Mindenkié. A tudományos leírásokban is... Aránylag kicsi száj, rövid és ráncos nyak, lecsüngő has, befelé görbülő, vaskos lábak, plusz az orrtülok, ez a ronda, kajla szarv...

- De nagyon jó fegyver viszont! Nem szeretnék közelebbi ismeretségbe kerülni vele.

- Hízeleg, már megint hízeleg, Gidus kisasszony!

- Akkor most elmondom az egészszet! Asszony vagyok én, elvált asszony. Egy nagyon álmos elvált asszony. Úgyhogy ha lehetne, lefeküdnék.

- Utoljára kamaszkoromban éjszakáztam idegenek társaságában! Ezt nem lehet kibírni! Ápoló! Doktornő! Főorvos! Igazgató elvtárs!! Nem hallják? Nem hallják!!!

- Drága aranyos Kornis úr, nyugodjon meg, ha ennyire a terhére vagyok, inkább elmegyek, világgá megyek! Segítsen átjutnom a kerítésen, emeljen föl, és én soha többé... Nem venném a lelkemre, hogy belebetegedjék.

- Szó sincs róla, egészséges vagyok... nagyjából. Úgyszólván semmiféle szervi bajom sincsen, csak a túlsúly, az elhízás, azért kéne sétálnom napi háromszor, de nem engednek ki a ketrecből, most meg magát is iderakták, hogy még szűkebb legyen, megdögleni se lehet, ha fölfalod, amit a látogatók bedobálnak, jön a gyomormosás, mert ugyebár legfőbb érték az állat!

- Nem értem, miért ennyire... miért látja ilyen sötéten a... Az élet szép! Ennekem is van bajom elég, de mikor fölébredek, és látom, hogy süt a nap, legszívesebben azonnal ugrándozni volna kedvem.

- Na ja, egy zerge könnyen ugrál!

- Zerge? Én? Deehogy!

- Hát micsoda?
- Kameruni kecske.
- Kameruni?
- Igen. Akkor most elmondom az egészet! Tulajdonképpen földiek vagyunk! Illetve hát a felmenőink. Gondolom, Kornis úr is itt született már.
- Itt. De jártam Afrikában... egyszer. Cirkusszal. Kellettem egy számba. Betanítottak. Tudok az orrtülkömön egyensúlyozni.
- Mit?
- Labdát, széket, sétapálcát.
- Mutassa meg! Szépen kérem, Kornis úr!
- Nincs ingyencirkusz. Különben se vagyok tréningben, és jócskán meghíztam azóta.
- Hát aztán! Próbálni lehet!
- Nem, nem. Egy orrszarvú akkor is neveltséges, ha semmit se csinál. Épp arra kellettem a cirkuszosoknak, hogy röhögjön rajtam a nép, ahogy az otromba testemmel imbolygok a porondon. Senkit sem érdekel, hogy szépen egyensúlyozok-e a szarvamon. Ami egyébként nem más, mint egy csomó összetapadt és megkeményedett szőr! Eléggé neveltséges, mi? Szőr-szarv! Ráadásul én *bicornis* vagyok, vagyis dupla szarvú rinocérosz, de a hátsó letört, még a cirkuszos időkben, rosszul estem, és... mindegy, *unicornis*-ként is meg lehet dögleni.
- Sokat szenvedhetett, Kornis úr. Azért az nem akármilyen, hogy eljutott Afrikába! A magunkfajta mind arról álmodik! El se tudom képzelni, milyen lehet ott... milyen az élet a végtelen erdőkben, ahol nincs ketrec, és...
- És egy-kettőre lelövik az állatot a vadászok! Vagy csapdába ejtik, hogy állatkertbe vihessék.
- Nem értem, miért kell mindennek az árnyékos oldalát nézni? Miért nem az afrikai napfényről beszél, az ottani növényekről, a trópusi esőről, vagy a...
- Vagy a dzsungeltüzekről. Olyankor legszebb álmából arra ébred, hogy pirított szalonnává változott. És nincs igazgatóság, nincs Kotász főápoló, aki belőné az enivalót, akármilyen gyatra is az. Csak azt falhatod, amiért véres verejtékkal megdolgoztál, a szűrös bozótokban, ahol a híres afrikai nap fölforralja az agyvelődöt, és vadul csípnek a mérges bogarak.
- Akkor... ezek szerint ott se jó? Sehol se jó? Semmi se jó?
- Maga még túl fiatal, hogy megértse.
- Nem szeretem, ha a koromra hivatkoznak.
- Nem szereti... hát ne szeresse! Nem én kezdtem ezt a beszélgetést! Nem én telepedtem be más vackára! Node hiába csacsog, hiába próbál levenni a lábamról, ebbe nem fogok belenyugodni! Tiltakozom! Panaszt teszek! Fellebbezek! Ápolók, takarítók, szakszervezet, ide-ide! Igazgató elvtárs, halló-halló! Jogaimmal élni akarok! Beadványt szerkesztek, levelet intézek! Hé, valaki! Embereek!!!

*

- Morcos úr drága, megtenné azt a szívességet, hogy áthengeredik a másik oldalára? Ugyanis takarítok, és boldogan fölmosnám az ön helyét is. Ha óhajtja. Nem kell megszólalnia, biccentsen a bal fülével, ha igen, a jobbal pedig, ha nem. Nos? Helyes. Ideje, hogy kiganézzon itt valaki. Mellesleg, mit szólna, ha azt az otromba testét is lecsutakolnám, lecsüngő hasától az orrtülkéig? Nézze, nekem mindegy, de ha koszosan visszafekszik a tiszta

köre, felesleges a fölmosás. Egyébként megszabadulhatna a bolháitól is. Persze, nekem mindegy. Döntse el, és biccentsem azután. Maga rég nem lesz a világon, amikor én még mindig imádom, tarararam pamm pamm pamm járnék maga után!

– Mmm!

– Rendben, ha zavarja, nem énekelek. Kérem, kérem. Csak egy szavába kerül. Ne mozogjon, mert leesek. Nem csekélység végigsikálni a hátát. Beleette magát a redőibe a kosz.

– Hö... hö-hö... hö-hö-hö... Én csiklandós vagyok!

– Nem hiszek a fülemnek! Morcos úr méltóztatott megszólalni? Á, ki-zárt dolog. Hi-he-tet-len!

– Ó, de jól esett.

– Részemről az öröm. Ha volna olyan szíves kiönteni a vizet!

– Igenis. Gidus kisasszony, irigylem a kedélyét.

– Ej, de figyelmetlen, mondtam már, hogy asszony vagyok, méghozzá elvált.

– Igen, bocsánat... olyan fiataknak látszik. És, ha szabad érdeklődnöm, miért váltak el?

– Csak azért, mert az én párom annyira jókedvű ember volt, hogy azt ép ésszel nem lehet elviselni.

– Nem értem. Mi rossz van abban, ha valaki jókedvű?

– Persze, hogy nem érti, morcos uraság. Azt se tudja, mi fán terem az. Én kénytelen voltam megtanulni. Akkor most elmondom az egészet! Eleinte igen tetszett, hogy ha én eltörtem valamit, ő, ahelyett, hogy haragudott volna, felkapott, a nyakába ültetett, és körbelovagolt velem, miközben azt kiabálta: pá! pá! világ, pá! megy a kecske világgá, több is veszett Mohácsnááá!

– Több is veszett Mohácsnááá!

– Igen. Ha vendégek voltak nálunk, akkor se zavartatta magát! Aztán mindennap hozott valami ajándékot, de nem adta oda, hanem eldugta, és tűz-vízzel kellett megtalálnom.

– Tűz-vízzel?

– Ő mondta: meleg, hideg, langyos, forró, tűz, aszerint, hogy a rejtkehely felé mentem-e. Nem ismeri? Pedig ezt mindenki játssza gyerekkorában!

– Én már nagyon régen voltam gyerek.

– A párom is régen volt, de úgyszólván semmit se felejtett el! Képzelteti, milyen feltűnést keltett, amikor nyilvános helyen adj-király-katonát akart játszani velem és a gyerekekkel!

– Gyerekekkel?

– No persze, született tizenkét kiskecském. Mi nagyon szapora fajta vagyunk.

– És hol vannak?

– Felnőttek, szétszéledtek.

– Ki se nézném magából.

– Amilyen figyelmetlen, még meg se nézett, úgy istenigazából! Fogadjunk, nem tudja, milyen színű a szemem! Hátra arc, leskelődni nem ér!

– Várjunk csak. Kék! Vagyis szürke!

– Barna! Látja, morcos úr, milyen állat maga?

– Nem kell azért gúnyolódni! Maga talán mindent megfigyelt rajtam?

– Mindent, mindent! Lestem, amikor aludott! A párom szokta mondani,

hogy aki alszik, annak a vonásai nem hazudnak, mutatják, kiféle-miféle az illető.

- Miféle-kiféle vagyok?
 - Nem árulom el, mert meg talál haragudni.
 - De én szeretném tudni, mit tart felőlem. Naaa, szépen kérem!
 - Mit tesz, ha megmondom?
 - Amit kíván.
 - Szépen megmutatja nekem az összes mutatványt, amivel a cirkuszban föllépett! Áll az alku?
 - Elfelejtettem én már...
 - Maga baja! Ez a feltételem. Az én párom tudott zsonglörködni, három golyót dobált egy kézzel, így! Megbírná azt maga, morcos úr?
 - Gyerekség! Szerezzen golyókat, majd lát csudát!
 - Csiribi, csiribá, hipp és hopp!
 - Honnét vette?
 - Kaptam Kotász főápolótól!
 - Kotász tanulmányi szabadságon van!
 - Már nincs. Az egyik vizsgán ötöst kapott, a másikon valami polgárból vagy miből négyest, mert nem tudta a bővített izét... tenyésztést... termelést! Amíg maga hortyogott, én beszélgettem vele, megígérte, hoz egy kis cementet, és kifoltozza a medencét, hogy fürödhessék kedvére, morcoska!
 - Maga szövetkezik az én esküdt ellenségemmel?
 - Ne zaboljon, orrszarvúkám! Hadd lássam a mutatványt, a közönség már türelmetlen!
 - Hohó! Előbb teljesítse, amit ígért. Milyen vagyok én?
 - Akkor most elmondom az egészet! Szerintem egy aranyos orrszarvú a Kornis úr, csak túl sok csalódás érte, azért olyan búskomor mindig, és már elfelejtett nevetni, legföljebb akkor tud, ha birizgálják, így ni! A vastag bőre csiklandós neki, bizony!
 - Ne, Giduska! Hö... hö-hö! Azt a mindent! Vigyázz, én is csiklandozok!
 - Ne tegezzen, morcoska, ki engedte, hogy tegezzen?
 - Ha már egyszer össze vagyunk zárva, ihatnánk pertut. Csak az a baj, hogy... hö-hö! Nincs mivel! Juj-juj!
 - És ha én szereztem attól az úúúátalatos Kotász főápolótól, akit Kornis uraság annyira gyűlöl?
 - Add elő, te angyal!
 - Keresd meg, keresd meg! Tegyéél le, te buta, a végén még elejtesz!
- Keresd csak, keresd!
- Hová dugta, hová dughatta? A medencébe?
 - Víz, víz, jeges víz!
 - A szalmába?
 - Langyos, langyos!
 - A vályú mellé?
 - Melegszik! Tűz! Tűz!
 - Hopp! Itt van! Igyunk hát! Szerbusz, Giduska!
 - Szia, morcoska! Puszi! És most következik a nagy mutatvány! Cirkuszunk ünnepelt sztárja, a legkornisabb Kornis, a zsonglörök királya! császára! orozlánja!
 - Várj csak... így...! Négygel is tudom! Öttel is tudom! Hattal is tudom! Most nem megy, de tudtam.

- Gyakorlat teszi a mestert. Ez is testmozgás! Ha már nem sétálsz, legálább zsonglörködhetnél, naponta háromszor!
- Hú... dől rólam a verejték.
- Nem bírja a tehén a szántást!
- Ne szemtelenkedj, mert megcibálom a szakálladat!
- Inkább cirógassad! A kecskék nagyon szeretik, ha a szakállukat birizgálják.
- Az én végtagjaimmal nem lehet birizgálni.
- Aki zsonglörködni tud, az birizgálni is!
- Hát... megpróbálhatom.
- Finom! Megy ez neked. Most mondd meg őszintén, nem sokkal jobb velem beszélgetni, mint panaszokat írni, beadványt szerkeszteni, kerítést rúgdalni?
- De. Sokkal jobb!
- Ugye? Mától minden másképpen lesz, meglátod.
- Az isten küldött téged énhozzám! Olyan jó itt, így, veled! Annyira félek, hogy valamiképpen vége lesz! Hogy ezért egyszer még fizetnünk kell! Hogy benyújtják a számlát!
- Ne félj. Örülj annak, ami van, ennyi az egész.
- Csakhogy ami van, az ritkán olyan, hogy örülhessek neki. Hogyan örüljek ennek a szűk, koszos, bűdös, sötét ketrecnek...
- Most takarítottam ki, és szellőztetünk!
- ... a korlátolt, kegyetlenkedő, hanyag főápolónak...
- Majd én tartom vele a kapcsolatot!
- ... az energiahíánynak, a súlyosbodó nemzetközi helyzetnek, vagy annak, hogy itt élünk az atombombák árnyékában, ezen az agyonszennyezett földgolyón, ahol állat állatnak farkasa, és az egész művelt állatiság önmaga vesztébe rohan! Erre mit mondasz, Giduska? Te, aki mindenre tudsz valami vigasztalót? Hallgatsz, ugye?
- Most akkor figyeljél. Elárulom, hogy a látszat ellenére én sem vagyok tők hülye. Én is olvasok újságot, nézem a híradót a tévében, van fogalmam a dolgokról. De változtathatok rajta? Kérdezik tőlem, hogy gyártsanak-e rakétákat? Hogy szeretem-e a rádióaktív felhőket, az olajos tengerpartokat, a savas esőt? Ugye, nem kérdezik. Ez különben se kérdés, senki se szereti, az elefánt se, a bivaly se, még az alattomos krokodil se! Mégis marad minden a régiiben. Nem rajtunk múlnak a dolgok, kár tehát mellre szívni.
- Én nem akarok beletörődni, hogy ennyire kiszolgáltatott vagyok... kiszolgáltatottak vagyunk!
- Jaj, morcoska, miért kell ilyen súlyos szavakat használni? Mondd utánam: ami nem ránk tartozik, azzal nem foglalkozunk.
- Nem... ezt nem...
- Mondd utánam, vagy fejbe kólintalak a söprűvel! Ami nem ránk tartozik, azzal nem foglalkozunk!
- Ami nem ránk tartozik, azzal nem foglalkozunk.
- Ne ilyen lelketlenül, hé! Nagyobb átéléssel!
- Ami nem ránk tartozik, azzal nem foglalkozunk!!! Így jó?
- Így nagyon jó! Egyébként is, az a fő, hogy nincsen háború! Hogy nem lőnek! Hogy *élünk!*
- Élünk.
- És tudod, mit fogunk most csinálni? Most táncolni fogunk.
- Ne viccelj! Az én vaskos lábaimmal? Ki hallott már ilyet?

- Miért? Az orrszarvú is állat! Ugyanolyan állat, mint a többi. Táncolhat, ha kedve tartja!
- De nem tartja kedve.
- Biztos? Én nagyon jó tánctanár vagyok ám! A páromat is megtanítottam, pedig annál kétballábasabb bakkecskét nem hordott a hátán a föld! Gyerünk, mire vársz? Állj ide mellém. Csükködet a csipőmre. Úgy! A leg-egyszerűbbel kezdjük, kettőt jobbra, kettőt balra. Pamm-pamm, pamm-pamm!
- Nem... nem tudok én!
- Micsoda beszéd az! Egészen jól megy! Ügyelj a ritmusra, morcoska! Maga rég nem lesz a világon, amikor én még mindig imádom, amikor én még mindig járok maga után! Most te is!
- Maga régen el lesz feledve...
- Ez az, és csak általam lesz szeretve!
- Tiraramm, pamm-pamm...
- Paréramm, pa-pa-pa-pamm!

*

- Ébresztő, itt a tej, öltözködni kell!
- Hagyjál.
- Ágyba hoztam a reggelit az én Giduskámnak!
- Köszönöm, nem vagyok éhes.
- És szomjas?
- Szomjas se. Kérlek, morcoska, hagyjál egy kicsit magamra. Szépen kérlek!
- Nem értem... hogy hagyjalak magadra? Hát hová menjek?
- Csak maradj csendben, és fordulj a másik oldaladra. Nem érzem jól magam.
- Miért nem ezzel kezdted? Mi baj? Mi fáj?
- Úgy... minden.
- Rossz a közérzeted?
- Igen, és ne haragudj, nincs kedvem beszélni.
- Értem, de... Engedd, hogy segítsék!
- Nem tudsz segíteni.
- Hogyne tudnék! Te mondd mindig, hogy két állat együtt több, mint egy meg egy! Te is segítettél rajtam, emlékezzél csak, milyen morózus, depressziós, rigorózus vénlegény voltam én, amikor idejöttél, most viszont... teljesen átalakultam! Átalakítottál! Azóta csupa derű az életem, viccelünk, játszunk, énekelünk, táncolunk! Ma nem táncolunk? Gyere, hátha jobb kedved lesz tőle.
- Ne bántsál! Nincs hangulatom... hadd feküdjek itt békén.
- Megijesztesz!
- Ne nyugtalankodjál.
- De nyugtalankodom! Hívom az orvost.
- A doktornő külföldön van, a doktor pedig fölmondott.
- Az nem lehet, hogy ne tudjak egy orvost keríteni!
- Nincs szükségem orvosra.
- Miért vagy ilyen makacs? Aki beteg, ahhoz orvost kell hívni!
- Nem beteg vagyok, illetve nem úgy.
- Hanem hogy?
- Édes Kornisom, higgyél nekem, ne beszéljünk róla, jobb lesz, mindkettőnknek!

- Te sírsz?
 - Nem! Csak bántja a szemem a fény.
 - Giduska! Giduskám! Emberek, segítség! Orvost! Mentőt! Gyorsan, gyorsan! Állatétről van szó! Hahóóó!!!
 - Hagyd abba! Kérlek! Na jó. Akkor most elmondom az egészet. Ül le, légy szives. Ül ide mellém. Ígérd meg, hogy nem veszed a szívedre... nem fogsz... nem csinálsz... szóval, okosan viselkedsz.
 - Rendben. Mondjad már!
 - Ne ijedj meg, de lényegében... tulajdonképpen... nos, én a vége-
 met járom.
 - Mi? Honnét veszed...?
 - Érzem. Igen. Érzem, amit érzek.
 - De... éppen most, amikor minden olyan jól alakult... ilyen váratlanul!
 - Ez mindig váratlanul jön.
 - És... biztos?
 - Az állatok ilyesmiben ritkán tévednek.
 - Istenem, Giduska! Mit csináljak? Mit tegyek?
 - Semmit. Maradj nyugton. Próbáld szokni a gondolatot. Ennek meg kell történnie. Senki se élhet örökké.
 - Örökké? Te még olyan fiatal vagy!
 - Hozzád képest. A mi fajtánk nyolc-tíz évig él. Én már tizenkettő vagyok, szerencsésnek mondhatom magam. Ne haragudj, fáraszt a beszéd.
 - Majd én beszélek! Te csak hunyorítsál a szemekkel. Vagy biccents a füleddel! A ballal, ha igen, a jobbal pedig, ha nem! Nincs szükséged valamire? Mégis!? Enni? Inni? Simogassalak? A hátadat? Vagy inkább a szakálladat? Édes Giduskám... lehet, hogy nem voltam eléggé... nem voltam megfelelő párod, főleg a kezdeti időkben, de nem terád voltam mérges, hanem magamra, nem veled volt bajom, hanem önmagammal! Érted?
 - Igen...
 - Ne beszélj, csak biccents! Szeretném, ha tudnád, mennyire hálás vagyok neked, mindenemet odaadnám érted, az életemet is, mert nélküled úgysem élet az élet!
 - Ne sírjál. Ne neheztítsd.
 - Mindent tőled tanultam, ami jó, amit szeretek! Magamat is csak azóta bírom elviselni!
 - Fordulj el! Mindenre kérlek, ami kedves neked, hogy fordulj el!
 - Gidus! Giduska! Élsz még? Giduská-ám! Itthagyt... egyedül... Mocsok, rohadt élet! Hé, ápolók, hozzátok a tepsit! Kotász főápoló! Mi lesz már? A rosseb az anyátok, jöjjön valaki! Igazgató elvtárs!! Szemetek!! Nagyon jól látták, mi a helyzet, de egyik se szólt!! Senki se figyelmeztetett! Nem mondták, hogy a kecskék ilyen korán hálnak!!!

*

- Figyelem magát egy ideje! Azért, mert nem bújok ki, még látok!
 - Mély tisztelem. A nevem Kornis. Megtenné, hogy előbúvik, kedves...
 - Nem. A szieszta-időm ez. Alapjában véve szundikálok. Alszom én most. Egyáltalán, mit keres itt? Hogy kerül ide? Némileg magánlaksértés esete forog fenn!

– Nem vagyok én magánlaksértő, szívesen elmondanám az egészet, ha volna olyan szíves kibújni.

– Ellenjavaslatom van. Most háromig számolok, azalatt maga szépen elhordja az irháját. Még hozzá ugyanolyan csöndesen, ahogyan belopódzott ide. Különben kiabálok Kotász főápolónak, aki úgy rúgja ki, hogy a lába se éri a földet!

– Tisztelettel megjegyzem, Kotász főápoló már megint szabadságon van. Tanulmányi szabadságon!

– Mi a frász?! Akkor hívom a helyettesét!

– Helyettese nincsen neki.

– Hm... csak takarít valaki!

– Nem mondhatnám. Régen tetszett körülnézni.

– Az ételt csak beadta valaki!

– Tanuló lányok. De ők délután sosincsnek itt.

– Bánom is én... hagyjon nekem békét. Tünjön el.

– Sajnos, nem áll módomban.

– Nem áll módjában?! Miért nem áll módjában?

– Mert az igazgatóság újra maximálta a négyzetmétereket, még kevesebb jut egy főnek, engem kiebrudaltak a ketrecemből, a gnúvadakat helyezték oda, és... tessék, a határozat, én nem tehetek róla! Mától itt fogok lakni.

– Micsoda??

– Ez a helyzet. Legutóbb az extra méretű állatok még kivételes elbírálásban részesültek, persze, énrám az nem vonatkozott, csak az elefántra, a zsiráfra meg a vizilóra, érdekelne, hogy engem miért hagytak ki, vagyok akkora, mint a viziló, no, és miért maradt ki a bölény, kérdem én? Vagy a barna medve? Szerintem egy papagáj húzta ki a nevetek a kalapból!

– Deehogy! A protekciósok, uram! Mindig a protekciósok járnak jól! Az elvtársi kapcsolat dönt minden kérdésben, a kéz kezet mos, a ma nekem, holnap neked! Tudom én...

– Maradjon még egy kicsit!

– Minek?

– Beszélgetni! Ismerkedni!

– Utcán nem ismerkedem.

– Nem utcán vagyunk! Hanem az ön lakásában.

– Ez már nem az én lakásom. Ha az én lakásom volna, maga sose léphetné át a küszöböt.

– Miért ilyen zord velem?

– Még kérdi? Betelepitik a lakásomba, fölforgatják az életemet, megbontják a nyugalmamat, ezek után nem várhatja, hogy tapsikoljak örömben!

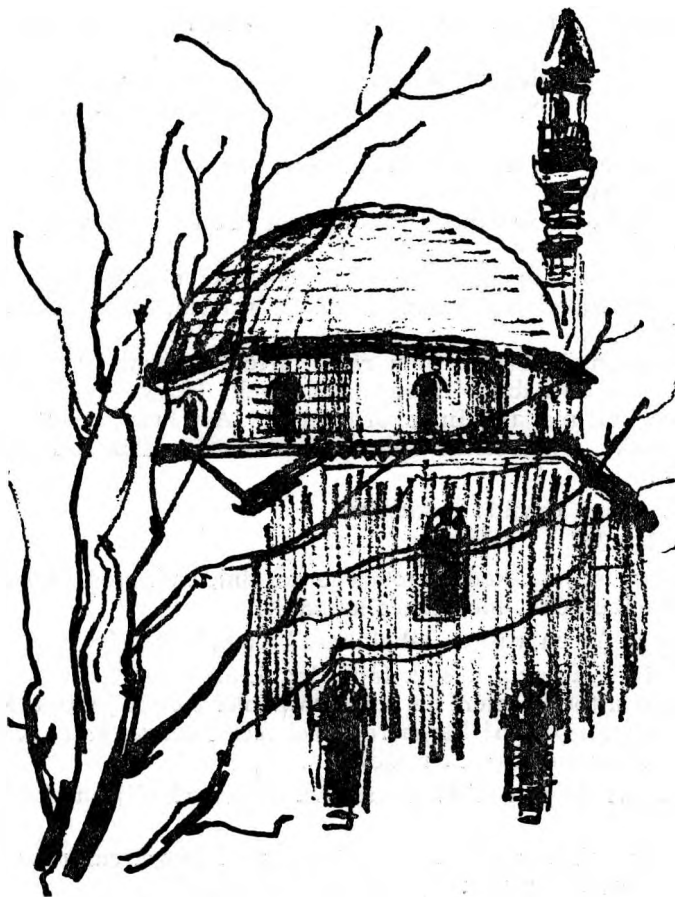
– Nézze, teljesen igaza van. Hiába, semmit sem tehetünk, okosabb, ha higgadtan elfogadjuk a tényeket.

– Én ezt nem vagyok képes elfogadni! Az én hátamon fát lehet vágni, annyira türelmes az alaptermészetem, de ami sok, az sok. Először azt mondják, szanálni fogják az épületet, mert itt lesz az új majomház! Azután azt mondják, nem azért, hanem mert életveszélyes a földém! Múlnak az évek, nem történik semmi, hagyják az állatot bizonytalanságban, hogy most életveszélyes vagy nem, és minden rohad, beáztunk, a lefolyó eltömődött, ráadásnak jön maga! Mindegy. Az élet így is, úgy is eltelik.

– De hogyan! Az a kérdés: hogyan, drága nagysos asszony. Vagy né tán kisasszony?

- Szólítson Babusnak. Különben özvegy vagyok. A páromat baleset érte.
- Miféle baleset? Ha ezzel föltépném a régi sebet, akkor inkább ne válaszoljon, beszéljünk másról. Szép időnk van máma!
- Bivalyban ilyen tapintatossal nem találkoztam még.
- Ha meg nem sértem, én nem bivaly vagyok!
- Hm... kissé rövidlátok.
- Orrszarvú! Bicornis, legalábbis eredetileg, mert az egyik orrtülköm, sajna, letörött már.
- Aha. Hát, a férjem meg kiszáradt. Mi, óriásteknősök, téli álmat alszunk. Szegénykém, nekivetette a hátát a fűtőtestnek, ami állatemplékezet óta sose működött, de azon a télen richtig bekapcsolták. Így aztán kiszáradt a drágám. Istenem, mennyi éve már!
- Magam is özvegy vagyok. Viszont énnekem az az elvem, hogy előre nézzünk, ne hátra. Gondolom, nehéz élete lehetett, kedves Babuska, és...
- Babus-ka? Miért nem mindjárt: Babucika?!
- Ezer bocsánat. Egy ilyen bájos teknősasszonyt legszívesebben azonnal tegezne az állat fia!
- Na, na! Ne hízelegjen, Kornis úr. Mára elég a beszédből. Folytatom a sziesztámat. Ez az egy, amit teljesítek az orvos utasításai közül.
- Mit nem?
- Nem testmozgok, nem diétázom, nem veszem be a gyógyszereket.
- És miért nem?
- Eszem ágában sincs meghosszabbítani ezt az amúgy is mérhetetlenül soká tartó életet.
- Hogy mondhat ilyet, kedves Babuska? Az életnek vannak árnyékos oldalai, de ha ezt tudomásul vesszük, akkor kiderül, hogy az élet szép!
- Gyönyörű...
- Igenis, gyönyörű! Ami nem ránk tartozik, azzal nem foglalkozunk! Az a fő, hogy nincsen háború! Hogy nem lönek! Hogy élünk!
- Meggárgyult maga? Mined ordibál itt? Azt hiszi, süket vagyok?
- Nem, csak... szerettem volna, ha utánam tetszik mondani.
- Utána?!
- Szóval, velem együtt! Kórusban.
- Kó-rus-ban?!?
- Attól rögvést jobb kedvre tetszene derülni, ez biztos, ki van próbálva! És azután énekelhetnénk, meg táncolhatnánk!
- Táncolni? Az én vaskos lábaimmal? Ki hallott már ilyet?
- Miért? Nyilván nem tetszik fából lenni, az óriásteknős is állat, ugyanolyan állat, mint a többi, miért ne táncolhatnánk? Kettőt jobbra, kettőt balra! Pamm-pamm, pamm-pamm! Maga régen el lesz feledve, és csak általam lesz szeretve... amikor én még... mindig...
- Napszúrást kapott tán? Orrszarvú létére riszálja a farát, mint egy gazella!
- Már az is baj, ha az állatnak jókedve van? Szerettem volna fölvidítani! Mi tulajdonképpen rokonok vagyunk! Szegről-végről.
- Csak tán nem?!
- De, de, mert mind a ketten a Föld őslakóitól származunk, és jóformán csak mi tartjuk magunkat, a többiek nagyjából kihaltak!
- Aha. Nna. Viszlát.

– Kezcsókolom. Hát . . . kemény dió. Nem megy egyik napról a másikra. Sebaj, ráérünk, nem hajt a tatár. Az óriásteknős sokáig él, legalább száz évig, az neki a minimum. Hm, de talán . . . attól függ, mikor született . . .! Bocsánat, egy pillanatra! Babuska, legyen olyan búbáj, bújjék elő egy másodperccskére! Csupán aziránt érdeklődnék, hogy hányban tetszett születni? Tudom, modortalanság ilyet kérdezni egy hölgytől, de . . . ez nekem élet-halál kérdés! Kérem, könyörgök, feleljen! . . . Jaj . . . Emberek! Doktornő, főorvos, igazgatóság, valaki!! Hány éves az óriásteknős?? Halló, halló, figyelem!! Hány éves?? Mondják meg!! Aki hallja, adja át!!!

Por

– címszavak egy pótkötetből –

GY

gyanú

Ártatlan, mosolygó, tavaszi nap volt 1879. március 11-én a keleti hosszúság $37^{\circ}50'02''$ és az északi szélesség $46^{\circ}15'15''$ között. A ~ egyetlen felhője sem fodrozta az eget egész napszálltaig. Nem volt semmi, ami azt mutatta volna, hogy ez lesz az öreg Porlód utolsó napja.

Zombory Antal (\rightarrow *galamb*) például, aki a szillér-baktói töltés védelmével volt megbízva, olyan jónak ítélte meg a helyzetet, hogy beszalasztotta Wisinger törvényszéki jegyzőt a városházára: küldenének ki néhány fiatalurat a Torna Egyletből. A fiatal emberek kihajigálták a ladikjaikból azt a néhány gazdát, aki nem volt hajlandó mentés céljaira átengedni a vízi alkalmatosságokat; és ki is hozták a gazdag Antalffy tanyájáról a halászmester fél-tucat tetőn felejtett emberét. Vissza már azzal a hírrel küldte őket Zombory uram, hogy az áradás megszűnt!

Kende Kanut a Hétválasztóban ebédezett éppen, amikor kézhez kapta a hírt. Azonnal táviratozott a kormányznak:

„Porlód városa megmenthetőnek tekinthető, és csak valamely rendkívüli véletlen volna képes ezen állást megghiúsítani. A nép hangulata is megváltozott. Munkaerő nagy számmal. Remélem, ma minden veszélyen túl leszünk.”

Amikor délután a víz apadásáról kapott tudósítást, már egyenesen azt táviratozta Pestre:

„Munkaerő most már túlságos és Porlód megmentése holnap befejezett ténynek lesz tekinthető.”

Kende nemcsak a vízügyekhez nem értett: azt sem tudta, hogy a ~ és az éberség édestestvérek.

Bezzeg más véleményen volt Pillich Kálmán (\rightarrow *gondviselés*), aki a legnehezebb szakasz, az Alföld–Fiumei Vasúti töltés védelmét irányította. Ő látta jól, hogy a sínek elé húzott „kalickatöltés” nem más, mint egy keskeny, átnedvesedett nyúlgát; sár, amit a víz felől csak a folytonos karózás, rőzsésés, deszkázás tartott egyben. Amikor a Pillichért érkező ladik orra nekiütődött, félő volt, hogy egészen átüti ezt a büszke építményt.

Pillich este úgy döntött, biztonságba helyezi övéit. A feleségét a Kovács Albert gyógyszerész lakásán tartott nőegyleti rendezvényen, a Tóth Julcsa-féle házban, a Kígyó és a Feketesas utca sarkán találta.

Gyere, kedves, mondta az asszonynak, sok dolgunk lesz még az este. Vissza kell mennem.

Aztán még mindig félsz az árviztől, te Kálmán?, évődött vele a házigazda, mindenki „Papusa”, akinek a patikája afféle kiskaszinó is volt egyben.

Jó lesz, ha mindenki fut haza, hogy mentse ami még menthető, mondta fáradt-komorán az ügyvéd.

A nyugati szél, mintha csak a szavait akarná alátámasztani, megremeg-
tette az ablaktáblákat.

gyár

A Lecsőnak, – hivatali bükkfanyelven szólva a „konzerv ~-nak” – a bal-
sikerű zenészi szereplést követően (→ *dobos 1.*) nemcsak az étkezdejét, ha-
nem a belsejét is megismerhettem.

Gáborral (→ *filozófia*) beálltunk egy nyáron „kézi targoncakezelőnek”
magyarul „békásnak”. Feladatunk az volt, hogy a feltornyozott árut a ram-
páról a raktár megfelelő részébe juttassuk. Tulajdonképpen a futószalag vég-
pontja voltunk. A békával, amely egy közönséges, a hidraulika elvén működő
kétkarú emelő volt, odaálltunk egy trepni elé; (ha Szótáríró minden magya-
rázószót megmagyarázna, ez a Szótár sohasem érhetne véget) beillesztettük
a béka villáit a trepni lyukaiba, felpumpáltuk a békát, épp annyira, hogy fel-
emelkedjék az embermagas, raklapra halmozott készáru; és már húztuk is a
liftajtóhoz. Első vagy második emelet. Ezzel a variációk kimerültek. Néha mi
is, mert az áru – mondanom sem kell – sohasem jött egyenletesen.

Ha igaz az, hogy csak szerdai autót szabad venni, én konzervek tekinte-
tében a csütörtökön készültekre szavaznék. Már úgy értem, ha ennék konz-
zervet. Állásidőben ugyanis bebarangoltuk szinte az egysz ~-at, és sajnos
beleláltunk a „gyártási folyamatba”. Az egyik trópusi gőzt lehelő, pokolian
zajos munkahelyen nem mást fedeztem fel, mint Koós Sanyit (→ *határváros*)
a Tündér utcából. Csak biccenteni volt ideje, mert itt aztán fedettpályás orszá-
gos rekordot futott a szalag. (Hát még ha a dögletes párát is beleszámítjuk.)
A munka nagyrésze afféle betanított segédmunka volt mindenütt, a bérek
alacsonyak (alig kerestem többet az építőipari órabérem felénél, a maszek-
nak meg az egyharmadát), ezért a ~ nem nagyon válogathatott a munka-
vállalókban. Az azóta bizonyára már megfelelően automatizált üzem dolgo-
zóinak egy része akkoriban – mondjuk ki – börtöntöltelék volt, olyan, aki
máshol nem kellett. Nem volt hát meglepetés, hogy „A MUNKA BECSÜLET
ÉS DICSŐSÉG DOLGA!” felirat alatti öltözőszekrényemben ez a jelszó fo-
gadott: „Aki nem lop, az a saját családját lopja meg!”

Lopni azért nem loptunk, de volt, hogy Gáborral megbontottunk egy öt-
literes őszibarackbefőtét. Aztán, hogy láttuk, miként készül, már azt se. Én
a brigádvezetőnk után sóvárogtam, aki emberséges és jószívű meg aztán
jó alakú is volt, bárhogy is meggyötörte az élet egy részeges férj hozzácsato-
lásával. Belepirultam az izgalomba, amikor a karomba ugrott egy halom
uborkásüveg tetejéről.

Biztos, hogy meg bírsz tartani?, kérdezte, mert a kilói megváltak a ma-
gasságához, én meg tizenhét éves, póznavékony suhanc voltam.

Biztos, mondtam, és aztán alig akartam letenni.

De hiába koslattam utána: Jézus, a tetovált villamostargoncás volt az a
szerencsés, akit időnként a kegyeibe fogadott a raktár valamelyik hátsó zu-
gában.

Józsi nénit piszkáltam hát bosszúból, aki férfi ruhában járt és a nők ki-
verték az öltözőjükből, mert kéthetenként más ivarú lett az árvám.

De aztán ráuntam erre is.

Teltek a napok, mígnem egy délelőtt Gábort elküldték, mert a művezető
szerint ő írhatta fel a vécében a következő versikét: „Tied a gyár, de nem a
haszon, ha nem hiszed, kapd be a (itt a rímképlet szempontjából megfelelő

szó következik). Kizárt, hogy Gábor volt: nemcsak a durva szavakat utálta, hanem a költészetet is.

Vele tartottam, s mondhatom, azóta se kedvelem a konzerveket.

gyászejentés

Este nyolc óra volt amikor Pillich elhagyta feleségével Kovács gyógyszerész lakását. (→ *gyanú*) Lassan permetezni kezdett az eső, de a vele együtt jött szél az arcukba csapta az utca porát is.

Aztán mintha valami régi sérelem szakadt volna fel benne; felüvöltött, felordított az imént még szelíd szél; s egy pillanat alatt végigsüvöltve Porlód utcáin, terein óriási portengert kavart. Mintha csak a természet megmutatta volna a légből, mi lesz itt *vízből* nemsokára. Mintha csak azt mondta volna a régi Porlódnak: porból lettél, és porrá leszel. (Különb. nem tévedett: Porlód házainak kilencven százaléka vályogból épült, teszi hozzá tudálékos Szótáríró.)

Pillich, miután a feleségét biztonságban tudta, visszasietett a gátra.

A szillér-baktói töltésen viszonylag jobb volt a helyzet, de Wisinger, ez a fiatal jegyző, aki sovány volt, mint egy evező nyele, rémülten látta, hogy a szél korbácsolta víz már a töltés tetejét harapdálja. S amikor egy hatalmas hullám átcsapott a gáton, úgy megijedt, hogy fejvesztve szaladt a városba.

Jön a víz!, Jön a víz!, kiáltotta. Néhány őrző katona hitt neki, és vészlövéseket adott le. Fölsőváros és Rókus népe ennek köszönhette megmaradását. A fölébredtek ugyan vizet nem találtak, de szerencsére már nem is feküdtek vissza.

Az Alföld–Fiumei vasúti töltésen, a Rókus-felőli részen még folyt a küzdelem. Hiába tömték be azonban az egyik lyukat, kettő támadt mellette. Iszonyú zaj, kiáltás volt mindenfelé. A városból a vesztüket érző állatok bőgése, nyerítése, visítása hallatszott. A védők kezéből pedig már a fáklyát is kicsavarta az orkán. Egymás kezét fogták, hogy a hullámok el ne sodorják őket. Minden hullámcsapással mégis kevesebben maradtak.

Éjfél után, fél kettőkor a vasúti töltésre emelt nyúlgát egyszerre huszonöt méter szélességben beszakadt. A víz feltartózatlanul özönlött a város felé. Amint ez megtörtént, a vihar, mintha elérte volna célját, kiadta a haragját, lecsendesült.

Pillich Kálmán ekkor már a Szent Rókus templom harangjait megkonnagatta; és társaival a Csónakázó és a Torna Egylet tagjaival, meg a többi önkéntessel a beszurkozott ladikokban, csónakokban, dereglyéken állva, kezükben evezővel a sötétséget kémlelték.

Mintha megcsillant volna valami előttük, a Budai országúton. Aztán csak azt látták, hogy egy fekete, embermagas tömeg rohan feléjük, de csöndben, mint az orgyilkos. És egyszerre, mindenfelől. Az úton hordók hemperegtek, kerítések úsztak, ólakat, kútkávákat sodort a víz; lábak nélküli lovak és marhák fejei tűnedeztek föl, s már ott is hömpölygött alattuk ez a valami, ami inkább hasonlított folyékony sárra, mint vízre. Tompa morajt, buffanásokat, roppanásokat, reccsenéseket lehetett hallani. Mintha minden por vízzé akarna lenni ezen az éjszakán. Az evezőkkel semmit se értek, fergegetes volt az ár ereje. A víz felkavarta a csatornák, emésztőgödrök tartalmát is, szörnyűséges bűz volt mindenfelé.

A Zsótér ház második emeleti, a városházára néző ablakában a „Porlódi

Napló" riportere, Mikszáth Kálmán könyökölt (→ *garantálni*). Adjuk most át neki a szót, *ha már ő volt ott.*

„Én csak azt vettem észre az ablakból, hogy a föld elkezd csillogni, s hogy mindig közelebb jön a második emelethez. E pillanatban a városban ki-aludt minden gázláng. (A víz akkor ért volt a gázgyárhoz.) Már most semmit sem láttam. Csak néha hangzott egy-egy csattanás messziről, majd délről majd nyugatról. Találgattam: mi lehet? El sem birtam gondolni, hogy ez mindig egy ház összedőlését jelenti.

De a gondviselés talál magának gyertyát. Két helyen gyűlt ki a város. (Az egyik hely a gyufagyár, a másik a Korona utcabeli Pick-ház volt, aki akkoriban a szalámi mellett még szeszfőzéssel is foglalkozott, s ezért fél óra alatt leégett a háza, teszi hozzá most Szótáriró.) S a vérvörös, magasra csapkodó lángok borzasztó képet világítottak meg.

Az emelkedő ár állati és emberi hullákat hőmpölyögtetett lomhán, méltóságteljesen. Házi bútorokat cipeltek a hullámok: szegényes festett ágyat, üres almáriumot, dunyhát, bölcsőt, ezer szomorú esetnek a tanújeleit. Megdermedve tekintettem végig a kigyúlt fény mellett a városon. De a város már nem volt sehol.

Csak a házfedelek látszottak ki a vízből, mint száz meg száz egymás mellé rakott koporsó.”

Éjfél után két órakor, amikor megkondultak végre a városháza harangjai is (a mozsarak némák maradtak: Metz, a puskaműves megszökött) (a merengő Mikszáthtól nem messze, a „Szegedi Híradó” Kauzál téri szabácskájában még dolgozott egy férfi: Nagy Sándor, a főszerkesztő. Már a nyomdászai is elfutottak, de Nagy Sándor mint született zszurnaliszta, azt remélte, hogy újságja, ha ugyan két lapon is, de meg fog jelenni. Az első oldalt még ki is tudta szedni, és ez lett Porlód ~-e. Így szólt:

„Az ár betört!

1879. március 12., éjfél után 2 óra!

A gondviselés elpártolt tőlünk s nem akarja pótolni az emberek bűnét, a mit ellenünk vétettek.

Szegény, szegény szülővárosom! Magyarország volt második városa!

A k o l d u s s i r a t, a k i s z e r k e s z t ő v o l t. S v e l e s i r a t t é g e d é s m a g á t 7 0 e z e r k o l d u s m a g y a r !

De megsirat még Magyarország is, mikor a bajban érzeni fogja, hogy nem vagy többé! . . .

Kongj városháza öreg harangja!

Hirdesd Porlód népének, hogy szülővárosa végórája elérkezett.”

gyásznép

Nemcsak a Tisza temetett Gergely napján, 1879-ben, hanem a Kispéterhad is. Ott szorongtak majd mind a Sárkány utcai kis házban, szépanyám, Aranyos Rozál (→) ravatala körül.

Hallani véltek valami harangszót hajnaltájt, de ugyan ki törődött most ezzel. Szépanyám igazi nagyasszony volt, a család összetartója. Kilenc gyermeket nevelt fel, de a szívének legkedvesebb, ükapám, már öt éve az alsóvárosi temetőben nyugodott. Hódi Teréz, az özvegye hiányzott csak a ~ből (ijedtében meg se állt Szatymazig); na meg Kispéter Mária, az én dédanyám, aki *mindennapos* volt már megint, s Balogh István úgy vélte, a legbiztosabb

helyen a várban lesz, egy meleg subán, a fejealja meg egy tizkilós, felhőformájú kenyér.

Amikor a víz már a szobában volt, szépapám, aki az elhunyt fejénél állt (szépanyámnak is biztonságos fejealja volt: a forgáccsal töltött kispárnára olyan virágot tettek, amelyen az úrnapi sátorban a Szentség állott), így szólt:

Sénkisé mozduljon, míg én nem szólok.

Az énekesasszonynak reszketett ugyan a hangja, midőn a halottak olvasóját mondta: már bokáig vízben álltak.

Amikor Nyilassy Pál (→ *egylet*) ladikja a ház elé ért, s a bíró betekintett az alacsony ablakon (az ablak nyitva volt, hogy a lélek eltávozhassék), nem akart hinni a szemének. A már derékig érő vízben ott zokogott a fél Kispéter-nemzetség. A szomszédok, a siratóasszonyok már sehol, de a gyertyák még égtek.

Mire várnak jóembörök? Hogy a fejükre düljön a ház?

Csak akkó mögyünk, ha a halottunkat is vihettyük!, válaszolt szépapám. Megigazította a pántlikát élete párja derekán, mert ugyan hova teszi a virágokat, melyeket a mennyországban szed majd?

Élőnek élő, holtaknak holt a barátja! Mi csak élőket mentünk!, kiáltotta vissza a kormányrúd mellől Nyilassy. De látván, hogy a konok Kispéterek ugyan meg nem mozdulnak, megígérte nekik, hogy a ferences barátok klastrománál letéve őket, visszafordul a halottért. Szépapám azért a fiaival ráerősítette a födelet a koporsóra, biztos, ami biztos. A ~ alig fért föl a ladikra. Épp hogy megindultak, amikor egy apró roppanást hallatva, s kisebb porfelhőt pöffentve föl, megnyílt a ház homloka, s leomlott a tető egy része is. A többit megtartotta a sublóra szakadt gerenda. (→)

Amikor a Nincski utca sarkán egy fuldoklót kénytelen volt a csákyás eltaszítani, nehogy a ladikon levő negyven ember életét kockára tegye, már szépapám is tudta, hogy a felesége holttestét nem látja többet.

Ekkor Pali fia Felkiáltott:

Láti, édösapám?!

A piszkosszürke vizen, miként egy fekete csónak, ott úszott a koporsó, oldalán a felirattal: *Aranyos Rozál Élt 76 évet.*

(→ *hosszabbít*)

gyerek

1. Szöméj

A misztika szerint a születendő ~ nemét az határozza meg, hogy az egyesülés pillanatában, ki tud jobban lemondani *önmagáról*, azaz teljesebben megsemmisülni a másikban. Ha pedig ez így van, Terhes Orbán (→ *abajgat*), az egykori hajóács bizony eléggé önző és magatartó ember lehetett valamikor, mert három lánya és csak egy fia volt. Ezt is csak nehezen tudta elmagyarázni Csukonyi Fausztinnak (→ *Fusztika*), aki borotválás *közben* – miután előzőleg a bögőshajók készítésének titkairól alaposan kifaggatta az öreget – a családi állapota felől tudakozódott.

Hány családjá van?, kérdezte a borbélymester, s immáron pályadíjas költő.

Négy, felelte Orbán bácsi. Igyekezett minél kevesebbet mozgatni az állát.

Úgy értöm, hány ~-e van?

~ csak égy. De jányom vót három is.

Hogy a mester épp a habot törölte borotváról, Orbán bácsi kicsit beszédesebb lett.

Az első möghött még bérmálkozás előtt, a második férjhön mönt, a harmadik pedig szöméj lött.

Micsoda?, kérdezte a borbély, a porlódi népélet eljövendő írója.

Hát amojan jóféle, na. Canga, akinek mindig viszket.

És miért?, kérdezte Csukonyi. Nem volt még gyakorlata: nem érezte, hogy ez a kérdés eggyel több a kelleténél.

Mer ahhun vót kedve, morogta az öreg, és úgy becsukta a száját, mint akiből harapófogóval se húznak ki többet.

2. Szampó

Mi van Szampókám, mért vagy úgy letörve?, András megcirógatja Marietta beborult, ránc csúfította homlokát. Finnül (→) ugyan nem tanult meg, de mostanában a Kalevala eme örökös gazdagságot jelképező csodamalmának nevével illeti szerelmesét.

Marietta homlokáról nem oszlanak a felhők.

Nem jött meg.

Kicsoda?

Ilyet is csak te tudsz kérdezni! A menstrim. Már három hete, mondja Marietta.

Most már Andráson van a sor, hogy elkomorodjék.

Szóval ~-et vársz.

Ez még egyáltalában nem biztos, nyugtatgatja Marietta. Lehet, hogy csak a vizsgák miatt... Hallottam már ilyesmiről. Mindenesetre el kéne utaznom az apámhoz.

Marietta édesapja nőgyógyász adjunktus volt, mielőtt az ital és különböző fortélyos fehérnépek hatására úgy döntött, hogy elválik, és falura megy körzetorvosnak, valahol messze Porlódtól, ahol háborítatlanul *ehet-ihat-ölelhet-alhat*. És az állatorvos mázsájával mérheti magát.

A legjobb, ha már holnap mégy. Tanulni a vonaton is lehet, mondja András, de nem néz a lányra.

gyiazsír

Amikor Csányi Pistának (→ *Csirke*) először szüksége lett ~-ra, vagy másnéven „huszárzsírra”, sajnos már nős volt. Akkoriban (Szótárforgató megfigyelhette már, hogy Szótáríró elméjében ez meglehetősen gyakorta a 960-as éveket jelenti) még nem lehetett kapni azokat a csodaszpréjeket, amelyek szinte órák alatt megszüntették ezt a nem túl veszélyes, ám meglehetősen kínos nemibetegséget, amelyet okozójáról, a lapostetűről mindközönségesen csak „laposnak” hívtak, és a jobb tenyeret a balra fektetve, a két hüvelykujjal evezőszerű mozdulatokat téve jeleztek egymásnak a beavatottak – vagyis akik megkapták már.

Csányi Pista a betegséget egy az új-porlódi Tóth-vendéglőben (→ *verekedés*) felszedett utcaseprőnőtől kapta (az ember, ha megivott már öt liter homoki bort, nem nagyon kíváncsi alkalmi partnereinek foglalkozására; Pista csak arra emlékezett, hogy a szóbanforgó hölgy reggel a söprüt, meg a lapátot kereste), a ~-t pedig egy barna, a visszafojtott nevetéstől majd kipukkanó gyógyszerészsnőtől. A kenőcsöt egy hétig kellett kengetni „a fertőzött helyken”. A lapostetvek sajnos mindenhol megtelepednek, ahol csak szőr van az emberen.

A legnagyobb baj azonban az volt, hogy mire Pista felfedezte a betegségét magán, át is adta már hószín lányságú, szemérmes feleségének.

Az este odahelyezte a tégelyt az ágy mellé, és a sötétben bekenve vele a kezét, a felesége lába közét kezdte markolászni.

Kívánlak, te édes, lihegte a meglepődött asszonyka fülébe, aki nem nagyon szokott hozzá az ilyesfajta előjátékokhoz.

Csányi Pista minden este, szorgalmasan ismételte a kúrát – ám hiába. A felesége gyönyörű, derékon alul érő szőke haján Pista apósa fedezte fel az első tetveket.

gyíkok

A Tündér utca, amely a Víz előtt a sokkal egyszerűbb, ám valóságghűbb „Sár utca” nevet viselte; mintha csak a jövőre nyílna: a rókusai temetőben végződött.

Mi, gyerekek – túl lévén azon az ártatlanul kegyetlen korszakon, mikor még gilisztákat öröltünk a szétszedett játékautók lendkerekeiben – gyakran jöttünk ide humózni (Ipiapacsegykettőhárom!), vagy ~-at fogni. Akkoriban se a hallottaktól, se a csúszómászóktól nem tartottunk; emlékszem, egyszer egy siklót hoztam haza a karomra tekeredve a Vér-tóról, máskor meg Bottyán Karcival egy nyitott, félig vízben álló kriptába is bemerészkedtünk. (Kripta ugyan alig akadt; a szegények temetője volt ez.)

A ~ vadászata vérbeli versenysport volt. Varangyosbékákkal gyakran volt teletömve a zsebünk: lélektani fegyverként vagy lőszerként szolgáltak csupán a lányok, vagy egyéb ellenséges csoportok megfélemlítésére. De a ~ nagy becsben állottak előttünk, éppen azért, mert elfogásuk az ügyességen és gyorsaságon kívül nagyfokú türelmet és szemfülességet igényelt. A ~ szemben az emberrel, kitűnően beolvadnak környezetükbe. Óvatosan, hangtalanul lehetett csak megközelíteni egy sirkövön napozó példányt, hogy aztán egyetlen ugrással elkaphassuk. Vigyázni kellett arra is, nehogy a farka megsérüljön: a letört farkú ~ nem számítottak. Kettőt értek viszont a zöld ~, amelyek ezen a vidéken meglehetősen ritkák voltak, sokkal ritkébbak, mint a közönséges, barnás mintázatú fali ~. (Bár az is lehet, hogy „fürges ~” volt a rendszertani nevük; mindenesetre fürgék voltak mint a ~. *Hogy mást ne mondjak.*)

Micsoda boldogság volt, ha egy ép farkú, rémulően pislogó, villás nyelvet öltögető, pulzáló nyakú minisárkányt ügyesen becsúsztatott az ember a többi közé az egyik kökereszt mögött elrejtett dobozába!

Alkonyatkor megszámloltuk a befogott példányokat, és aki győzött, annak a kertjében szabadon eresztettük mindet. A letört farkú ~ meg rövidesen új farkat növesztettek, s ezenközben is szorgosan kapkodták be a legyeket s egyéb rovarokat. Egyáltalán: a világ egyensúlya megmaradt.

gyilkosság

Pillich Kálmán (→ *gyászjelentés*) és sógora, Szeghő Géza, annyi borzalmat láttak mentés közben (persze csak reggel felé, mert addig szinte tehetetlenek voltak a sötétben), hogy már önmaguktól kezdtek félni: hogyan bírják még mindig. Láttak fára menekült, és ott megfult, megfagyott embereket, láttak egy anyát a gyereket az ablakon kidobni, miközben ráomlott a ház, a gyereket meg még esés közben lefejezte egy rázuhanó gerenda, látták

a megőrült férfit, aki elborult tekintettel egy úszó háztetőn hosszú bottal szurkálta egyre a vizet, elveszett feleségét kereste, s látták azt a családot is meghalni, akiket kishiján sikerült megmenteniök a Vargák utcájában. Már közeledtek a házhoz a segélykiáltásra.

Hányan vannak?, kiáltotta oda Pillich.

Tizenegyen!, sikoltotta egy női hang.

Volt még hely ennyi embernek a ladikon, kettőzött erővel eveztek tovább Pillichék.

A szobában még égett a petróleumlámpa az asztalon. Ott álltak a szülők és a nagyobb gyerekek, karjukban tartva a kicsiket. A víz már az asztal lapjáiig ért. A ladik csak néhány méterre volt az ablaktól amikor egy irtózatoss roppanással a ház, lakóival együtt eltűnt a hullámokban.

Mindez a szörnyűség azonban semmiségnek tűnt ahhoz a látványhoz képest, amely délelőtt kilenc óra tájban várt rájuk a városszéli téglavető közelében.

Egy jólöltözött úriember bútorai megmentésével foglalkozott: akkurátus gonddal egy hatalmas dereglyére hordott mindent; virágcserepet, éjjeli edényt, üres madárkalickát. Tőle talán száz méternyire vagy nyolcvan asszony és gyerek jajveszékelt az ingadozó téglaszárító tetején a félelemtől tébolyultan. Néhányan térdén állva könyörögtek a férfihoz, aki közben újabb fordulót tett.

Pillich és társai dermedten nézték: a szavuk is elakadt. Találkoztak már üzletelő, csakis pénzért menteni hajlandó gazemberekkel, de ilyen sátánfajzatot még ők sem láttak. Negyedszer fordult már a gazember, amikor Pillich fölébredt végre a rossz álomból.

Meg kell szerezniük a dereglyét!, mondta társainak, mert a ladik kevés lett volna a téglaegetőben szorultak számára. Halálos elszántsággal, a legnagyobb csöndben eveztek a férfi felé. Amikor a dereglye közelébe értek, Pillich egyik embere hátulról, iszonyatos erővel, csáklyával fejbévágta a gonosztevőt.

Olykor az ördögnek is gyertyát kő gyújtani, mondta halkán Pillich a csáklyásnak, miközben minden erejükkel a téglaegető felé kormányozták a dereglyét. A benne lakozó ügyvéd pedig szárazon megállapította a ~ tényét.

Tíz perccel azután, hogy a menekülőkkel zsúfolt dereglye elhagyta a téglaszállítót, az épület recsegeve-ropogva dőlt a hullámsírba.

gyorsolvasás

Olvasási gyakorlat

*Mai időkb*en gyakran hallani azt a véleményt, hogy „gyorsul az idő”. Egyes slágeriparosok szerint meg egyenesen „rohan”. Mintha az idő valami-féle játékvásút lenne, amelyet egy gyermek, kit Joó Istennek hívnak, hol fölgyorsítaná, hol lelassítaná a szerelvényt. Mintha gyorsulhatna a tér, amelynek az idő – kiscsoportosok figyeljeteK, ti még nem hallottátok! – csupán egy dimenziója. A Nagy Bumm után jöhet egy Nagy Csimm is.

Azért nem árt az óvatosság! Ha annyian mondják, lehet hogy nem is akkora marhaság. És egy „gyorsuló időben” nyilvánvaló, hogy az olvasásnak is gyorsulnia kell. Naná, majd pont ez nem fog gyorsulni, mi?

Egy átlagolvasó átlag 250 szó/perc sebességgel olvas. Bizonyított tény, hogy az ember – ez a lusta disznó – vizuális kapacitásának (látási képességet

is mondhatnék, de akkor ki a fene hinne nekem?) csak egyötödét használja ki. A ritmikus szemmozgás kitartó gyakorlásával, azzal, hogy nem szavakat, hanem szócsoportokat olvasunk – és ez a ~ lényege – a teljesítmény legalább megnégyszerezhető. Az átlagnál szorgalmasabb gyorsolvasók (mert itt csak a szorgalom számít ám, tudjátok meg gyerekek!) elérhetik a hön áhított 2000 szó/perc sebességet is. Persze ez megfelelő összpontosítási készséget is kíván. Ha egy szótárt olvas az ember, ez önmagában is koncentrációs gyakorlatnak számít; nem kis önfegyelem kell ahhoz, hogy máris ne lapozzunk a következő címszóhoz. (Főként ha ilyen unalmas és banális.) Mindenesetre egy közepes nehézségű olvasmány *ilyen* hosszúságú fejezetére nem pazarolhatunk többet 3 percnél. A ~ gyorstüzelő puskájával persze a szerző szövegének a felét *ki kell hogy lőjük*. Ez világos, nem? Higgyétek el gyerekek, hogy a szöveg még így is érthető lesz. A szerzőt, ezt a lassú agyú, kipusztulásra ítélt egyedet kötik ugyanis az ún. *stilus* béklyói. De bennünket, gyorsembereket, akik gyorsbűfékben fogalmazzuk meg távirattömör képeslapjainkat (expressz feladva) nem köt semmi. És ez a lényeg, gyerekek. A többit el se kellett volna olvasnotok.

Szavak száma:

Idő:

Sebesség:

ÉNCSAKA ZÚJSÁGBÓLA NAGYBETÜKET TUDOM EL

(→szókeresés)

gyűvő-mönő

Március 13-án vagy húszezer ember ment át a hajóhídon Új-Orlódra; csak mintegy tízezer maradt a városban. A városban maradottak közt volt dédapám nagybátyja, Balogh Bertalan is. Pillich Kálmán talált rá, aki szokásos ellenőrző körútját végezte – van-e még mentenivaló. A Mars-téri fasor egyik lámpaoszlopán csüggött, és már mozdulatlan volt.

Egész életében sokat mászkált pedig. Afféle „~ embőr” volt, aki még egy mesterséget se tanult ki becsülettel. A dolog sosem volt kenyere, csak gyűszmekelt reggeltől estig. Vagy egy forgószél kidöntötte fa látására sietett le Alsóvárosra, vagy a komáék ángyafia ügyében tüsténkedett a városházán. Valójában soha semmi dolga nem akadt. Mindig sietett, de azért minden alkalmas helyen megállt beszélgetni. Egész életében a családja tartotta el. Senki kárára, de hasznára se volt soha. Ki tudja hova igyekezett éppen, amikor utolérte a víz.

Téli bárány

Probsték hozzáfogtak volna aratni, de magukban nem végezhatték. Nem lehetett, amíg nem egyeztek Harangozóékkal, a fölvidékiekkel. Harangozó vasárnap délután lovaskocsival kijött a malomba. Hozta magával az aratóját, ismerős falubeli napszámot, fiatal házasembert. Mielőtt másnap az árpába beálltak, a táblát pontosan megfelezték. Az arató kezdte az egyik szélében, Probsték, Vroni apja, Vroni meg Anna a másikban. András is téblábolt, kötelet terített, vízért szaladt. Dél felé Vroni arra is ráért, hogy lemenjen s ebédet főzzön. Addig Anna szedte nagyapja után a markot. A búza aratása már nehezebb volt. Az öreg Kovács hajnalban, kötélcsinálás közben méregette a jókora táblát, ennek a felét kell neki levágnia. Nagy reggeli hőség mutatkozott, Probst szintén ott veritékezett köztük. Vroni mérgesen küldte vissza a malomba. Már második nap érződött, baj lesz. A napszámos fiatalember nagyon iparkodott a feleségével meg az anyjával. Nekik más vállalkásuk is volt, igyekeztek volna itt végezni. Probstéknak nem lett volna muszáj, ők a magukéban ráértek lassabban is. Az öreg azonban önkéntelenül igazodott. A dülő végében aztán egyre hosszabban állt, lihegett, fente a kaszát, inge merő víz lett. Harmadnap még zivatar is keletkezett messze, a szél gyorsan jött, fölkapta a markokat, lobogtatta végig a tarlón. Vroni lánya kezébe nyomta a sarlót, nekiállt kötözni, veszekedett Andrással, mért ilyen élhetetlen, lusta, hogy nem tudja a dolgát. Jó lett volna kepébe rakni, amennyit vihar előtt csak lehet. Apám, hagyja már azt a kaszálást, kiáltott Vroni. Az öreg megfordult, pillanatra átnézett a túloldalra. Látta, a fiatalember még egyre vágja, mint a bolond. Aztán hirtelen elhajítja a kaszát s szalad. Indult az öreg is lefelé, hátában a széllel, oda, ahol Vroni kévézett. A dülő végében fölbukkant Probst, mellette András a maradék kötéllel, amit délutánra áztattak az udvaron. Vroni a szélben kiáltani próbált az urának: – Pauli, te rakjad, mi majd hordjuk. – A szél tovább erősödött. – Maga is inkább kepezzen – kiáltott Vroni az apjának. Az öreg kűszködve odaért, fejéről a szél útközben lesodorta a kalapot. Mozgott mindenki. Vroni megpróbált egyszerre négy kévét is fölfogni. Húzta őket, kirántódtak a kezéből. A szél hangzott, itt volt a vihar. Egyik-másik képét széjjelzilálta, újra kellett rakni. A malom felől olyan erősen hallatszott a jegenyenyárfák zúgása, szegény állatok, megbolondulnak odalent, gondolta Vroni. A szél Anna szoknyáját a nyakába fújta, a kislány fölbukott egy elszabadult kévében. András szaladt, fölsegítette. Akinek hirtelen hátába került a szél, nekiiramodott, mintha jókedvében rohanna. Az öreg Kovács valami kévéféle után kapdosott. – Maradjon, a kepéivel törődjön – mondta neki Vroni. – A kaszát nem tudom, hova dobtam le – kiabált reszketeg hangon az öreg. – Fene a kaszát – válaszolt szintén hangosan Vroni. – Majd meglesz. – Vroni félszemmel az urát figyelte. Egyszerre megrettent, mi lesz itt ezzel az emberrel. Probst viaskodva, meg-meginogva nyomta le a kévéket. Hajladozott, fölegyenesedett, megint hajladozott. Kalap már neki se volt a fején, röptette vala-

hol a vihar. Kepéi álltak, szinte nem mozdultak. Vroninak eszébe jutott, Paul egyszer elmondta neki, tud egy fortélyt, amivel mindig egymáshoz erősíti a kéréket. Nincs az a szél, amelyik széjjelszedné őket.

Az eső egy pillanat múlva megindult. Probst hallotta, hogy jön lefelé, kíméletlenül suhogott, verte Probst hátát, lába szárát. Arcán végigrobogott a víz, le a nyakába, be az inge alá. Hirtelen úgy érezte, le kell ülnie. Ha tüstént le nem ül, itt helyben meghal. Küzdve még ráerősítette a kepére az utolsó kévét. Fordult vele a világ, lecsusszant a búza tövébe. Keze a mellét szoritotta. Mintha szalmavonót szúrt volna bele valaki s most lassan húzná kifelé belőle a belső részeket. Másik keze védőn emelkedett, s behunyta a szemét. Az eső pásztázott, olyan volt, hogy nyomban széjjelüti az arcát. Tovább forgott vele a világ, de legalább már ült. A sűrű vízhullástól semmit se látott. Fölötte iszonyút csattant, az ég hangja zengve távolodott. Beljebb nyomult a kepébe, hirtelen nem tudta, egy pillanatra elaludt vagy elájult. Főleszmélve úgy vélte, felesége hangját hallja a háta mögött. – Apátok hol van, apátokat keressétek – kiáltott Vroni a közelben. Nem volt ereje vissza-kiáltani, hogy itt van. – A kepéket kutassátok – hallatszott ismét Vroni hangja. András hajolt át váratlanul a kepén. – Itt van, megvan – kiáltott s lebújt az apja mellé. Anna is odaért, meglátta őket, megtorpant, s lebújt harmadiknak. A két gyerek teste egészen elfödte Probstot, arca épp csak ki-látszott a két fej között. Vroni a még lézengő, vizes kévékből odavonszolt hármat, óvatosan rájuk borította. Az öreg Kovács valamelyik szomszédos kepe védelmében kuporgott. Vroni melléült. Zengett a levegő, égszakadáso-san ömlött a víz. Lehetetlen lett volna ebben az időben akárcsak a malomig eljutni.

Probsték másnap tudták meg, hogy szerencsájük is volt ezzel az idővel. A csúfabbja elfordult, mielőtt ideért, másutt, a nagyobb falu bizonyos részein, jég is esett. Az eső csak sokára csöndesedett, s elindultak lefelé a malomba. Paulit támogatni kellett. Éjszaka igen nyöszörgött, hánykolódott a kimerültségtől. Vroni ébren hallgatta. Első éjszaka, amikor a háború után hazajött, nyöszörgött ennyire, gondolta. – Maradj ágyban – mondta neki másnap reggel –, pihenj. – Probst dél tájt azért fölkelt, s ebéd után kiült az udvarra. Itt-ott még sáros volt, az eső vájta árkok a fülledt napban szikkadtak. A malom körüli tócsák melegedtek, páráltak, lepkék ülték meg szegélyüket. Az aratásba még nem volt értelme beállni, a család tett-vett. Az öreg Kovács hazament s következő nap hajnalban jött vissza. Aggódtak, mi lesz a szemmel, ha itt csinálják a szérút, lesz-e gép, amelyik kijön kedvükért a malomba. A nagyobb falu két cséplőgépét átvette a földművesszövetkezet, Probstéknak ott nem volt ismeretségük. Harangozó ugyan kijött s följánlotta, hordják be a kisebb faluba, csépeljék el nála a kertben. Probst hirtelen határozott, s begyalogolt a nagyobb faluba. Fogta a malom egyik zugában nemrég talált meggyfa sétatobot, azzal indult. A szövetkezet irodájában, a hajdani Dvorsky-bolt lakásában, két fiatalembert meg egy kislányt talált. Végighallgatták, az egyik fiatalember majdnem napra megmondta neki, mikor megy ki a malomba a cséplőgép. Útban a kisebb faluba tesz majd annyi kitérőt, hogy elcsépeljen nekik.

A gép két nappal később ért ki hozzájuk, minő ígérték, késő délután. Gözgép helyett traktor vontatta. Mindjárt szembefordult vele a szérún, hogy meghajtsa. A cséplőmunkások közt volt Mess koma. A banda férfiai inkább németek voltak, a lányok németek, telepes magyarok.

Az árpát el akarták végezni, így aztán kicsit későn lett fájront. Vroni vacsorát főzött. A gépészt, az etetőt, a mázsálót meg a kazalmestert szokás volt ellátni. – Meg kéne hívni Mess komát is – mondta Vroni az udvaron. – Benne van – felelte Probst. – Nem vetted észre, ő a kazalmester.

Probst igen érezte a lábát, a veséjét, de azért ott volt a szérűn. Anna ámult, az apja hosszú idő után megint utasítgat, megmondja, mi hogyan legyen. – Apám olyan, mintha a régi volna – súgta bent az anyjának. – Látod – mondta Vroni. Nem tette hozzá, tudod is te, milyen volt régen. Az öreg Kovács szintén intézkedett, ahol kellett, végtére após volt itt. Másnap nagyon hajnalon kellett ébredni, Probst úgy érezte, lehetetlen kinyitnia a szemét. – Mi az, nem kelsz? – kérdezte Vroni az ágy mellett. – De, igaz, csak maradj – tette hozzá megenyhült hangon. Kint már hangos volt az udvar, a szérű, a cigarettára gyújtó férfiak köhögtek, a lányok vihorásztak. Vroni meg akarta kérdezni Probsttól, nem tudja-e, ki ez a mázsálófiú. De meg kellett mondania azt is, mért kérdi. Azt meg nem akarta. Inkább megkérdezte reggelinél Mess komát. – Ez városi szőlőhegyi. Papnak tanul, csak nemigen szereti, ha kérdezik tőle. Olyan szegény gyerek. – Vroni töprengett. Akkor már Annával nem beszél arról, mit vett észre. Hogy tetszik ennek a fiúnak. Anna sürgött-forgott, benne volt most is a parasztvér, a férfiak ugratták, tették neki a szépet. Anna nem maradt adós a felelettel, de el-elpirult. Vroni észrevette, egy vágó pillantás a mázsakezelő fiatalembernek is jut. Van benne kicsi belőlem is, mosolygott Vroni magabizón.

Délutánra hajlott, a gépész egyre jobban sürgette munkásait. Úgy kívánt végezni, hogy este még átköltözhesse nek a kisebb faluba. A traktor akkor romlott el, amikor a gépész oda akart vele farolni a cséplőgép elé, hogy induljanak. A gépész szitkozódott, ilyesmivel kell dolgozni, ócskavas-sal, mennyire más világ volt a gőzgéppel. A cséplőmunkások fáradtak voltak, szerettek volna hazamenni. – Mindenki akkor mehet, amikor én mondom – szólta a gépész. Matatott a traktoron a hiba után, bár azt dűnnyögte, nem sokat ért hozzá. Probst beszalasztotta Andrást, hozza ki a demizsont, s végigkínálta az embereket. A gépész mérgelődött, nem találta a traktor hibáját. Teljesen besötétedett, a munkások leheveredtek, beszélgettek, elkezdtek énekelni. Anna később bement a házba, hogy anyjának segítsen. Vroni kiküldte a lányt, menjen csak vissza az emberek közé. Anna keresztülment az udvaron, a ház sarkánál levő cementes hordóból akkor lépett ki anyaszült meztelenül az egyik lány. Nem vette észre Annát. Kicsit törölgetett fénylő testén a holdderengésben, állt, végignézett magán. Aztán ügyesen belebújt a ruhájába s kiment a szérűre. Anna még sohase látott teljesen meztelenül senkit. Ez a lány, akit Zsuzsának hívott mindenki, amúgy is a legszebb volt a cséplős lányok közt. Anna beleborzongott, a lány után nézett, aki eltűnt a hídon túl, s kintről hallatszott be nevető hangja. Odakint a szérűn a gépész csörgette szerszámain, a mázsáló adta kézre neki. András ott kíváncsiskodott a hátuk mögött. – Nem vagy te akadék itt, te gyerek? – szólalt meg Anna, s maga is odaállt András mellé. A mázsakezelő fölneztet rá. Arcából alig látszott valami a homályban, inkább a félszeg mosoly. Semmit nem szólt, szeme szinte fölfénylett. Anna, akárcsak imént az udvaron, megint megborzongott.

Probsték költözés utáni első vasárnap lovaskocsival mentek be a faluba a templomba. Probst hosszallotta gyalog az utat, Vroni is kimélni akarta az

urát. Fölültek, Probst Anna mellé, Vroni a fiával a hátsó ülésre, a féderre ült. Amikor beértek a faluba, s az emberek meglátták őket, hogy megállnak a templomkert aljában, lekászálódnak ünneplőben, Probst már úgy érezte, nem helyénvaló. – Legalább álljunk el innen valahova – mondta. – Ne legyünk itt szégyenszemre, mint valami uraság. – Probst megfordította a lovakat, s bekéredzkedett a régi házba, Harangozóékhoz, a fölvidékiekhez. Harangozóék reformátusok voltak, ebbe a templomba nem mentek el. Mise után Vroni nem akart bemenni az udvarra, bármilyen kedvesen kérték is. Harangozóék nem sértődtek meg, Probst azonban megharagudott, szóvátette Vroninak s összevesztek hazafelé. Következő vasárnap gyalog indultak. Probst igyekezett, le ne maradjon, Vroni észre ne vegye rajta, hogy töredelmes. A falu elején bevárták egymást s együtt haladtak föfelé. Aztán így minden alkalommal. – Na, ezek még mindig nem csépeltek el – mondta Vroni most vasárnap, amint átnézett Harangozóék udvarára, vagyis a magukéra, s meglátta a ponyvával letakart cséplőgépet. Akaratlanul a lányára pillantott, Anna napbarnította arcán, úgy tetszett neki, picit átút a vér. A templomban a fiatal káplán már az oltár előtt állt, amikor beérkeztek s hamar meghintették magukat szenteltvízzel. Nem sokan voltak a templomban, kántor se volt, hogy énekeljen. Uzd tanító költözőben volt, nősült, s Tolnába, egy volt sváb faluba helyeztette magát, ahol a menyasszonya tanított.

Anna vasárnap délutánoként bejárt a faluba, amíg a jó idő kitartott. Vroni örült ennek, ki-kifaggatta, mit csináltak, merre jártak, kik voltak még ott. A fiúk s lányok szerettek a templom fölött, a Kálvária-dombon, vagy közvetlenül az erdő aljában üldögelni. Anna igyekezett sötétedésig hazakerülni. Vroni megfigyelte, a kislány mindig egyedül jön meg. – Elkísért valaki? – kérdezte egyszer céltudatosan. – Mintha láttam volna valakit. – A kislány azt válaszolta, nem kell kíváncsiskodni, s neki nem kell kíséret, nem félős. Az Anna-napi búcsúra az öreg Kovácsék úgy jöttek át a nagyobb faluból, mint régen, csak most ide a malomba. Ebéd után nem indultak semerre, csupán a nők be litániára. Mióta Scheurert kidobták a kocsmájából, nem volt nyilvános helye a kisebb falunak. Nem volt hova leülni fröccsözni, meg-rágni a szót, mint azelőtt. Probst mostanában sokat gondolt a nővéreire, nem hitte volna, hogy ennyire hiányzik neki. Nem sokat tudtak Réziékről, annyit csupán, kinek a tanyáján vannak a Szigeten. Franz is minduntalan észébe jutott. Róla még annyi hír se volt, él-e. Vroni csak sokára mondta el, hogy Franz a front előtt itthon járt, hogyan jött s mivel búcsúzott. Ha Rézi el nem szólja magát, Probst talán ennyit se tud meg. Rosszul is esett neki, nem tette azonban szóvá. Gondolatban így se tudott közelebb férkőzni öccse képéhez, hiába fogódzott az asszonyok elbeszélésébe, amúgy csatakosan, nekivadultan a meneküléstől hogyan állított be, kik voltak vele, Probst mindig megpróbálkozott, hogy maga elé idézze. A háború végén, Ausztriában látta az efféle viselkedésű tiszteket, kevélykedni, aztán félelembe esni, vakmerőségükbe belepusztulni. Itt volt az ősz, az esőzés, Vroni megint elégedetlenkedett a malom miatt, hogy Andrásnak sáron, esőn naponta be kell gyalogolnia az iskolába. Fiatal tanítónő került Uzd helyére, a gyerekeket nehezen tudta keze alá igazítani. Vroni, hogy ne kelljen kettőnek járni, azt is Andrásra bízta, ami kisebb dolgot a szövetségi boltból el kellett hozni. András sokszor megfélemedezett átszaladni a régi Vadkerti-féle házhoz. Anna vasárnap délutánoként kukoricaszemekbe kártyázott az apjával. Vroni, ha nevettek, föl-fölnézett rájuk az imádságos könyvből, ők a szemrehányó pillantást észre se vették. A templomba már Vroni se járt be minden vasárnap. Nemcsak az

idő miatt volt, hanem mert újabban csak minden második vasárnap volt mise a kisebb faluban, s ez is bizonytalan. Tardonai káplánt a botránya miatt mégiscsak elhelyezték, utóda eddig nem jött. A fiatal káplánnak, őt Siristyének hívták, másik faluja is volt, öreg, beteg plébánost segített ki, váltva járt oda meg a kisebb faluba. Vroni a kihagyott vasárnapokon megfőzött, délután az ablakhoz húzódva elmondta magában azokat az imádságokat, amiket a misén szokott odabent a templomban.

Az öreg Kovács ki-kilátogatott, s mindig panasszal volt a vele lakó sváb emberre. Probst azt ajánlotta, költözzék ki a két öreg ide a malomba, itt békecségekben lesznek, hely igazán van elég. Vroni nyomban közbeszólt, hogyan gondolja, saját tulajdonból ne szoruljon ki az ember, többé vissza nem jut. Hiszen úgyse az övék már, akarta Probst mondani, de hallgatott. Késő ősszel az öreg azzal érkezett, mekkora megint a mozgalom a nagyobb faluban. Csapatostul érkeznek a Fölvidékről a telepések. Akik németek eddig megmaradhattak a házukban, most, akárcsak Probsték májusban, kikényszerülnek. Valami kisebb portát kapnak, abból meg azoknak muszáj kimenniük, akik eddig benne laktak. Ők már hova lesznek, azzal nemigen törődik senki. Ezek a fölvidékiek szerencsésebbek, mint a tavasziak, mint Harangozóék. Mindenkiket magukkal hozhatták. Állami teherautók, lovasfogatok napok óta hurcolják a városból, az állomásról az ingóságokat. Majdnem minden család sokgyermekes, katolikusok. Elmúlt vasárnap, mondta az öreg, zsúfolásig volt velük a templom. Ha így megy tovább, még egyszer annyi ember lakja a falut, mint régen. Probst fiatalkori ismerősei után érdeklődött, most kivel mi lett, mind kiszorult a házából. De nem ment malomba egy se, szólalt meg csöndesen Vroni. – Nagyon jó itt nekünk, mit bánja mindig – válaszolt rá Anna, a kislány. – Jó – mondta Vroni –, neked különösen. Hónapszám nem látsz barátnőt vagy egy hozzád való fiút.

Új esztendőre már csak a legkisebb keresztfiú, Larenc jött el köszönteni. Barátságosan behavazódtak, erről is folyt a szó, meg arról, ősszel ki hova járt munkára a Mess családból. Ebéd után váratlanul beállított Ignác Ilon a kislánnyal. Röstelkedve kívánt újévet. – Ez a gyerek mindenáron el akart menni valahova köszönteni – mondta. – A szemét sírja ki, ha nem indulok el vele. De én vagyok a hibás. Addig beszéltem neki, míg a fejébe nem vette. Gondoltam, eljövünk, maguk vannak legközelebb. – Vroni terítőt tett az asztalra, merev ujjakkal kisimította. – Jól tetted – mondta –, hogy elhoztad. Úgy vagyunk mi is, akár a remeték. – Ilon kislány szuszogva fölkapaszkodott a székre, onnan anyjára nézett. Probst a sublóton kezdett keresgélni. – Pedig félre volt itt nekem téve valami, ha újévet jönnének köszönteni. – Ilon sugdosott a kislány fülébe. – „Kicsi vagyok...” – kezdte, de aztán elpityeredett. – Pedig olyan szép vagy, mint... – szaladt ki Vroni száján. Elharapta a szót. – Nyugodtan mondja, Vroni néni – szólt Ilon –, nem sért az engem ma se. – Anna ölbekapta a kislányt, akit Ilona apja után Mártonnak hívtak. – S róla mit tudsz? – kérdezte Probst. – Németországban van – válaszolt Ilon –, most írt másodszer, karácsonyra. – Ilon hét hónapra rá, hogy Félixet elvitték, megszült. Az öregasszony ettől fogva Ilonnal se igen beszélt. A csöppséget megkedvelte, el is rontotta, mint Ilon szokta mondani, Probsték sajnálták Ilont, mindenki sajnálkozott, annak is híre kelt, hogy Félix valahonnan írt. Internálként dolgozott egy építkezésen, elég messze, Tiszalökön. – S most hogyan jutott ki Németországba? – érdeklődött Probst. – Amikor elengedték, megkérdezték tőle, hova akar menni. Ide vissza-e, mert, mivel német katona volt, Németországba is kiengedik. Ő ide vissza-

jönni félt, azt írja, inkább odament, ott legalább nem bántja senki. – Vroni hallgatta. – S a gyerekekre nem gondolt, hogy annak nincs így apja? Vagy nem is tudja? – Ilon hevesen bólogatott. – Hogyne tudná. Azt írja most, majd eljön mindennek az ideje. – Vroni sóhajtott. – Maguknak nincs hírük Franzról? – kérdezte Ilon. Probst a fejét rázta. Anna kivitte a kisleányt az istállóba, hogy megmutassa neki a lovakat. Odabent mindenféléről beszélgettek. Ilon a kis földjükből meg napszámból élt, mióta nála is leszerelték a malmot. Szürkült, fölkerkedtek. – Máskor is gyere csak, hiszen szomszédok vagyunk – mondta Probst a küszöbön. Még odabent fényes pénzdarabot nyomott a kisleány kezébe. Anna a maga régi keréken járó, kelepelő fagolyáját kereste elő s adta oda.

Probst a maradék telet inkább ágyban töltötte. A víz hirtelen kezdett megint fölfelé terjedni benne. Nyomta a szívét, bal vállától lefelé a mellkasába nyilallott a fájás. Vroni azt mondta, bemegy a városba, megbeszéli a kórházban, hogy befeküdhessék. Probst nem akart, azt mondta, semmiképp. Csak olykor érzi magát nehezen, különben jól megvan. Föl is kelt, üldögélt. Vroni észrevette, az ura soha ennyit nem beszélgetett. Fiatalkorukat emlegette, a maga gyerekkorát. – Ha enyhül, azért befogunk s elmegyünk a Szigetre Scheurerékhez, ugye, lányom – mondta egy nap. – Nekik se messzebb, ők is jöhetnek – szólt közbe Vroni. – De igazad van, ha szünik a hideg meg a rossz út, elmegyünk. – Probst megint hangosabban szedte a levegőt, az udvarról is hallani lehetett, hogyan küszködik. Fújtak a szelek, rázták, ami laza a házon volt, a kopár malom szinte hujjogássá növelte neszüket. De szárítottak. Vroni egy nap megintcsak bement a nagyobb faluba s kihívta az orvost. – Jó volna megint lecsapolni a vizet, Probst bátyám – mondta az orvos. Probst fehérben ült s legyintett. – Nem kell semmit – mondta zihálva. – Nono. Nem mondom, hogy holnap – szólt az orvos. Vronihez fordult: – De mihelyt enyhül, okvetlenül. A szívét mindenképp nézessék meg. – A család készült a tavaszra, Anna is korábban kelt, mint télen. Megetetett, s készült ki fogasolni a porhanyót, amit ősszel megszántott. Amíg itatott, látta, hogy apja gatyában, kurta prémes kabátját vállára vetve jön ki a házból. Hátracsoszog az ólakhoz vizelni. Anna egy pillanatra letette a vödöröt s nézett utána. Látta visszamenni is, úgy tetszett neki, olyan furán kapaszkodik föl a lépcsőn. De mire azt mondta volna, segítsék?, apja már fölért s bement a házba.

Vroni is, Anna is később nem értette, miért nem fogtak be s szaladtak be hamar a nagyobb faluba. Anna ott állt az udvar közepén, a Sándor kötőfékét fogva, s meghallotta odabentről apja hörgését. Kiáltott anyjának. Vroni futott be a házba, Probst akkor már eszméletlenül feküdt. Vergődött az ágyban. Vroni kiáltva keltette Andrást. – Azonnal öltözz, szaladj be nagyapádhoz. Hozzatok a doktort. – Anna ijedtében visszarángatta a lovat az istállóba s bejött a házba. Vroni a kezét tördelte, megpróbálta élesíteni az urat. Probst egyszer-egyszer föl is nyitotta a szemét s nézett rá. Olyankor mintha csitult volna a tusakodása. Anna reszketett s fogta az ágy végét. Nem sirt, vállát egészen föl húzta, aztán ökölbe szorította kezét s melléhez tapasztotta. A kis pihenők után Probst vergődése újra kezdődött s mindig erősebb lett. Hatalmas csöppekben kiült rá a veriték, arca hol elsötétedett, hol egészen fehér lett. Markolta a dunyhát, ujjai görcsösen mozogtak. Kint teljesen megvirradt, talán a nap is kisütött. Anna törölközőt vett elő a szekrényből s anyja kezébe adta. Vroni szótlanul törölgette a haldokló arcát, mellkasát, gyöngéden szorította le a kezét. Már nem hívogatta. Az öreg Kovács lépett

be csöndesen a szobába Andrással. – Ez most már odaát van – suttogta. Hüvelyk- és mutatóujjával megillette a veje szemét. Kisimitotta homlokából a ragacsos, ős haját.

– Tegyel föl vizet – mondta Vroni a lányának. Megmosdatták a halott testét, az öreg Kovács lassú kézzel megborotválta. Az ágyneműt kitették a kora tavaszi napra, szélre. Vroni elindult a kisebb faluba. Egyenesen Harangozóékhoz ment. A falu aljában eszébe jutott, hogy valamelyik éjszaka azzal a csúf Vendel pávával álmódott. Harangozóék mindketten odahaza voltak. Vroni megkérdezte, megengednék-e, hogy az urát innen a házból temessék. Aztán átment a nagyobb faluba a paphoz, a községházára. Probst temetésére a környékről sokan eljöttek. Réziék a gazdájuk lovaskocsijával érkeztek a Szigetről. Probst az első szobában volt fölgravatalozva, ahol régen anyja, apja.

Nyló, szép idő volt, az udvarra egymás után léptek be az emberek. Jöttek Mess komáék, Fuisz Antal Ferenc szintén ott állt egész családjával. Uray plébános kocsizott át a halottat temetni, kántort is hozott a nagyobb faluból magával.

(Folytatjuk)

Botorkálva

*Még ragyognak a fák, a tornyos máglyák.
Még tajtékra hág csattogva a csónak.
Még szállhatunk a csókért dalolókkal.
Holnap jégcsengős télbe bukdácsolva
leroskadunk a gödröt rejtő hóra.
Ki fölöttünk áll, mit se tehet értünk.
Csak menekülhet farkasüvöltésben.
Csak menekülhet farkasüvöltésben.*

Ha sújt a tél

*A rét ölén bánat hever,
fölkelni nincs már ereje;
hiába cirmolja bokor
gyermektenyérvnyi levele.
Öcsémmé lesz lassan az Ősz,
ma még bátyámnak mondhatom.
Kabátján sárgát nyit a fény,
akár alkonyi csillagon.
Siessünk! Borzas dér elől
gyorsít a zöldsapkás madár.
Gondolja, hogyha sújt a Tél,
a fiókákkal messze jár.*

Haldoklás

*Csapzott az ég. Csapdás a föld. A hangok
haldoklanak, mint hasadó harangok.
Hamu és pernye! Sehol babér zöldje.
A rettegő lét csüggedtté kötözve
lapul. A rontás, sárkányfejű féreg,
üszökkel ró ítéletet; a lélek
csonkán borzad a rettentő irástól.
Ami még áll, majd szétomol magától.*

Fakó az ég, fakó a föld

*Apám, a Világ ablakán
krizantém gubbaszt, bús galamb.
Az Isten kezét fogtad-e,
mikor örvénylett rád a hant?
Anyám, a rózsatüzdélő,
hajlong fölötted, hallgatag.
Fakó az ég, fakó a föld:
két egybeomló zuhatag.
Kondul a hold, öreg harang.
Hangját falják kövér szelek.
Jöjj, asszonyom, a nagykapuk
havas kövektől döngenek.*

Menekülők

*Sötétül újra! Nézd, Uram,
fejünk nyirokban, tört a gally.
Csörög a nád, indák üszkén
karvalycsapat a zivatar.
Lobognak arany limlomok,
siklanak felhő-lyukakon.
Uram, csizmáid add nekünk!
Menekíts hattyú-fogaton!
Gyertyáink gyöngé gémnyakát
hajlítja szél, dereng az út.
Medvebundás hegyek mögött
tán fölhabzik egy völgyi kút.*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Közel öt évtizedes művészpályát összegzett *Kelle Sándornak* a Pécsi Galériában bemutatott kiállítása. Ars poeticáját így fogalmazta meg: „Életünk ritmusa a természet, az ember és a társadalom mozgásrendjébe ágyazódik: a tavasz-nyár-ősz-tél, a társkeresés és a munka törvényében létezőnk.” Ez a program sok mindent felölel: talán nagyon is sokat ahhoz, amit Kelle Sándor piktúrájával ki tud fejezni. Festészetét ugyanis érzéki-szenzualista szemlélete határozza meg; művészete elsősorban a látványon gyullad, mégha olykor meg is kísérel allegorikus vagy szimbolikus ábrázolásokban az ideát is megjeleníteni. *Pictor doctus* létére számontartja a világ s benne a művészet változásait – egyiket-másikat maga is követi. Igazi énje azonban akkor szabadul fel, mikor a természettel áll szemben és a színek nyelvén szólhat a természeti motívumokból komponált képeken annak szépségéről, nyugalmaról vagy éppen viszontagságairól, időtlen létezéséről – s ezen át közvetve emberi létünkről, mely elválaszthatatlan tőle.

A korai művek közül a kiállításon elsősorban háborús emlékeket idéző tollrajzait mutatta be, valamint az 1941-ben készült A mohácsi park című festményt. Ennek kompozíciós elrendezése még jellegzetesen 19. századi: a fák égre törő vonalai uralkodnak a képen, helyet hagyva középen egy kis színes útnak, mögöttük hátul pedig épületek bukkannak elő. Előadásmódja ekkor még rajzos, a vonalak az uralkodók, így a festmény inkább színezettnek, semmint színesnek hat. A negyvenes évek végén készült három kép – A Jakabhegy játéka, Kapásasszonyok ebédje, Örök magyarság – Egry József 1930 körül festett Badacsonyanak kompozíciós elrendezésére utal, a képmező egészét betöltő hegykúppal és a rajta kanyargó úttal. A rajzosan felrakott hangsúlyos szerkezettől külön élnek az eléjük állított alakok.

Az ötvenes évek elejéről nem kapunk információt: az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején készült portrék a posztnagybányai piktúra hagyományain nevelkedett festőt mutatják. Úgy tűnik, hogy ebben az időben fedezte fel a maga számára a foltokban felrakott szín, a valódi fontosságát: erre utal az Anyám, a Gádor Emil portréja és Az öreg pásztor ülő, kalapos figurája. Művészetének gazdagodása, feldúsulása a hatvanas évek közepétől kezdve következett be: ebben minden biztonnal szerepet játszottak jugoszláviai utazásai épp úgy, mint a magyar művészet általános átfelműködése. A szarajevói óvárosról festett képein a kompozíció síkra redukált, a házak szerkezeti elemeit jelző ecsetvonások a képnek is szerkezetet adnak, s a közös felületeket kitöltő, többnyire világos színek kontrasztjai teszik mozgalmassá a képet (*Bascsarsija I–III.*). Ez a kompozíciós elrendezés válik uralkodóvá ezután készült képein, azzal a módosulással, hogy erős hangsúlyt kapnak a szerkezetet jelző vastag sötét vonalak, a széles ecsetvonásokkal felrakott színek pedig érzelmet-gondolatot tolmácsoló szerepet nyernek. Kelle Sándor ezeken a képein talált rá valódi énjére: végleg megszabadulva minden korábbi kötöttségtől, a főiskolán tanult nyűgétől csakúgy, mint a régebbi, a vizuális köznyelviségen alapuló stílusok korlátaiktól, többé-kevésbé dekoratív képi megjelenítéssel a látványt szerkezetbe strukturálja, annak szépségét, e szépség láttán támadt érzéseit a színek érzékeny nyelvén, szinte zenei szölamokban gazdagon adja vissza. E korszak kiemelkedő darabjai a *Virágzó fák* (1971), az *Ünnepi Baranya* (1970), a *Makároldal* (1983).

Ezek mellett született néhány olyan jeles mű is, melyen a gondolatiság, az idea kapott hangsúlyt: ilyen az *Egyedül* (1966–1980), a *Ketten* (1968) képmezőt kitöltő levél (illetve levelek) kompozíciója, a társkeresés és a rátalálás allegóriái – s még inkább a *Madárijesztő* sorozat. A kortárs művészetben ebben a szimbolikus értel-

mezésben igen ritka a motívum alkalmazása, Paul Flora rajzain találkozunk vele: itt kísérteties halálveszélyt szimbolizál. Ebben az értelemben használja Kelle Sándor is. A motívum már a korai rajzok közt felbukkan: ott megtépzva jelenik meg a német mundérba öltöztetett madárijesztő. Most négyrészes ciklust festett. Az első képen – Madárijesztő 1938 – a vonalasan előadott figurának az arcvonásai is jól kivehetőek: kemény krómsárgák és mély zöldek uralkodnak. A következő a Madárijesztő 1941 címet viseli: a szürkés-vörösbejátszó háttér előtt a mély barnák uralkodnak. Az előbbi festmény vonalas előadásmódja helyébe a foltokra épülő előadás lépett. A harmadik – a Madárijesztő 1943 – képen már nem látszik a figura, csupán kék és fehér tónusban tartott foltok jelennek meg. Az Epilóguson pedig a meleg vörös barnák és az őket egyensúlyozó hideg zöldesszürkéket övező lágy, puha fehérek finom hangja a megmenekedést, az élet győzedelmes erejét hirdeti.

Az utolsó két évszázad forradalmi építészetének jellegzetes hajtása az ún. utópisztikus építészet: mind a nagy francia forradalom, mind az Októberi Forradalom egy sor olyan építészeti álmodást hívott elő (ermészetesen csak papíron), melyek kivihetetlenek: királyi paloták (Franciaországban), múzeumok, könyvtárak, emlékművek (így például Isaac Newtonnak, illetve a III. Internacionálénak). Sokban hasonlít ehhez Gellér B. István kezdeménye, jóllehet ő más úton kísérletezik: „megtalálja” és elénk tárja azt a konstrukciót, ami a valóságban nem is létezett soha, amit teremtő képzelete alkotott. A pécsi Ifjúsági Házban mutatta be a Növekvő várost, mely – mint a katalógusban írja – „jóllehet nem felfedezés, jóllehet nem kompiláció, jóllehet nem kiállítás, sőt könyvnek sem tekinthető. Mindössze dokumentuma e néhány lap, a kötelességnek érzett ésszerűtlen cselekvésmorzsáknak.” Műve kitaláció a „ku'túrbüntudat” felébresztésére – de több ennél és általánosabb irányulása: az emberi nemnek ön maga léte és megmaradása iránti felelősségéről szól, meglévő értékeink megővésére ösztönöz és figyelmeztet.

Gellér B. Istvánnak ez az új alkotása kapcsolódik a hetvenes évek elején feltűnt ún. nyombiztosítás (Spurensicherung) irányzathoz, mely témáját az archeológiából, távoli népek kultúrájából, a szűkebb haza történetéből vagy a saját múltba való emlékezésből meríti. A nyombiztosítás (rekonstruált) jelek gyűjtését jelenti, segítségükkel egy elmúlt, nem egyértelműen megnevezhető valóság építhető újjá. A tudományos archeológiával szemben itt egy szubjektív „gyűjtőtevékenység” kap hangsúlyt a történelmi folyamat pszichoanalízise értelmében. A művészi eljárás az archeológiai nyomok gyűjtésében, rekonstrukciójában, dokumentálásában, lefényképezésében és utánzásában konkrétizálódik, hogy ezzel az individuális eljárással a szemlélő alkotó továbbkeresését animálja. Gellér művének alapötletét egy spirálisan gömbölyödő csiga lenyomata adta: ez lefényképezve egy növekvő város romjairól készült kvázi-lézfelfelvétel képét eredményezte. Ebből kiindulva készítette el roppant munkával egy (soha nem volt) város pontos alaprajzát, központi térrel, utcákkal stb., ahogy az az archeológiai kézikönyvekben szerepel. Az alaprajz csupán kiindulásul szolgált: ez után következett több rekonstrukció, köztük egy romantikus, egy pedig modern felfogásban. S a házak sora után a benne élő lakosság életét „tervezte meg”: trianuglárius elemekből készítette el az „agyagtáblákat”, az elpusztult „város” fennmaradt üzeneteit, bennük annak törvényeit, írását, majd pedig a rítus szertartásait; s végül az „örült antropológus” – egy nagy teherautó – nyomának fényképéből konstruált Nagy Nekropolisz térképét, királyi halastavakkal, fejedelmi sírokkal, közrendűek, kézművesek, árusok helyeivel. Mindez a lelemény nem nélkülözi a képzőművészetben oly ritka (a karikatúráról ezúttal ne legyen szó) humort sem: mert jóllehet a kitaláció maga nélkülözi a tréfát, de a szöveges magyarázatokban sok a humor, a leleteket „felfedező” és „megmentő” tudósok és munkatársaik neve és biográfiája az efféle publikációk persziflázsa.

Mindennek legalább két jelentése van: a kiagyalás logikája szellemi izgalmakat ébreszt a nézőben, ahogy követi a módszert és a rendszert – mint Gellér B. Ist-

ván mondja: „Az emlékezetből való előhívás kényszere néha felépíti a falakat és lehetséges értelmet ad lehetséges jeleknek”; a szellemi alkotás kreatív követésre serkent. Másrészt pedig sajátos értelmet nyer az egész konstrukció a jelen viszonyai közepette, mikor a világ elpusztítása kormányraison rangjára látszik emelkedni. A Növekvő Város egy humánus eszme nagyszerű megvalósítása, méltán sorakozik alkotójának korábbi művei mellé.

Egy percre sem volt kétséges, hogy az egyetemes művészetnek az elmúlt évtized során végbement irányváltoztatását a szinkronitásra újabban igen érzékenyen figyelő kortárs magyar művészet is követni fogja. Több írásomban adtam hírt már én is arról, hogy az egyetemes művészetben új szelek fújnak. Az a felgyorsult, majdnem egyenesvonalú mozgás, mely a hetvenes évek elején a konceptben tetőzött, más irányba csapott. Ennek talán egyik első megnyilatkozása volt a Stuttgartban megrendezett „Europa '79” című kiállítás, majd a londoni „A New Spirit of Painting” és a kölni „Westkunst”. Úgy tűnik, ez egyúttal azt is jelenti, hogy a művészeti élet mozgását – melyet a II. világháború utáni években kizárólag New Yorkból irányítottak – legalábbis részben ismét Európa szervezi. A hetvenes évek végére nyilvánvalóvá vált változásnak ugyan az Egyesült Államokban is jelentős képviselői vannak (a „Pattern Painting”, az ún. „Bad Painting” stb.), de legalább ennyire számottevőek az olasz tranzavantgarde és a német „heftige Malerei” megmozdulásai (ez utóbbiból egyébként ez év januárjában Pesten is láthattunk egy válogatást a Metzgergyűjtemény anyagából). Mindez azt jelenti, hogy a művészet „visszatért” a régi útra, a műtárgyak létrehozására: ez azonban mégis új út, mert a dada, a szürrealizmus és a pop-art után nem lehet többé posztimpresszionista felfogásban dolgozni, a faunások, az op-art, az absztrakt expresszionizmus után színnek és formának más jelentése van. Az új piktúra tehát, melyet „radikális eklektika”, „nagy eklektika” néven is emlegetnek, felhasználja ugyan a historizálás nyújtotta lehetőségeket, de nem úgy teszi ezt, mint tette száz évvel korábban az építészet: az Én identitásának megfogalmazásához minden eszköz megfelel, a stílus a stílusnélküliségben rejlik.

Ezek után felmerül, mi legyen hát a mérce? Mondja el ezt helyettem Marcia Tucker, a New York-i New Múzeum alapítója és vezetője (ez a múzeum 1977-ben azzal a céllal jött létre, hogy a legújabb amerikai művészi törekvéseket karolja fel és mutassa be), a Velencei Biennálé amerikai pavilonjának ez idei biztosa. Arra a kérdésre, minek alapján válogatták ki a műveket, azt válaszolta: a döntő a tartalom volt, a mondanivaló – hogy a kortárs múzeumok képviselőiből álló bizottság által elfogadott gondolatot (Paradise lost, paradise regained, american vision of the new decade = elveszett paradicsom, újra megtalált paradicsom, amerikai látomások az új dekádról) híven fejezzék ki.

A kortárs magyar művészet átstrukturálódása nyomon követhető volt már az utóbbi évek kiállításain. Most „Frissen festve” címmel az Ernst múzeumban került sor újabb bemutatóra; ez a teljes jelentéskomplexum feltérképezését tűzte célul maga elé, azaz mindazoknak a művészetét kívánta bemutatni, akik hátat fordítva a vizuális nyelvi kísérletezéseknek, „erős nosztalgiát éreznek a hagyományos esztétikai rendszerek iránt és szeretnék visszaszerezni az elárult édent” (Gyetzvai Ágnes). Ehhez tizennégy művész alkotásait választották ki.

Bak Imre korábban festett hard-edge alkotásaiban egyike volt a síkkonstruktivizmus legkövetkezetesebb képviselőinek, a puritán funkcionalizmus harcos szószólója. Mint ez év januárban Pécsen bemutatott képén (Idézetek I–III.) is láthattuk, hátat fordított ennek az ideológiának. Új képein plasztikus-barokkos kifejezéshez nyúlt, s ezeken ismét megjelenik a gondolathordozó motívum, illetve a formák gondolati töltést is nyertek; a vizuális jel öntörvényűségét a jelentést hordozó funkció váltotta fel. Az ismert történet című, most bemutatott nagyméretű triptichonja gazdag, árnyalt előadásban emel szót a telekommunikáció sablonjai, közhelyes „szórakoztatása” ellen. Hencze Tamás a képelemek struktúrává szervezésével készítette

nyitott műveit; „elszegényített” alkotásain a felhordott elemek költészettel teli vibrálása mozgásfázisokat fejezett ki. Ezúttal bemutatott képein a formák kontrasztján át fejezi ki magát: az egyenes és a spirál, a rövidebb és a nyújtottabb, a kék és a vörös ellentéteiben megoldott festmények igen artistikusak, bár gondolatilag meg lehetőségen általános közegben mozognak. Kelemen Károly a fotorealizmus tagadásából indult ki radírképein; ezeken a gesztus prioritása érvényesült. Új képein is megmaradt ennél az eszköznél. A görög mitológiát idéző szobortörödékek fotóinak összeillesztése és képi applikálása, ezeknek festői úton történő kiegészítése révén (Odüsszeusz), illetve két képfél egymás mellé illesztésekor (Osztyárharc) fotó és gesztus egyidejű alkalmazásával kísérel meg egyéni mitológiát építeni: a valóságos értékrend relativizálódása miatt fiktív rend kiépítésével kísérletezik. Vető János és Méhes Lóránt művei a fiatalok kiábrándultságának szószólói: „zászlóik” – a nemzeti identitástudat e hordozóit persziflálják – az emberi lét értékeit veszik számba: munka, szerelem, küzdelem a szabadságért (Partizán, Munka-zászló, Szerelem-zászló), s arról beszélnek, a maguk „nem ellened, érted” fájdalmas-ironikus módján, hogy az utópikus szocializmus forradalmi pátosza múltán a humán civilizáció elgépiesedése, az uralkodóvá váló technokrácia elembertelenítő volta mind fenyegetőbbé válik. A zászlókra helyezett és ráfestett virágok a szépség és felemelkedés után áhítóznak. Pincehelyi Sándorról több ízben esett már szó: ezúttal tovább építette piros-fehér-zöld sorozatát. A PFZ birka a falusias-provinciális magyar élet felett ironizál. Nádler István A dolgok átállása című nagyméretű triptichonján belső, intellektuális és emocionális folyamatokat improvizál gesztusaival. Birkás Ákos korábbi koncept művei után Hegyvidék I-II. című képeivel lép elénk. A kiállítás talán legszebb, legfestőibb művein néhány jelzett motívumtörökkel vall szenvedélyesen a természetről, melytől létezésünk elválaszthatatlan. Szirtes János barlangképei – számos rokona van világszerte – egy át nem élt, csupán hallomásból ismert elveszett éden neoprimitív látomásai. A csoport egyik szellemi vezére Erdély Miklós. Meditatív, szüntelen megújulást kereső és igénylő egyénisége az értéket magában a megújulásban látja. Antiművészeti ténykedéséből kiemelkedve ezúttal ő is a műtárgy-alkotáshoz fordult. Hadititok című konstrukciója – szürke ponyvára szerelt három égő vörös lámpa, ráragasztott és ráfestett villáskereszt életfa-motívummal – éles háborúellenes tiltakozás.

Néhány fiatal művész szerepeltetése – különösen ilyen nagyméretű képekkel – talán nem volt eléggé átgondolt: stílusuk látszólagos újdonsága inkább csökkenti a válogatás értékét. Ami pedig a kiállítás egészét illeti – ehhez ugyan hozzátartozott a meglehetősen hosszú video-bemutató is, s ezt, sajnos, nem volt módom megnézni – az a benyomásom, hogy a változás teljességének bemutatása ezúttal sem sikerült, de ez talán nem is baj. Nem kell mindig maximális igényekkel fellépni: egy kiállítás megrendezéséhez elegendő indok néhány jó kép, egy-két érdekes kísérlet, néhány jó művész megújulása is.

Tárgyak csöndje

*Úgy jöjj, ha jössz még, mintha a k k o r,
azon az utolsó napon
áldozó, súlyos alkonyatkor,
amikor vérré forr a bor.
Ne vigasz légy, ne az ígéret
és az se légy, a kegyelem
Aki már tudom a sötétet,
s neved se mondom majd az éjnek,
nyisd meg szemem a semmiségnek.
Mint tárgyak csöndje, légy velem.*

Fekete napban

*Ilyenkor jössz. A hamvazkodó,
hűlő nyár gyűrött útjain,
az emlék szakadt szélesvásznán.
(Filmzene a szél húrjain)
visszhangtalan, elhaló dallam,
pentaton, pogány sirató,
vizek sírása a fehér
kövek időtlen közönyében.
Ilyenkor jössz. Fekete Napban,
zsaráttá rogyó alkonyatban.
Üszök az inged. – Fekete vér.*

Forog

*Forog arcod az égi vásznon,
akár egy örült rendező,
kinzó rögeszmelátomása,
zuhanó, tizezer madár,
vergődő szárnyak orgiája,
éjbe vakuló láthatár.
Már világtalan szemmel nézlek.
Az emlék cellafalain
vagy az iszonyat és ígézet.
S arcod, arcod! Ezerszerezve
a tér végtelen vásznain.*

KORREKCIÓ ÉS KÍSÉRLETEZÉS

(Vázlat a párizsi Magyar Műhelyről)

Mikor a hatvanas évek legelején az Új Látóhatár köréből kivált néhány fiatal alkotó, kevesen gondolhatták, hogy Párizsban alapított lapjuk idővel a nyugati magyar irodalom egyik jellegadó orgánusává nő, s története egyszer évtizedes léptékekkel lesz csak mérhető. A kételyeknek ekkor, persze, többféle alapjuk is volt. Hisz az idegen közeg ambíciókat emésztő, a nyelvi megnyilatkozásoknak igen szűkös határokat biztosító lehetőségei ellenére épp a legtekintélyesebb irodalmi fórum sáncait hagyták el, hogy a jobbára a harmincas és a negyvenes évek népi irodalmára hangozó, erősen politikai – s ezért népszerű – törekvések helyett Párizsban egy elvontabb, az egzisztenciális kérdéseket középpontba állító, a művek technikai sajátosságait a gondolatisággal egyenrangúnak tekintő irodalmi szemlélet körvonalait felrajzolhassák. Valljuk meg, a nehéz politikai csatározások idején programjuk nem tűnhetett túlságosan aktuálisnak. Egy hirdetési vita ürügyén tett nyilatkozatukat pedig: „nem akarunk elszakadni az otthoni, a *tulajdonképpeni* magyar irodalomtól” – igen csak nagy gyanakvással fogadhatták a határok mindkét oldalán.

Ez az – akkoriban eredetinek számító – felismerés úgy vált teljesebbé, hogy a folyóirat, megkerülve a direkt politizálás csapdait, alkotó módon szólt bele a hazai irodalom és művészetek ügyeibe, s – miként Pomogáts Béla írja – „a hetvenes évek elejéig arra törekedett, hogy a modern magyar irodalom és képzőművészet szolgálata révén korrigálja a magyarországi irodalmi élet nyilvánvaló tévedéseit és hiányosságait”. Ítélt, s helyes ítéleteivel hidat alkotott nyugat felől, s ezzel a gesztusával már kezdetben olyan hazai irónagyságokat nyert meg munkatársának, mint Kassák Lajos, Németh László, Illyés Gyula vagy Weöres Sándor. Mellettük majdnem teljes a nyugati irodalom színe is, mintegy jelezve, hogy elsősorban mégis a minőségben van a hangsúly, s évek telnek el, míg Márton László a Cs. Szabó Lászlóval folytatott vitában elutasítja „az irodalom regényes szemléletét”. Közben kiegyensúlyozott, némileg eklektikus számokat adnak kezünkbe a szerkesztők, melyeknek a stílusok és ideológiai tarkasága mellett a régi irodalomhoz is megvannak a szapora csatlakozásai.

Túl a minőségi mutatókon a hatvanas években a Magyar Műhely legnagyobb, történelminek nevezhető érdeme, hogy siettetette a korabeli magyar művészeti életbe nehezen illeszkedő, a szűken értelmezett realista koncepcióból kiszoruló vagy a formabontó törekvéseket folytató irodalom és képzőművészet integrálódását, s ebbe a törekvésbe szervesen építette bele a nyugati magyar és világirodalom legjobb nemzedéki erőit. Weöres Sándorról, Kassák Lajosról, Füst Milánról, majd később Szentkuthy Miklósról szerkesztett számaik a kutatások mérföldkövei, az egyes művészekről szólva még ma is aligha megkerülhetők. De hangsúlyt kaptak itt olyan, a hazai kritikában mellőzött vagy méltánytalanul megítélt írók, egyes pályaszakaszok, mint az Örkény Istváné, Mészöly Miklósé, Tamkó Sirató Károlyé vagy a későbbi időkben hallgatólagosan mértékül fogadott újhordas költők. Ugyanez mondható el a lap képzőművészeti törekvéseiről is, hisz a mindig gondos tipografizálást a formabontó pikúra előrelátó és gondos felfedezése, illetve újra felfedezése kísérte, olyan, ma már klasszikusnak számító művészek kiemelésével, mint Bálint Endre, Schéner Mihály, Kondor Béla, a szobrász Vilt Tibor, a fokozatosan nyugatra húzódó szürnaturalisták. Munkájuknak – Magyarország felől nézve – kulturális értékeik mellett kikerülhetetlen morális parancsa is megfogalmazódott, s körülbelül abban a formában, ahogy

azt a szerkesztők a Weöres-szám bevezetőjében megírták: „ha hajtóerőre volt szükségünk, arra a szomorú, de józanul felfogandó tényre gondoltunk, hogy mások munkáját végezzük”.

Persze, a honi indítatások és példák mellett – most már mintegy a hetvenes évek profilváltását is előlegezve – számolnunk kell az új nyelvi-művészeti közeg intencióival. A hatvanas évek nem csak az avantgarde reneszánszának, hanem új, még merészebb szellemi áramlatok fölindításának évtizede is. A francia irodalomból indul a cselekmény epikus menetét megszakító, az idősíkokat elcsúsztató, a nyelvi asszociációkra és kihagyásokra épülő „új regény” hulláma, a technikai forradalom állandó és mind hevesebb kihívásait tükröző, technokrata indítású neoavantgarde líra. A *Tel Quel* vagy a „spacialista” mozgalom indítékai mögött elsősorban a modern nyelvtudomány és jelelmélet eredményeiből szerveződő strukturalizmus áll. A különböző tudományterületeken kibontakozó kísérleteknek az az együttese, mely az önálló rendszerek szemlélését, szerkezetük mibenlétének, történelmi összefüggéseiből kiszakított modelljeinek vizsgálatát tűzte ki alapvető céljaul. E szellemiség már a hatvanas évek második felében meghatározza a Magyar Műhely világirodalmi tájékozódását. „A strukturalista tevékenység... alkotás, új szellemi értékteremtés” – olvashatjuk az irányzatnak szentelt különszám előszavában, és sokasodni kezdenek a neoavantgarde törekvéseit és egyes alkotóit értelmező írások is.

Nagy Pál a *Tel Quel* kapcsán Ricardou-t idézi, mintegy a magyar csoport induló kísérleteinek igazolásaként: „Az igazi művészet célja mindig önmaga legtökéletesebb megvalósítása... saját működési elveinek, szabályainak színrevitele.” A *Teorémákban* még tovább fokozza a gondolatot: „nem új stílus, új irodalom van kialakulóban”. Majd később: A nyelvközpontú, szisztematizált textúra-irodalom felé mutatnak a kibővítt szemantikai fogalmak is... valamint a szöveg-kép, szöveg-mikrokozmosz stb. fogalmának bevezetése.” Papp Tibor Denis Roche költészetéről értekezve, a Magyar Műhely ekkori törekvéseinek őst, Ezra Pound munkásságát említi – a „logopoeia” költői elvét, mely szerint a szavak elszakadnak szótári jelentésüktől, szemantikai határesetek, az áthallások és az irónia függvényei. Roche szövegei – írja Papp – „kompromittált szövegek”, irritálóak, hierarchia ellenesek, produktív olvasásra kényszerítenek. Elsősorban Papp Tibor és Bakucz József költészetében, valamint Nagy Pál és Bujdosó Alpár szövegeiben már korábban is fellelhetők a fesztelen asszociálás, a töredezettség, a kihagyásos szerkesztés nyomai – a szétbontó-technokrata szövegtípus irányzatos jelentkezése, az Atelier művészcsoport megalakulása azonban szemlélatomást fölgyorsította a formabontásnak e sajátos folyamatát. Ennek a – többszólamúsága miatt – még csak részben következetes, belső indítatásokból fakadó és a konkrét költészet szelidített reminiscenciáit hordozó kísérletnek dokumentuma Nagy Pál oldott szövege, az *Omnis dies, omnis hora* vagy Papp Tibor „A” *szériá*-ja. Az érdeklődés bizonyos fokú áthangolódásával, valamint a magyar kultúrpolitika fokozatos konszolidálódásával van összefüggésben, hogy lassan kicserélődik a lap magyarországi munkatársi gárdája. Az évtized végére az addig támogatottak többnyire itthon is rangjuknak megfelelő elbírálásban részesülnek, az újabb feszültség pedig már nem annyira politikai jellegű, inkább az ízlés újabb gyors változásából, az egymásra torlódó nemzedékek generációs ütközéseiből adódik. Egy korrekciós periódus végéhez közeledünk tehát, amikor az ezoterikusabb líratípusok felé tájékozódó Tandori Dezső, Oravecz Imre, Marsall László, Szentjóby Tamás, Bálint István, Erdély Miklós, a csehszlovákiai Cselényi László vagy a jugoszláviai Tolnai Ottó kerül a Magyar Műhely munkatársi gárdájához.

A hetvenes évek legelejére nyilvánvalóvá válik, hogy a teoretikusabb érdeklődés, az avantgarde irányzatosság mind az irodalomban, mind a folyóirat egész struktúrájában egyre nehezebben egyeztethető össze az addigi nyitottabb, sokszínűbb szerkesztői gyakorlattal. Az önelemzés, az újabb program kijelölésének időszakába érkezett ekkor a folyóirat, s az érdekemént említhető, hogy reálsan ítélte meg munkáját, mikor az eltelt időszakról így nyilatkozott: „a csoport célkitűzéseit nem szigorú program, helyzete határozta meg. Helyzetéből következő feladatait azonban jórészt elvégezte. Újra otthon teremtett a kísérletező irodalom... képviselőinek, a kép-

zöművészeti és irodalmi avant-garde-nak, a magyar irodalom hagyományos kereteibe nehezen beilleszthető, tehetségükhöz mérten meg nem becsült alkotóknak." Elvileg pedig helyesen határozott, a körülményeknek és az új formabontó művészetek logikájának is engedelmesskedett, mikor jövőbeni újat kijelölt: „Az elkövetkezőkben szakítani szándékozunk a hagyományos szerkesztői szemlélettel, érdeklődésünket – múltban és jelenben egyaránt – a bármilyen műfajban újat kereső és hozó alkotókra, alkotásokra összpontosítjuk.” Aztán – véletlen-e vagy sem – a lap a szerkesztői változásokat erős nyomatékkal: Kassák-díj alapításával, egy gesztus értékű Joyce-szám összeállításával, a tíz évfolyam teljes bibliográfiájának kiadásával és a Magyar Műhely Munkaközösségének megszervezésével szentesítette.

A szükségszerű váltás nem ment minden ellentmondás nélkül. Igaz ugyan, hogy a profil tisztításával markánsabbá váltak a műhely törekvései, a magyarországi fiatalok „felfedezésével” és a nyugati magyar költészetben dinamikus kibontakozó középnemzedék formabontó lírájának összeszervezésével újabb, modernebb szellemi izgalmak felé kanyarodott a tekintet – ám azonnal jelentkeztek a hiányok is. Nem is elsősorban a próza vagy kritika háttérbe szorulásával, hisz az előbbi végig csak kiegészítő szinként volt jelen, a rendszertelen kritikai szemlézés pedig – függetlenül néhány rangos és alapos írástól – sosem volt képes jellegadó alakításá válni. Az esszéírás egy jelentős vonulata maradozott el folyamatosan a lapból, különösen a hollandiai Mikes Kelemen Kör szellemi befolyása gyengült, valamint az a figyelem, mely a párizsi pozícióból a hazai irodalmi-kulturális élet alakulását, hullámszásait követte. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy az „experimentális esztétika” bizonytalanul körvonalazható határvidékein jelentkezett egy új esszéíró nemzedék, melynek programját nagy általánosságban az a fajta felismerés és törekvés mozgatja, melyet Nagy Pál egy Maurice Roche-ról írt tanulmányában így fogalmazott: „Nem a festészet és az irodalom, a zene és az irodalom stb. heterogén vegyítése a cél... hanem az irodalom önálló »nyelvének« megteremtése, az idiomorf irodalom kialakítása.”

Szándék és gyakorlat furcsa paradoxona, hogy a hetvenes évtizedben a csoport akkor ért el jelentősebb eredményeket, mikor a hagyományosabb szerkesztői gyakorlatot követte, az experimentális törekvések föl vállalásával pedig a végletek, a gesztus értékű produkciók szintjére érkezett. Valahogy úgy, ahogy Pernecky Géza a kelet-európai avantgarde tipológiájában megállapította: „a manifesztumok és demonstrációk műfajában születtek a legzseniálisabb teljesítmények”. Nem véletlen, hogy ebben a szakaszban erősödnek föl az irodalom vizuális tendenciái, s – miként Pomogáts Béla Bujdosó Alpár egyik szövegét jellemezte – „a nyelv szemantikai feladatai elől” eleve elzárkózó költészet, a „pusztán szintaktikai szerkezetében, a szavak és a morfológiai elemek »texturájában«” érvényesülő alakítás mindinkább rászorul a látvány fölött és fölöttébb jelentésére, a szintézist imitáló szellemi beállítottságra. Valójában érintkezési pontjaik ellenére is különmemű funkciót tölt be a képzőművészeti experimentalizmust átfogó koncept, mely – Beke László szavaival – egyesíti magában „nagyjából mindent, ami nálunk a táblakép és a szobor után következett”, valamint az új – még a verbális dimenzióból olykor el is távolodó – kísérleti irodalom. Utóbbi a nyelvben való visszacsatolásban nyeri értelmét, a kifejezési lehetőségek tágításában játszhat meghatározó szerepet.

A Magyar Műhely központi esztétikai problémájává lett vizuális irodalom, tudjuk, szinte magával a költészettel egyidős. Felesleges lenne most az alexandriai iskola, a vizuális megoldásokban rendkívül gazdag és sajátos funkciót betöltő humanista irodalom vagy akár a század eleji izmusok kísérleteiről szólni, már csak azért is, mivel e kérdéssel elég részletesen foglalkozik Nagy Pál munkanaplója, a *Korszakosság – kortárs irodalom*. Annyit azonban előljáróban is jelezhetünk, hogy e törekvések tapasztalatai alapján a vizuális költészet problémaköre rég túljutott a „kevesebb, mint egy festmény, és kevesebb, mint egy vers” közhelyszerű megítélésén, a kérdés inkább az, hogy a konkrét költészet egyes megnyilvánulásaiból vagy a textúrákból mennyire részesedik maga az irodalom. Némelykor bizony alig. Az újabb vizuális törekvéseket fölvető, dadaizmusra emlékeztető lettrizmus például csekély esztétikai értéket is csak akkor produkál, ha a megkomponált látvánnyal részben

pótolhatta a fogalmiság megszüntetésével együtt kiiktatott írói üzenetet. A mozgalomnak így – talán a költészet fonetikai problémáinak hangsúlyozását és vizuális perspektíváinak kiszélesítését kivéve – értékelhető eredményei alig maradtak. Heylesen állapítja meg Szombathy Bálint: indítékai túlságosan is „a polgárság megbotránczóató szándékaiból eredtek, s kisiklott előle a nyelv kommunikatív rendeltetése”. De az eddigi megvalósulásokat figyelembe véve nem sokra megyünk Max Bensének, a konkrét költészet német teoretikusának azzal az általános felismerésével sem, mely szerint „a szóval verbális, vokális és vizuális szempontból kell manipulálnunk. A közléstér materiális szempontból háromdimenziós.” Ennek az elvnek logikája egyrészt óha'alanul a mechanikus és kinetikus megoldásokig vezet – a számítógépes költészet statisztikai és információelméleti kutatásainak határesetéig. Másfelől a térbeli viszonylatok és grafikai értékek megnövekedett szerepe folytán, az alkalmazott képzőművészetek övezeteibe érkezünk. Így az új kísérletekben nem esztétikai minőség rögzítődik, bennük a művészeti megvalósulás szerepét a szemléletmódosító hajlamok tisztázatlan mozgása veszi át – ezért esetünkben az esztétikai minőség alakulása helyett az alkalmazhatóság esélyeire kell egyelőre tekintettel lennünk.

Nem véletlen, hogy a vizuális érdeklődés magyar vonatkozású központjai Jugoszláviában és Párizsban alakultak ki. A symposionisták kísérletei mögött a szlovén szignalizmus mozgalma áll, az a technokrata-szétbontó jellegű törekvés, melyben – mint Zagorčnik, az egyik fő teoretikus írja – „önálló kutatás, tanulmányozás tárgya lehetett maga a jel vagy jelhalmaz”. Működésük a várt kiterébélyesedés helyett azonban hamarosan az írásjegyek multiplikációs kísérletsorozatára szűkült, s elvesztette kapcsolatait az irodalommal. Bonyolultabb jelenségnek érezhetjük a Magyar Műhely törekvéseit. Már csak azért is, mivel a francia újító kísérletekbe ágyazott textúra-irodalomnak némiképp sikerült megteremtenie a mű scripto-vizuális egységét, biztosítania a térbeli és időbeli olvasat folyamatosságát, kitágítania a kétféle észleletnek azt a lehetőségét, mely annak idején a futurizmus nyelvi idealizmusát vagy a kassáki dadát részben még költészetté avatta. Helytálló Nagy Pálnak az az érvelése, hogy „a kettős percepció elve különbözteti meg a szöveg vizuális jellegét is hangsúlyozó korszerű textúra-irodalmat minden más vizuális törekvéstől”. Ugyanakkor ezzel még csak odáig jutottunk, hogy Papp Tibor *vendégszövegeiről*, Nagy Pál *imago*-sorozatáról vagy Bujdosó Alpár műveiről mint költészetről is elmélkedhessünk. Egyfelől nyugtázhatjuk a nyelvi ironiát, a mozaikszavak és az áthallásokból adódó szemantikai határesetek gyakran leleményes láncolatát, az elégikus mondatrögzöket vagy a happeningre emlékeztető feszültséget és a szubliteratúrából erősen átszűrődő attitűdöket. Másfelől van valami bántó feszültség, szinte áthidalhatatlan ellentmondás e szemantikai töredezettség és szétoldottság, valamit a vizuális konstruáltság és kimódoltság között. Jól látja Béládi Miklós, hogy az említett alkotók „tervezők és kivitelezők egy személyben, az írás kézműves technokratai”. Különnemű minőségeket igyekeznek összebékíteni, egy örök idea, a nagy szintézis bűvöletében. Tagadhatatlan, e kísérletezések során olykor eredendő funkciójában módosulhat átmenetileg szöveg és látvány korábbi viszonya. A kettős percepció friss szemantikai üzenetként villanthatja meg a modern tudományosságnak azokat a felismeréseit, melyek a lineáris vers mai gyakorlatában esztétikai értéként nem rögzíthetők. Elvi szinten sem lehet viszont kikerülni azt a nyomasztó ellentmondást, mely a vizuális költészet egyetemes jelentéstágító esélyei és ama felismerés mögött feszül, melyet Karl Krowlow, a modernség egyik fő apostola maga is megfogalmazott: „A szó elvándorlása a grafika és a tipografika területére: menekülési kísérlet.”

„Mindamellet nem feledkezzünk meg arról – figyelmeztet a huszadik évfolyam felé közeledő lapra pillantva Pomogáts Béla – hogy a párizsi magyar folyóirat *nem csak* a vizuális experimentalizmus otthona... A Magyar Műhelyben olyan költők és írók is rendszeresen publikálnak, akik az irodalmi alkotás egy hagyományosabb módját képviselik, nem mondanak le a jelentéselvről, a művészi önkifejezésről, s ha felhasználják is az avantgarde vívmányait, egy bizonyos közlés érdekében teszik.” Ilyen jelentős szín e palettán Határ Győző költészete, aki a szóorgiák, nyelvi lelemények és álomszerű víziók mögött elemi erővel bontja ki egy „agnosztikus

magánbölcselő" (Béládi Miklós) körvonalait, a lírai ént gargantuai vaskosságokkal és a „tartósított elkallódás" székszisével hitelesítve. Az „idegen világok" egyik leg-rangosabb költője Bakucz József, kinek versei „szomjasak már egy új hazára", ám képeiből szomorúság szivárog, szorongásainak fölindítói a földolgozatlan nyüzsgés, a nagyvárosok kivédhetetlen élményzuhatagai. Gömöri György kulturált, halk szavú költeményeiből a magány és a mulandóság hangjai „a világ minden keresztútjáról" üzennek. Rezignációja lassan maga mögött hagyja Európa és Amerika képeit, egyetemessé tágul, s monotoníájával együtt is megkapóan tárul föl a versekben a metafizikussá merevített lét mint „a Föld magánya". Fölnyersült, a beat világerzésének reminiscenciáit magával sodró költészet a Baránszky Lászlóé, lírájában az új világ rajzolatai már önállóak, „a sorrend nem fontos" élménye az új életminőség költői birtokbavételéről tanúskodik. Horváth Elemér az ámulat és csodálkozás szálaiból szövi meg verseinek átetsző boltozatát, szürreálisan lebegő kompozícióiban igyekszik föloldani a történelem görcseit, a kősvatagok magányát. Műveiben központi motívummá nemesedik a kétség, a szabadság és a korlátokat nem ismerő fantázia szimbóluma, de a vastag maníron is minduntalan átüt az otthon emlékezete, a „még mindig úton vagyok" rezignációja. Vitéz György világvárosi víziói, az „elektronikus középkor" sokkirozó képei úgy festik Amerika roppant kavargásait, hogy a művek mögött mindvégig érezhető a „milyen országba tévedtem?" riadalma, a gigantikus és az emberi arányok modern felismeréseket fakasztó distanciája. Kibédi Varga Áron ciklusépitményében a céltalanság képzetei variálódnak a „kietlen tisztaság" érzéseivel, a helyét kereső intellektus, a gondolatosságát a hiányoknak szembeszegező költő törekvéseinek vetületéként. Elsősorban a *Cantók* bravúros fordítójaként ismert, de ennek technikai eredményeit saját költészetébe is beolvastva figyelemre méltó modern életrajzi eposzt fogalmaz Kemenes Géfin László. Az érzékiség, a misz'ikum kódébe vont kapcsolatteremtés s az ezekhez fűződő időélmények irányítják Thinsz Géza költészetét. Versei a civilizációban élő ember szorongásaira rimelnek, az irracionális felé billent emlékképi kavargásban a múlt idő borzongásai veszik át a döntő szót. Dedinszky Erika sok érzelmi és gondolati szálból szőtt művei, műfaji vibrálása és teremtő nyugtalansága „az évek körme nő" élményével gazdagodva egy jelentős pálya lehetőségeit rajzolják elő.

A vázlatos elméleti és lírai áttekintésből kitűnhet, hogy minden szűkítési tendencia ellenére egy sokszínű, széles érdeklődési körű bázis az, melyen a Magyar Műhely tevékenységének két évtizede folyik. S akkor még nem szóltunk az itthon természetesen ismert hazai gárdáról, a folyóirat példamutató kiadói tevékenységéről, az Atelier-kör működéséről, a műhely Marlyban és Hadersdorfbán rendszeresen megrendezett tanácskozásairól – melyeknek szintén számos jelentős dokumentuma található a folyóiratban. Helytálló ez még akkor is, ha a nyolcvanas évekre a válság újabb jelei mutatkoznak a lapnál, mind az irodalomhoz való viszonyulás, mind pedig a hazai mezőnyvel való kontaktusteremtés tekintetében. Jóllehet, ez ügyben általánosabb kulturális gondokról, az irodalom egyetemesebb problémáiról is szót ejthetnénk, jogos Könczöl Csaba észrevétele: „a Magyar Műhely ma már nem képes a maga állhatatosan tartott programjával olyan termékenyítően ingerlő ellenpontot képviselni az egységes magyar kultúra egyéb útjaival szemben, mint másfél évtizede. Alighanem ideje volna újrafogalmaznia önállóságának mibenlétét, s azt a funkciót, amit be kíván tölteni."

Nos, néhány év elmúltával Könczöl észrevételéhez legalább két megjegyzés kívánkozik. Az első a hazai művészeti élet gazdagodását, folyamatosan bővülő színképét illeti. Ebben az összefüggésben természetes a párizsi pozíció módosulása, hiszen önállósága, törekvéseinek iránya kissé a magyarországi helyzetnek is függvénye. A marginális létezés, a nagyobb kultúrkörökkel való közvetlen érintkezés kitűnő alkalom arra, hogy tapinthatóvá váljanak kulturális életünk gyenge pontjai, termékeny impulzusokat kapjanak hagyományosan lépéshátránnyal küszködő művészeti törekvéseink. A lap utóbbi számait forgatva ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a Magyar Műhely fejlődésének harmadik stációjához érkezett, s ennek tudatában munkálkodik. Experimentális esztétikájának kiteljesítésére törekedik, mikor

az interdiszciplináris területekre mozog el, s a vizuális művészetek vagy a különféle gondolati modellek beható vizsgálatával a továbblépés újabb lehetőségeit fűrké-
szi. Krónikáinak, hirmondóinak, aktuális szemlézéseinek bevezetésével – melyek
formai vetületeként is felfoghatók az utóbbi évfolyam füzetekre bontva megjelen-
tetett számai – párbeszédre is törekszik, a hazai irodalom önismeretét serkenti.
Megnyugtató, hogy önként vállalt legszebb hivatásukat is őrzik, melyet a Kassák-díj
jelképez „a pályájuk elején álló, tehetséges művészek bátorítására”. Napjainkhoz
érve nyilvánvaló, s ennek a szerkesztők is tudatában vannak, hogy munkájukban
jelentősen megnőtt a tévedés lehetősége, a korrekciós folyamat egyfajta védettséget
és biztonságát a kísérlet szorongása váltotta föl – annak minden nyűgével együtt,
ám az úttörés és a megújulás jó esélyeit sem eleresztve.

BÚCSÚ A KÖLTÉSZETTŐL?

Szilágyi Domokos: Ez a nyár

Szilágyi Domokos első verseiben az avantgarde költészet jövőbe sugárzó derűje világított, költői képzeletét büszke optimizmus hatotta át; az a meggyőződés, hogy a rohamos fejlődés mihamarabb meg fogja szüntetni a távolságot a nemzetek és kultúrák között. Türelmetlen várakozással és teremtő lendülettel idézte fel annak a jövőendő világnak a képét, amely az emberi küzdelmek végső győzelmeként majd bizonyosan elkövetkezik. A jövőt birtokolni vágyó szenvedély mégis ellenmondásos érzés lehetett csupán, a társadalmi és történelmi létben szerzett tapasztalatok szüntelenül beárménykolták az ódákat és a himnuszokat. A fiatal erdélyi költő világában mindinkább olyan szintézissteremtő küzdelem kapott szerepet, amely egymással ellentétes erőkből próbált szilárd gondolati és érzelmi rendet alkotni; az a művészi igény és poétika, amely a modern magyar költészetben Bartók Béla példáját követve egymással alig egyeztethető hangnemekből hozott létre újszerű harmóniát. Szilágyi Domokos jól tudta, hogy a huszadik század második felében élő költő egészen más viszonyban van a világgal, mint a „klasszikus” avantgarde képviselője volt. Személyes tapasztalatok nyomán ismerte fel, hogy a modern művész helyzetét, közérzetét már nem a századeő avantgardistáinak optimista jövőképe, rendíthetetlen biztonságtudata szabja meg, hanem az eszmények és a valóság kibékíthetetlenek közötti feszültsége, a személyiség benső világában felhalmozódott keserű csalódások, kételemek, szorongások. Ellentmondásos tapasztalatait és felismeréseit akarta egyensúlyba hozni, midőn Bartók Béla példájára a végsőkig vitt gondolati és érzelmi küzdelmek, a nyugtalanságokból épülő nyugalom mellett tett hitet.

A nyugtalanságok egyensúlyának elvére művészi magatartás, sőt költészetten épült; ez a költészetben érvényesült abban a szenvedélyes alkotó munkában, pontosabban alkotó állapotban, amelyet Szilágyi Domokos a „láz” fogalmával jelölt. Az egyetlen, meg nem ismételt emberi életet állandó gondolati és érzelmi küzdelem töltötte be, ez a küzdelem a létezés és a megismerés szűkre szabott korlátait próbálta szétfeszíteni. Az 1967-ben megjelent *A láz enciklopédiája* című nagyszabású montázsverset vagy az 1969-es *Búcsú a trópusoktól* című kötet szimfonikus költeményeit az alkotó személyiség benső világában dúló viharok hatották át; az erdélyi magyar költő ezekben a verseiben vetett számot a huszadik század második felében, ráadásul nemzetiségi sorban élő ember felismeréseivel és kételemeivel, indulataival és félelmeivel. Ezek a költői szimfóniák valójában kísérletek a szellem lázas állapotának a megragadására. Szilágyi önmagán végezte e kísérleteket, Szabó Lőrincéhez fogható bátorsággal és kíméletlenséggel figyelte és elemezte saját magát; „egyetlen tudományom: az élveboncolás” – jelölte meg munkásságának vezérlő elvét, a feltétlen költői őszinteséget és igazságkeresést. A megismerésért vívott küzdelemben nem ismert pihenőt, egyezkedést, mindent a végső következményekig gondolt végig, a felismert igazsághoz a végsőkig ragaszkodott. Igazsága kikezdzhetetlen volt, alkotó képzelete szertelen; bátran, sőt vakmerően élt a rögtönzött logika, a nyelvi ötlet, a váratlan kifejezés lehetőségeivel. Tudós módon ismerte a költészet és a magyar nyelv titkait, szójátékait, merész invencióit, barokkos vagy szurrealisztikus kifejezései mögött ott állott a klasszikusokon iskolázott nyelvi biztonság és poétikai tapasztalat. A hagyomány és a kísérletezés szerves egységét tekintve is Bartók példáját követte, a szurrealisták látomásait és az expresszionisták nyelvi gazdagságát elsajátító költészetben természetes szerepet kaptak az ősi ráolvasások, bájolók és siratók, az archaikus népi imádságok és varázsszövegek.

Szüntelenül tapasztalatait és ismereteit mérlegelte, s ha valami, amit készen kapott vagy gyanútlanul elfogadott, hamisnak bizonyult, azt kíméletlenül elvetette. Költészete felismerések és leszámolások nyomán épült: a mérlegelés és a leszámolás következetessége hatja át *Ez a nyár* című szimfonikus költeményét is, amelyet 1968 nyarának végén öntött formába, mintegy visszatekintve az esztendő viharos történelmi eseményeire, s ennek a visszatekintésnek a nyomán újragondolva a költészet feladatait, lehetőségeit. A költészet helyzetével való számvetés szinte visszatérő mozzanata a modern magyar líra történelmének: Babits Mihály a költészet halálát jövendölte (*Régen elzengtek Sappho napjai*), Weöres Sándor a költészetnek igen nagy szerepet adó hagyományos európai kultúrát búcsúztatta el (*Merülő Saturnus*), Juhász Ferenc egész prózaverskötetben próbálta mérlegelni a jelenkor kölőjének fogyatkozó lehetőségeit (*Mit tehet a költő?*), Nagy László pedig már szomorú lemondással bujdosásnak nevezte a költészetet (*Versben bujdosó*). A költő – és persze nemcsak a magyar – mind többször érzi bizonytalannak a társadalomban beöltött helyét, korszerűtlennek és hiábavalónak küldetését, mintha váratlanul olyan világba került volna, amelynek nincs igazán szüksége költészetre, amellyel alig tud párbeszédet kezdeni. Ez a szorongató érzés kerítette hatalmába a *Búcsú a trópusoktól* verseit író Szilágyi Domokost is; ettől a bizonytalanságtól keresett szabadulást, s a költészetnek ebben a kétségessé váló helyzetében próbálta újrafogalmazni a vers lehetőségeit és feladatait.

Ez a nyár című versében mindenekelőtt a költészet önvizsgálatára vállalkozik, és ezt az önvizsgálatot az irónia eszközával végzi el. Ironikus szemlélet nyilvánult meg korábbi *Hogyan írjunk verset* című költeményében is, amely azokkal a várakozásokkal számolt le, amelyeket a nemzetiségi irodalom egyik-másik műhelye, intézménye képviselt a költészettel szemben. Az irónia általában az elfogadott értékek válságát, egy biztosnak tekintett világgép felbomlását jelzi, arra utal, hogy valamely általánosan elfogadott eszme vagy eszmény váratlanul elveszítette érvényességét, s az új ideálok kialakulása még bizonytalan. Az irónia ilyen módon a kényszerű lemondást, a veszteséget mutatja, használata mögött tragikus tapasztalatok és felismerések rejlenek. Lukács György regényelmélete úgy is határozta meg az irónia fogalmát, mint a „törekenység önkorrekcióját”, „az isten nélküli korok negatív misztikáját”, midőn „hirtelen lelepleződik, hogy az istentől elhagyott világ szubsztanciátlan, a tömörség és az áthatolhatóság irracionális keveréke: ami korábban a legszilárdabbnak látszott, kiszáradt agyagként hullik szét a démon megszállottjának első érintésére, és az üres átlátszóság, amely mögött hívogató tájak látszottak, egyszerre üvegfallá válik, amelynél hasztalanul és értelmetlenül vergődik az ember – mint az ablaknál a méh –, nem tudja áttörni, és még csak fel sem ismerheti, hogy itt nincs út.” Az irónizáló szemléletet az értékvesztés szomorú tapasztalata alapozza meg, az értékeknek ez a megsemmisülése azonban sohasem a költői szubjektum világában történik, hanem a társadalomban; az ironikus látásmódot éppen az a felismerés alakítja ki, hogy amit az alkotó személyiség legdrágább kincseként tartott számon, azt a világ semmibe veszi. Szilágyi Domokos iróniája mögött is hasonló felismerések húzódnak meg, mindaz, amit a közéletben látott és a történelmi események során tapasztalt, érlelte meg benne azt a meggyőződést, hogy a modern világban alig jelentenek valamit az emberiség nagy erkölcsi és kulturális értékei, s ezekkel az értékekkel együtt a költészet is elveszítette hagyományos rangját-szerepét. Az a nyár, amelyről versében beszél, kettős értelmet hordoz, egyrészt valóságos időszakra, közeli történelmi tapasztalatokra, másrészt a férfikori érettségre, az elvégzett munka számbavételére utal; s mindkét értelemben keserves csalódásokra, kiábrándulásokra, a költészet sorsán meditatáló költeményen ezért vonul végig a mindennel leszámoló irónia.

Az ironikus szemlélet következtében a költészet fogalma elveszíti hagyományos „auráját”, „mitikus” jellegét, s pusztán „kibernetikus játékká” válik, varázsától és küldetésétől megfosztottan áll egy közönyös korszak előtt. Szilágyi Domokos költeményében ennek a demitizálásnak három fontos eszköze van: az ironikus prózaiság, az ironikus groteszk és az ironikus halandzsa, mindhárom a költői nyelvezet radikális átalakítását jelenti. A szándékos és következetes prózaiság megfosztja a köl-

tészetet a hagyományos sűrítéstől, képszerűségtől, a szavak érzelmi varázsától, helyettük a köznapi nyelv fordulatait vezeti be: „Micsoda hülye nyár, micsoda áldott, utálatos, remek, megszokott, hihetetlen – ki látott még ilyet (...) Otthontalan a nyár, ez a nyár, nem tudja, hogyan fejezze be magát, mert minden kezdet nehéz, de a befejezés még nehezebb.” A groteszk a modern költészet általánosan használt eszköze, a groteszk költői kép egymáshoz nem illő, egymással értelmi, illetve hangulati ellentmondásban álló elemeket fog közös szerkezetbe, a realitást és a képtelenséget, a látszatot és a valóságot vegyíti össze; mindezzel a világgép megbomlására, a tapasztalati jelenségek végső értelmetlenségére mutat rá. Szilágyi Domokos verse ilyen groteszk képekkel idézi fel a költő körül tomboló nyár hangulatát: „Mosolybamenendő ajkunk összehúzzák vackorba oltott álmaink! / Műszereiket szidják az időjárás szakemberei, elektronikus szélkakasokra cserélik a hús-vérből valókat –; az enyhe szél szabadon jön át a vámon, pedig ki tudja mit hoz, / mit hoz a nyár, ez a nyár. S hogy csatlakozik-e majd az őszhöz az európai menetrend szerint.” Végül a halandzsza-szöveg is a költészet szerepvesztését, demitizálódását, sőt a huszadik század második felében érzékelhető általánosabb kommunikációs válságot fejezi ki. A „halandzsza” szó Karinthy Frigyes találmánya, s Fónagy Iván meghatározása szerint a beszéd paródiáját jelenti, ebben az értelemben Szilágyi Domokos halandzsza-szövegei is a költői beszédet, általában az emberi kommunikációt parodizálják, s ezzel a beszéd értelmetlenségét, értelmetlenné válását mutatják. Az ironikus halandzsza a prózaiságnál és a groteszknél is radikálisabban utasítja el a kiüresedett közlésmódokat, a kommunikációs csatornák értelmetlenségét tetsző hírözönét, és végül a tehetetlenné vált, szerepét veszített költészetét:

Vizfejünkéből zuhogtak a stilsztikai monszunok! görögtűz! rím-petárdák! bumm--
becsapódnak a

n p h r k
a i i e

tudniillik Maczkó Piaszter
kibújt a zsákbamacska kék
szemén s a jelszó elfogyott
de fölzendült az indigóhaj

Soutou-Miguel Bruno apát
a szent széket hamis ura
tiz deka vajban tintahal
festi alá az ostiNATOt

habcsókot vált a rádió
s a kisbaconi búzasör
a kulcs kikelt ez Genfben viz
igy álmodta Eugène UNESCO

ajánlatos a Dynamo
virágot nyit a szinkron elnök
a kikötői tetemek
fölkutatják eltűnt szerelmök

Az ironikus költői szóhasználat személyes kétségbeesésről tanúskodik, és Szilágyi Domokos kétségeit a költészet körül tapasztalt közöny, a vers halálának fenyegető víziója, a társadalmi méreteken ható emberi beszéd esélyeinek veszedelmes fogyatkozása okozta, ugyanezek a tényezők alakították ki költészetének új poétikai rendszerét. Az erdélyi költő a hagyományos versszerűséggel, a hagyományos esztétikai és poétikai felfogással szakítva kereste a költői beszéd érvényes formáját, lehetőségét, arra törekedett, hogy minél pontosabban írja le magának a költészetnek a megváltozott helyzetét, szerepét. A költői szerkezetnek és gondolatmenetnek szánt elsőrendű feladatot, grammatikai és lexikai alakzatokkal dolgozott, az egymástól látszólag független szövegeket, szövegtörmelékeket rendezte nagyobb kompozícióba, mintegy végsőkig feszített költői rendben fejezve ki az ösztönös érzések, a történelmi tapasztalatok, a filozófiai felismerések egymást átszövő halmazait. Nem a szóképekben, a huszadik századi magyar (és erdélyi magyar) költészetben mindennél fontosabb poétikai szerepet játszó „metaforizmusban” kereste a költészet konstituáló, egyszerűsített mélyebb hatást kifejtő erejét, hanem a szerkezetben, a szöveg kompozíciójában, mérnöki leleményekkel dolgozó felépítésében: ezért vett kihívó módon „búcsút a trópusoktól”, a lírai vers hagyományos eszközeitől, díszeitől. „... .lopd el, nyár,

lop ki szájunkból a metaforákat, vetköztesd le a szavakat” – búcsúztatta a költői képeket, jelzőket, díszeket az *Ez a nyár* soraiban. Következésképp ironikus szójátékokból, groteszk szócsavarásokból, idézetekből, nyelven kívüli jelekből építette fel a szöveget, a nyomtatott betűsor nem-lineáris elhelyezésével, a neoavantgarde költészetben szokásos vizualitással, tipográfiai megoldásokkal tett kísérletet. A vers alkotó elemei ezáltal különös feszültséget hordoznak, a montázszerűen rendezett szövegdarabokat, szövegtörmelékeket mintha ironikus idézőjelek fognák közre, a teljes kompozíciónak egészen más jelentése lesz, mint amit részletei előlegeznek. A saját szöveg és az idegen forrásokból merített idézetek, amelyekre időnként kihívó „lábjegyzetek” hívják fel az olvasó figyelmét, máskor viszont rejtve maradnak, mintegy egymást parafrázálják, egymás hatását erősítik vagy gyengítik, és ennek a költői parafrázisnak többnyire ironikus értelme van. Ilyen ironikus értelmű parafrázis az a Shakespeare *Windsori víg nők című* darabjából vett idézet, amely, mint halandzsabetét, a metaforák ironikus elbúcsúztatását kíséri: „Krumpli potyogjon az égből; mennydörögjön a »Zöld mellény« dallamára; csókbefőtjé jégesője zuhogjon, szakadjon édesgyökér-havazás...!” Szilágyi Domokos mindazonáltal nemcsak elbúcsúztatta a hagyományos költőiséget, hanem arra is kísérletet tett, hogy másfajta, újszerű szövegkonstrukciót állítson a sok tekintetben erejét veszített régebbi poézis helyére, ezért „idegenítette el” ironikus modorban a költészet hagyományosabb eljárásait, fogásait. Az *Ez a nyár* ilyen módon nem pusztán a tradicionális költőiség ironikus búcsúztatását jelenti, felépítését alkotó küzdelem hatja át; ez a küzdelem a költészet mai lehetőségét ostromolja, a lírai vers korszerűbb nyelvének megteremtését kísérli meg.

Szilágyi Domokos versszimfóniájának nemcsak ironikus, hanem tragikus szövege is van, a költemény egész felépítésében nemcsak az ironikus szemléletnek, hanem a tragikus érzésnek is igen fontos a szerepe, s a költői küzdelem valójában e két szemlélet, két érzés között folyik. A tragikus költői szemléletnek és mondanivalónak kezdetben halványabbak, később mind erőteljesebbek a jelei, hogy végül teljes mértékben ezek a jelek érvényesüljenek. Az *Ez a nyár* nemcsak a költészet hagyományos szerepének ironikus elutasítását mutatja, hanem ennek a szerepnek a váltását is, ugyankkor arra is utal, hogy e szerepváltásnak milyen kockázatosnak a következményei, hogy a költészet hagyományos moráljának az elfogadása hiábavaló küzdelmekkel, a személyiség elmagányosodásával járhat együtt. A költeményben mind jobban kibontakozó tragikus szemléletet részben olyan személyes értelmű kijelentések képviselik, amelyek az emberi történelem mindig ismétlődő kudarcaira vonatkoznak, részben olyan irodalmi-irodalomtörténeti utalások, amelyek a helytállás erkölcsében keresnek erőt. A történelemre vonatkozó kijelentések általában az emberi szabadságküzdelmek kényszerű elbukását hangsúlyozzák, a költő „büntetett előéletű történelemről” beszél, például Spartacus kérésztre feszített katonáira hivatkozik: „Végig a Via Appia mentén, zsinóregyenesen, két méterrel a talaj fölött, Spartacus vitézei, feszesen tisztelegve – csupa feszes tisztelegés a test, tisztelgés, Pokolország!” Az irodalmi és irodalomtörténeti utalások a magyar, illetve az európai irodalom nagy alkotó egyéniségeinek műveit idézik vagy éppen parafrázálják. Így a történelmi visszatekintés, az áldozatok sorsával történő számvetés az *Újtestamentum* szövegét parafrázálja:

anyag és eszme közt a félu-ton
 belém álmodta magát a szívárvány –
 eső után golkata előtt
 tavasz és ősz között a félu-ton
 tovább-álmodja magát az ige:
 a nyár látható felületeire
 ez az én fehérségem amely
 m e g
 t ö r
 e t e
 t t
 tinéktek

A nyár eseményeire történő visszautalások egy ízben a költő Zrinyi Miklós híres jellegét – „Sors bona, nihil aliud!” – alakítják át: „Jó nyarat, semmi más”. A szöveg bizonyára legnagyobb hangsúllyal megszólaló paratrázisa azonban a költemény záró-soraiban található:

Ó, ez a nyár, ez a nyár.
Rugóra jár a délibáb,
harangvirág esengve bong,
egy csattanás – kiárad és
lobogva lángol a Mekong,
lassan kezünkhöz szelidül az este, – csitítjuk, eltesszük holnapig,
s a nyarat is emlékezetünkben, kiülünk a közös mennybolt alá, s itt
s most és mindörökké, kérges reménnyel, várunk a hajnali
csatlakozásig.

A várakozás, a „hajnali csatlakozás” Dsida Jenő megrendítő versére, a *Nagycsütörtökre* utal, amely három évtizeddel korábban ugyancsak a költészet sorsával, közelebbről az erdélyi magyar költő helyzeteivel, szűkös lehetőségeivel vetett számot: „Nem volt csatlakozás. Hat óra késést / jeleztek, és a fullatag sorétben / hat órát üldögéltem a kocsárdi várteremben, nagycsütörtökön. / Testem törött volt és nehéz a telkem, / mint ki sötétben titkos útnak indult, / végzetes földön csillagok szavára, / sors elől szokve, mégis szembe sorssal (...) Tompa borzalom / fogott el, mély állati félelem. / Körülnéztem: szerettem volna néhány / szót vártani jó, meghitt emberekkel, / de nyirkos éj volt és hideg sötét volt, / Péter aludt, János aludt, Jakab / aludt, Máté aludt és mind aludtak ... / Kővér csöppek indultak homlokomról / s végigcsurogtak gyűrött arcomon”. A székelykocsárdi vasútállomáson tűnődő költőt szinte ugyanazok a történelmi félelmek nyomasztották, mint utódját, ő is csaknem hiábavalónak érezte a sorssal szemben kifejtett szellemi erőfeszítéseket, végzetesen elhagyatottnak érezte magát. Nagycsütörtöki verse tulajdonképpen parafrázis, az *Evangélium* ama szakaszának költői átírása, amely Jézus Getsemáne-kerti virrasztását beszéli el (Máté 26: 36–46; Márk 14: 32–42; Lukács 22: 39–46). Szilágyi Domokos költeményének záró-soraiban ilyen módon kétszeres hivatkozással találkozunk, egyfelől Dsida Jenő versére, másfelől az evangéliumi történetre utalnak ezek a sorok; s az utalásoknak ez a kettős rendszere maga is azt a drámai küzdelmet jelzi, amely a költő eszméletében végbement. A költészet sorsát érintő reménytelenség és a költészet fennmaradásáért folyó erőfeszítések, a szomorú lemondás és a csak azért is helytálló költői morál, az ironikus és a tragikus szemlélet, illetve magatartás küzd meg ezekben a záró-sorokban is. A *Nagycsütörtök* szövegére történő utalás azt tanúsítja, hogy ebben a nehéz küzdelemben Szilágyi Domokos az elődök példájára, igazságára támaszkodott, az erdélyi magyar költészet morális örökségéből merített erőt.

Az ironikus és a tragikus szemlélet, illetve magatartás küzdelmének kompozíciós szerepe van, ennek a küzdelemnek az alakulása jelöli meg a költemény érzelmi ívét, gondolati szerkezetét. Az *Ez a nyár* szövegét két nagyobb szerkezeti egységre tagolhatjuk, a két egységet tulajdonképpen a vízszintesen, majd függőlegesen szedett „búcsú a trópusokól” kifejezés választja el, ez a kifejezés mintegy a költemény szemantikai „központjában” helyezkedik el. Előtte a költészet ironikus elbúcsúztatásának mozzanatai uralkodnak, a versszöveg tulajdonságait a prózaiság, a groteszk és a halandzsza jelöli meg, utána a költőhivatalos tragikus átélésének, vállalásának mozzanatai játszanak fontosabb szerepet, a szövegbe elégikus, illetve ódai hangok szövődnek, végül kathartikus oldódás, kiengesztelődés következik. A két egymással szembe forduló szövegegység természetesen nem tér el minden tekintetben egymástól, a költemény első részében is találunk tragikus jellegű motívumokat, és második részében is szerepet kap a groteszk fogalmazás, a halandzsza-nyelv. Feltűnőbb küönbség, hogy az első szerkezeti egység költői karakterét inkább a szabadverses előadás, illetve a nyelven túli (vizuális, tipográfiai) kifejezőmód határozza meg, a második szerkezeti egységét pedig a dalszerű forma, pontosabban a szürre-

alisztkusan groteszk dalok költői montázsja, amely mintegy „visszahozza” azokat a költői díszeket, azt a metaforizmust, amelyet a vers első része különben radikálisan elutasított. Az *Ez a nyár*nak ebben a második nagyobb szövegegységében is többször szó esik arról, hogy a hagyomány által megszentelt költőiség már elveszett, ezt a gondolatot azonban szabályosan ütemezhető, tiszta rímekkel, dallamos alliterációkkal díszített jáékos versek fejezik ki, s a tételes kijelentések mellett legfeljebb a groteszk szóképek sejtetik, hogy valójában a költészet elsíratásának a tanúi vagyunk:

porcelán színesztéziák
közt pucér halál tántorog
védtelen szimbólumokat
fálnak boa constrictorok

agyő embersírású majmok
elefántfejű jambusok
lepke-halk rímek szárnyain
a harmónia szétsusog

Ezekben a játékos és groteszk dalokban bontakozik ki egyszersmind a költészet értelemért megvívott küzdelem, az a meggyőződés, hogy az ironikus és tragikus szellemű leszámolás után mégis vállalnia kell az ősi küldetést. Ahogy az imént mondtuk, ezt a küzdelmek árán kialakított meggyőződést Szilágyi Domokos az erdélyi magyar líra hagyományos erkölcsi példájával erősítette meg. A Dsida Jenő-versre utaló kathartikus vallomást azonban még egy négysoros – szerkezetében megtört – szakasz előzi meg, pontosabban a groteszk dalokból szerkesztett montázs ez a szakasz zárja le. E vers ugyancsak a költő belső küzdelmeinek végső eredményét, a költészet sorsáról, lehetőségeiről folytatott vita végső soron megoldását foglalja magába, s ez a megoldás az erdélyi költő drámai sorsának és a sorssal viaskodó költészetének egyik legfontosabb üzenete:

mert minden szín egy szóba fér
ne kísértsd a vadont hazárdul
kertem
 virágom
 otthonod
ismerd
 fogadd
 szeresd hazárdul

LEVÉL A FÖLD ALÓL

Hervay Gizella költészetéről

Írni kezdek, kinézek az ablakon, merre szokott átvágni a kis lakótelep udvarán, nem fürödve a kijeölt utakkal, át a fűvön és játszórészen. Életében, költészetében így tette-e? Mindenesetre ebben a toronyirátságban van valami rá jellemző, sok labirintusa után, hát ha kikeveredett, ne menjen úgy, mintha a kijelölt utak azokra a labirintusokra emlékeztetnék.

Nem jön két éve, 1982-ben ilyenkor már „halál utáni szerelemben”. Idén lenne ötvenéves. Öt évig várt a magyar állampolgárságra, június elején megkapta, a hónap végén befejezte. Pomogáts Béla görög tragédiába illő sorsról beszélt a temetésén. Másfél évvel később kerülhetett urnája a kolozsvári Házsongárdi temetőbe volt férje, költőtársa Szilágyi Domokos mellé és a bukaresti földrengés áldozata, fia Szilágyi Attila mellé. Másfél évig még a föld fölött, temetetlen halott. Azóta kezdődhet túlvilági nyugalma, s olyan egyértelműsége verseinek, melyeket sem az élő, sem a Temetetlen nem zavar.

Így olvashatom már a Lódenkabát Keleteurópa szegén című utolsó könyvét is. Félve, mint a kísértettől, de ott tartja feje mellett a kísértetet az ember, vagy a kísértet nem tágit tőle, megszokják egymást, elbeszélgetnek erről-arról. Most a verseiről beszélgetek. „Emlékszel, mikor azt írtam rólad abban a pici recenzióban, nincs egyetlen hasonlat a verseidben?” Büszkén megsértődik, mert nem tudja, jó vagy rossz értelmű ez a megállapítás. „Jó értelmű” – mondom én. Valóban, Hervaynak nincs szüksége segísége a tárgyak megnevezésében, nem kell kitágítania a verset, mert akkor fellazul a tragikus szigor.

Istenem! Micsoda út az első, Virág a végtelenben (1963) kötettől a Lódenkabáti (1983), pedig ez a kelet-európai holmi akkor is rajta volt már, csak friss zölden, mint a májusi rét, akkor még impresszionisztikusan, miként Méliusz József az előszóban írja, s mondja Kaffka Margit utódának az asszonyiségben, a kis női-emberi dolgok kapcsolatában. „Amikor ezeket a sorokat rójuk a költő kötete elé, Valentyina Tyereskova, a hatodik szovjet úrhajó pilótája a Föld körül kering. De idelenn még millió és millió asszony hántja, tépi ki tudatát elmúlt századok keserű örökségéből, a múlt tárgyai közül és álmódzva pillant az égre. Hervay már az új, szocialista tudatú dolgozó asszonyokkal együtt éli meg Valentyina perceinek jelentőségét.” A fülszöveg mellett nevetős, szép női arc.

Virág a végtelenben –
Szirom-szemedben csillag-utak.
Virágillattal árasztja el a föld
a lebegő világokat.

Már akkor látszott a tehetség, de nem erre felé. Istenem! milyen messze ez a fénykép és vers az általam ismert arctól meg attól a fotótól, amelyik a Száműzött szivárvány hátsó borítóján megjelent. S az utolsó kötet utolsó nyolc sorától.

Se ember se asszony csak vádirat
Alutáplált vendégmunkás
Érvénytelen érveréssel
Szükségében szükséghalott

Itt fekszem
Só a számon
Már csak a hallgatás jöhet
Harmadik honfoglalásom

Nem tett A mondat folytatása válogatott könyvébe az elsőből verset. Azt hittem az Ősz című abból való. Az egyik befejezése; „Vibráló fényből kottázok színfiótiát”, a másik:

Ősz van.
És semmi más.
Semmi dolgom az ősszel,
mióta nem írok hasonlatokat.
Semmi sem szép önmagában,
az ősz sem.
Nincs tája a fájdalomnak.

Nem folytatja tovább, minek magyarázná: a fájdalom tája maga a vers. Ez a vers-táj Hervaynál a pokol vagy a Golgota s a Pieta leginkább. Könnyű lenne mindent magánéletére fogni, mégis az öt érzékszerv, idegrendszer teremti költészetét társadalmivá úgy, hogy azonos alkotójával.

Szociográfiát akart csinálni, Baranyába járt, ha betegsége engedte, érzem a hatást a „szekrény tetején a zsoldár zsoldárban a fénykép” címűben. Egy családról beszélt, meg akarta írni a szétszóródott gyerekeket, a juhász-familiát.

szekrény tetején a zsoldár
zsoldárban a fénykép
a fiú meg a lány egymás mellett
nem is láthatták őket kicsi koruk óta
csak a fényképüket küldik haza
elment az asszony elment
összefényképezte őket
párosan állnak a zsoldárban
a szekrény tetején

Csak most írás közben jut eszembe: mások sorsában kereste önmagát, gyerekkorát, felnőtt magyarországi létét: testvérei Romániában, ő itt, mikor ő Romániában, őcsce Budapesten. Lehetne ő is annak a baranyai családnak egyik tagja, csak másféle labirintusban: Makón született, Zilahra került, aztán Kolozsvár, Bukarest, Kolozsvár, Budapest; magyar állampolgár, aztán román, majd hontalan és újra ahogyan kezdte. Honvágya kétirányú, miként a labirintusnak két vége van a világosságra, mikor belehajszolták a másik ég lett a remény, ahogy előre megy, a hátrahagyott ég fáj.

Ha a magánvonatkozást mellőzöm, mintha az életutat nem ismerném, rettene-tes külvilággá tágul ez a költészet, ahol összecserélődnek a halálok, a „hitek rézgombjai”, „a népek belei”, ahol hazátlanság és vallatás. Mennyi hazátlanság és hányszor, hányféle vallatás! Nem kellene mást tennünk megértéséért, csak a címet végig, egybe olvasni: ez a nyár dögtáviratokkal; nézd ezt a sivatagot; mert nincsen immár se sötétség se menedék se néma gyász; neve neme foglalkozása stb; lányomunkban kialszik a fű; mert fuldoklásunk szenzáció; lángoló hóban meztit-láb; föltámadunk lám sírva aprópénzzel a szívből; kioltották a szemem; karácsony van kopaszra nyírom koponyámat.

Ne tévesszük össze Kalász László elsősor-címeivel, a mai magyar költészetben ő gyakorolja kizárólagosan. Kalász természeti ember, léptéke más, minden sorának más a súlya, megindul és eljut valahová inkább a kedély korlátaiba kapaszkodva, kezdhet semleges szóval, mondattal, ami majd kibomlik.

Hervay költészete gépfegyversorozat, ösztűz, minden golyó, minden sora halálos, sebesítő, örüljünk mert élve maradtunk. Mert ebben a könyvben nagyon sok névtelen meghal, katonák a háborúban, bányászok a mélyben, békebeli gyilkosság áldozatai. Akad-e kegyetlenebb ballada ennél:

vödörbe rejtette az asszony az urát
vödörbe rejtette az asszony a fiát
leeresztette az asszony a kútba az urát
leeresztette az asszony a kútba a fiát
ott fulladt szomjan a kútban az ura
ott fulladt szomjan a kútban a fia

Még az Istent is megcélozza könyörgő kegyetlenséggel a Gyalogzsoltár ciklusban: „gyáva vagy Uram gyáva / magaddal beéred.”

Lelkében túlszűfolt nehéz élet, kitörni, kimondani vágyó. Csak toll kellett és papír, már meglett a vers, vagy mint ahogy megszűrt ujjhegyből csorog a vér. Emlékszem, asztalhoz ült nálunk, fél óra múlva készen húsz-harminc sor, tökéletesen.

De láttam, utolsó kötetét gyötrődve állította össze ilyen fekete kristályszerkezeté. Terhes lett a sötétség rekviemje, balladája, halálfélelmes, halálvágyas dallama. Ki akart törni belőle gyöngédebb tartalmak felé. Újabb korszakát szerette volna költészetének. Néhány elszórtan folyóiratban, s hagyatékában talán. Mégis, ahogy a hontalanság lehetett természetes állapota, úgy a Kettészelt madár, a Száműzött szivárvány, a Lódenkabát Keleteurópa szegén kötetek. És semmi más!

NAGYÍTÓ ALATT A VILÁG

– Takáts Gyula: *A rejtett egész* –

Aki *A rejtett egész* olvasását a 11. oldalon kezdi, a könyvben ott mindössze öt verssort talál, de olyanokat, amelyek summázatát adják az egésznek. Sőt, azon túl az újabb lírai termést meghatározó alapállásról is sokat sejtetnek. A vers és a való kapcsolata, egymáshoz való viszonya szinte pályakezdésétől foglalkoztatta Takátsot, s annak is van már harminc éve, hogy – természettudományos érdeklődésének megfelelően – a felszín mögött munkáló élet jegyeit keresi a líra eszközeivel. A valóság minél pontosabb megismerése és értelmezése mindegyik művében észrevehető, de úgy, hogy sohasem csak a közvetlen ráismerést (vagy azonosítást) állította a lírai mondanivalójába. Korábbi könyveiben is, de különösen *A semmi árnyéka* (1980) és a *Helyettük szóljal* (1982) lapjain már úgy találhatta meg az érdeklődő az inspiráló környezet egyes motívumait, hogy azok nemcsak elsődleges jelentésréteget hordoztak. A hétköznapin túl mindig olyat adtak, amelyek a költészet sójával és mézével alakították a témát érdekessé. Ez a gyakorlat teljességet ki, és látszik ma teljes szépségében *A rejtett egész*ben; a lényeg, a távlat, az a Parány, amiben sűrítődik a minden. A felszín mögött kísértő és megtalálható gondolatok. Azzal a többlettel, hogy megbonthatatlan egységet és egészet alkotnak. Ezt sugározza az említett öt sor: „Oly sima és tiszta ez a csend, / mint ablakkeretben az üveg. / És benne, mint nagyító alatt / kitarja titkát a világ, / akár egy metszett óriási sejt” (*És benne, mint nagyító alatt*).

A fenti két hasonlat összevonása mestermunka. A világ és a sejt titkainak kutatását ugyanaz a kérdező értelem végzi, s természetes egyszerűséggel (mondjuk azt, igazi könnyedséggel) lép át egyik „térből” a másikra. A rejtett szabály mindenütt ott kísért, de kézzel aligha megfogható. Hangjait és szótárának szavait meg kell fejteni (*Mintha szó'na is erről*). Mert a való világban *benne* van mindaz, ami a líra útjain a költészettel bontható ki be'őle. A kavics-kemény és kegyetlen realitás (*A műzsák kavics-kemények*), a testetlen lényeg tisztasága (*Tisztán kívül és marad*), a kert, a pince, a hordó és az évszakok, a szigetek, az álom (*Mintha csak el-lene*). Ezek (a további felsorolás nélkül is) meggyőznek arról, hogy *A rejtett egész*ben az emberi és a természeti, a valóság és megszólító és teremtett mása, a tapintható és az álombéli eltéphetetlen egységet alkot.

Szó volt már arról, hosszabb ideje megfigyelhető, hogy mennyire következetes alapeleme a költői magatartásnak Takáts Gyula-nál az ismeretelméleti kérdésekkel való szembesülés. A líra eszközeivel olyan dolgok fevillantására és körülhatárolására vállakozik, amelyeket sokszor csak filozófusoktól lehetne várni. Az előbbi feltételes fogalmazás már magában rejtette azt is, hogy ez nem mindig történik meg, s épp ezért kellett Takátsnak a természeti, a történeti és a társadalmi valóságot vizsgálva eljutnia a tapintható felület mögött rejtőzködő lényeghez. Megelőző kötete, a *Helyettük szóljal* a szemelláthatón túlról közvetíthető jelek mondatokba foglalását végezte el.

Ott már a cím figyelmeztetett arra, amit költői munkássága középpontjába állított: szavakba önteni a beszélni nem tudók üzenetét. Ezért érezte úgy, hogy „jelek között” járt, s azt kell papírra vetnie, ami az „öt érzéken túl” van.

Több éve így, hogy Takáts költői életművét a Kertben élő és gondolkodó ember egységes szemlélete hatja át. Csak ekként van módja arra, hogy a lehető legpontosabban megfigyelje a közvetlen valóságot és medítálgon a rejtett összefüggéseken.

Vagy éppen azt értékeli, hogy az ősz miként tesz *tündérvé* mindent; s így a kertben, a fák között szinte önmagát kínálja annak a hús forrásnak a szava. A kegyelmi pillanatban ott állva valóban hallotta és hallja azóta is a tiszta és derűs hangokat, mert tudta, hogy a „láthatatlan” (a rejtett törvény, az igazi lényeg és a szabály) hívta (*Megszólitott*). Sikerült átlépnie a kék mesgyén? Igen, megtette a lépést. Csakogy – maga mondja – a lombot hiába húzta szét keze. Nem segített az őt érzékszerv. De a zöld világban, a kertben és az egészét takaró barlang mellett más-kor ismét láthatta és hallja a hívást (*Hallottam és értettem is*), kapott és kap megújító megszólítást.

A *rejtett egész* ezen a lírai gyakorlaton és úton haladva a megértett üzenet egy-séggé szerveződését mutatja. Egy-egy hallott szó, vagy mondat rögzítése könnyebb. Ám a kuta-ó értelem makacsul a titok teljessége felé törekszik. Még akkor is, ha előre felmérhető, hogy az eredmény további kételyeket ébreszt: „Azt biztosan so-sem tudom / csak a papír vagy azt is álmodom / bár ébren de bennünk élve / sorok között is az egészbe / együtt olyan ez így nagy néha / akár a mágnes áram titka / mely vonz és üt a téren át / de nap sem nyitja titkuk hajnalát” (*Nap sem nyitja*).

Ettől függetlenül azonban egyszerűnek és természetesnek lát, érzi mindent. A távlat kétségei és kérdései épp abba az irányba hatottak, hogy a reális és az árnyékvilág elemeiből (a platoni és arisztoteleszi lényegtan újjávarázsolásával) vers-beli tájat teremtsen. Hittel és tudással mondja, hogy a tárgyokban és az időkben néha megnyílik egy ablak, s a vágott négyszögben „szép ismeretlenek” tűnnek elő, meglátszik a „zöld rejtéken túli lényeg”, csak a látvány leírása, formába öntése ne-héz (*Ha betűnk rendjével nyitod*).

Takátsnak ezzel a szemlélettel új költői dimenziót sikerült feltárnia. A *rejtett egész* versei olvastán nem merészség annak állítása, hogy csaknem természettudo-mányos célratöréssel szabadult meg a tér és az idő hagyományos síkszerű össze-kapcsolásától. Nála a pillanat soha nem merevül. A tárgyak mindig mozgásban, át-alakulásban vannak. A kert öreg diófája, vagy pincebolt íve saját valóján túl közvetít olyan tér-időegységet, amelyik bármikor visszaporgethető, egy korábbi állapot csak-úgy, mint a szép sokféle megjelenítési formája. A szem, a fül és a többi érzékszerv *csak együtt* foghatja fel (teremtheti meg) a „szilárd messi rend” terét, szavait, ide-jét és szépségét. Az egységen van Takátsnál a hangsúly, ahogy a *Világát nem bont-ják szét* utolsó szakaszában olvashatjuk: „S az ott a Nem-Tudom! / Világát nem bontják szét formák; / tökélye így a szép Egész... / Járd körbe!... Biztos vissza-érsz...”

Takáts Gyula meggyőződése és immár több kötetének kulcsa, hogy ami volt, az pusztulása ellenére sem múlhat el nyomtalanul. Legfeljebb áttett erő lesz, ami a lényegét őrzi meg. Ezzel a minőségi módosulással viszont sugározza önmagát an-nak, aki érzékszerveivel képes felfogni. „Az érzékeny tudás”-sal, ami jellemző lírai fogalma. Meggyőzőek erre nézve a költő példái. Ha a máringó elszáll a fáról, akkor helyét mindjárt kitölti valami, s röptének villanásából is kiszűrhető pár szó a verses-füzetbe. Takáts nézete szerint végül is ez a *kettős teremtés* – a természeti és a művé-szi – az, ami érvet jelent a mulandósággal szemben.

– Hogyan? – A vers, akármilyen elvont, mégiscsak a reáliákból röppen ki, s akként mutat egy új és más világot. Ennek megfelelően beszélhetett a költő kettős életű és értelmű csillagrendszeréről, amelyik évezredek óta ragyog az emberiségre. Titkainak közelébe kell jutni. Az úton vannak ugyan rejtélyek és kételyek, de a lé-pés maga eleve nem reménytelen, hiszen a második értelmet (jelrendszert) emberek teremtették, s így megragadható a törvénye. A *rejtett egész* idézi és teremti a vers-beli világot, azt, amely megmutatja a magyar és a világszellemet egy lírai belső táj segítségével. Ennek nyomán vált lehetségessé számára, hogy a jelenségekre és az üzenetekre figyelve olyan költői égboltot építsen ki, amiben szépség, harmónia és geometriai rend van. Mindenkinek nyitva álló otthon ez. A *Pohár alji jelenések* ugyanúgy ezt sugározták Takátsnak, ahogy azt Martyn Ferenc Kaposváron látott rajzai is: „Elhozta s nézem otthonunk, / mert mindig az marad a Rend. / A torzon

át is mindig azt teremt, / otthont, a kéz, a mindig sziklás parton..." (A múltból mindazt).

A rend, az egész, az örök érték gondolatsor jegyében válaszolhatott Takáts a több száz évvel ezelőtt élt Hagymássy Bálintnak, s ez indíthatta sétára Batsányival, meg irányította fehér Fiatját Csokonai nyomába. Az említett néhány név jelzi, hogy a költő *A rejtett egész* utolsó ciklusában szimpozionokra hívta azokat, akiktől a *kimondás és teremtés* megkerülhetetlenségét örökül és biztatásul kapta. Véletlen-e, hogy Szabó Lőrinc emléke előtt, ennek említésével tisztelgett? A pályatárs előtt, aki a szíven ütő és elvakító „belső fontosat” mindig kimondta. Egry és Kodály, Illyés Gyula és Arany János iránymutatásainak megfelelően törekszik a való és a jel összekapcsolására. S így természetesen kieri a hitet, a biztatást: „- Ringasd, költő, mint az eszelősek, / akik daltól, mámortól erősek, / s dűnnyögve a fő-gerenda alatt, / mondd tovább a nótádat... / Brummogd nem vagy magad” (*Arany János halálának 100. évfordulójára*).

A rejtett egész verseivel Takáts az öt körülvevő teljesség egybefogására adott érzékletes példát. A kötetet olvasva az az érzésünk, hogy az inspiráló környezet a költészet varázsa nélkül darabjaira hullana. Ez az egységes szándék és eredmény teszi izgalmasan maiv mindazt, amit leírt. Nem túlzás annak kimondása: iskola-teremtő mester lett ezáltal.

Körbe irtam

– *Hol kanyarog? – Vagy itt az odaát? . . .
Együtt lakunk . . . A Styx vize
táplálja ezt a fügefát.
Élünk, írunk a semmibe.*

– *Kápolna-pincém nyitja ajtaját? –
Velem itt ültél oly sokat,
s keresve nyitját, nem egymás után,
körbe irtam a sorokat.*

*Tágult a kör, akár a szerelem.
Ezüst fügének kéz a levele.
Gyümölcsnek, vérnek édes az íze.*

*Földre lötyyentem boromat.
Minden innen! . . . Veled az odaát . . .
Segíts, hadd nyissam ajtaját.*

Rólad beszél

*Arnyékod rózsaszínbe öltözött?
– Honnan? – de itt sétál velem.
A van érinti most kezem
a rég kivágott kedves fák között.*

*Rólad beszél, mint filozófusok
tollán a fénylő ideál
s e halhatatlan messzi szárny
az egyetlen márványáról ragyog.*

*Az egyetlenről, melyben minden!
S most teste tükre úgy veti ide,
hogy jársz és vagy e teljes testibe.*

*És raffaelli alkonyat ragyog.
Arnyékod abból lángol élve,
akár akkor . . . Ó már hat éve . . .*

ARION 14

„Actualité de Babits”.

Babits Mihály idegen nyelveken – nem egy-egy műve, hanem élete művéből jól átgondoltan, következetesen alkalmazott szempontok alapján kiválogatott szemelvények gyűjteménye, Európa majd minden nyelvén, olykor egyazon nyelven is ugyanaz a mű több fordító tollából, hazai és idegen, régebbi és újabb magyarázó szövegek kíséretében: mennyi lehetőség a legkülönbözőbb megközelítési módokra, objektív ítélkezésre, egyéni benyomások rögzítésére, konkrét és általános mondani-való felvetésére!

Ugyanakkor mennyi nehézség már az első pillantásra. A prózai szemelvények idegen nyelvű fordításának ellenőrzése nem jelenthet, s valóban nem is jelent komoly akadályokat: már most – és ez érvényes a kötet egészére – megállapíthatjuk, hogy annak rendje és módja szerint készült, hibátlan, pontos, sőt szemmel láthatóan igényesen és becsvágygal készült munkák, melyek szövege helyenként még korrektebb és választékosabb, mint a prózai írásaiiban olykor kissé lazán és gondtalanul (de nem gondtalanul) fogalmazó Babits eredeti stílusa. Ugyanez mondható el az idegenből készült magyar fordításokról. A kétségek és már-már lelkiismereti szorongást ébresztő mérlegelések a versek összehasonlítása közben tesznek próbára bennünket. Ma már régóta közhely, hogy a magyar irodalomnak szerves részét teszik a műfordítások, elsősorban a verses művek fordításai, s nincs olyan közeli vagy távoli, rokon vagy idegennek rémlő költői alkotás, mely nyelvünkön nem számíthatna kifogástalan adaptálásra.

Az idegen vers a mi nyelvünkön – és ebben állunk egyedül – csupán testet cserél, a lelke érintetlen marad. Az idegen nyelvű Babits-vers magyar olvasójának viszont nem ritkán döbbenten kell tapasztalnia, hogy nemcsak a test, hanem a lélek cseréjét is kénytelen tudomásul venni; a fordító minden jószándéka és készültsége ellenére a verset menthetetlenül, mindenestül bekebelezte az idegen nyelv zsarnoki génusza: talán nem lett csekélyebb értékűvé, de nyugtalanítóan mássá lett. Legelső, szinte türelmetlenül felcsattanó kérdésünk: *ennyire* és *csak magyar* volna Babits Mihály? Nem, semmiképpen sem. Tudjuk, hogy ennek inkább az ellenkezője igaz. A fordítókat terhelné felelősség? Nem, egyáltalán nem. A fordítókat, idegeneket és magyar származásúakat egyaránt, egyformán megilleti az erkölcsi és szakmai dicséret. A magyar költészet értékei iránt, még ha egy Babits Mihályról van is szó, ma sem szokás szenvedélyesen érdeklődni. Azt, aki munkával – nagyon nehéz munkával – tesz hitet 20. századi klasszikusunk mellett, a legfőbb elismerést érdemli, nem az esetleg jogosnak tetsző bírálatot. Még akkor is, ha sorról sorra hasonlítván össze az eredetit a fordítással, vagy „összbenyomásunk”-ra támaszkodván sikerek és kudarcok szapora egymásutánjának lennének tanúi.

Azok, akik ezt az évkönyvet szerkesztették, jó, még hozzá ket'ős okkal nyomtatták a címlapra: „Actualité de Babits”. Elsősorban nyilván egy külső alkalom tette szükségessé ezt: száz esztendővel ezelőtt született Babits Mihály. Én azonban ezen a lexikális és naptári tényen túl valami mélyebb, nem kevésbé igaz, jelképes, ugyanakkor félelmesen reális jelentést is érzek ebben a tárgyias szövegezésben: Babits Mihály folyamatosan érvényes, majdnem fenyegető időszerűségére gondolok. A kiadvány vezérlő szempontja, főtengelye már első átlapozásra nyilvánvaló: Babits és a béke, a költő és a háború, a szellemi ember felelősségének, lehetőségeinek és el-

kerülhetetlen szenvedéseinek a kérdése. Ha Babits hiánytalan megismerését nem is, de kiletének csálhatatlan felismerését ennyi is lehetővé teszi.

Azt hihetnők, hogy a művek hívják fel a figyelmet az emberre, ám valójában fordított a helyzet, különösen akkor, ha idegenekkel szeretnénk megismertetni hazai szellemiségünk egy másutt eddig nem méltányolt kiválóságát – az ember iránti kíváncsiság mindig is megelőzte a művei iránti érdeklődést. Márpedig ha így van, akkor nem csupán sajnálkozással, de szégyenkezve kell bevallanom, hogy éppen a közép-kelet-európai szomszédaink nyelvén készült fordítások esztétikai megítélésére vagyok legkevésbé illetékes. Szinte kizárólag a gazdag és nagy múltú nyugati irodalmak gesztusait latolga'hatom, a gazdagság pedig, tudjuk, hajlamossá tesz a vállvergető közönyre. Mennyivel többet várhatnánk azoktól, akikkel a földrajzi helyzet és a történelmi sors erősebb szálakkal fűzött össze bennünket. Akiknek, ha nem is voltak, de szintén lehettek volna babitsaik, olyan költők, akik maguk is megírhattak volna egy „Jónás könyvé”-t, és közvetlen bizonyítékok híján is meggyőződéssel állítom, hogy a cseh, lengyel vagy horvát olvasó bensőségesebben azonosul a babitsi szellemiség lényegével, mint az angol, amerikai, francia vagy spanyol literátor az ő jóindulatú, de ösztönösen felülről lefelé tájékozódó érdeklődésével.

Mindamellett – s aki nem gépiesen értelmezi a műfordító feladatát, ezen cseppet sem fog csodálkozni – nagyon jól észrevehető a különbség a nyugati nyelveken megszólaló Babits-versek esetében is a magyar vagy magyar származású, valamint a külföldi fordítók munkái között. Az előbbieket legalább megkísérlik az ímént említett lélekmentést, még ama kockázat árán is, hogy a sajátosan babitsos fordulatok, jelzők, képek, szórendi „szabálytalanságok” olykor kissé furcsán hatnak az idegen nyelvi közegben. A magyar olvasó visszaemlékezik az eredetire, külön-külön értékeli a megoldásokat, s végül megnyugszik az eredményben. Egy Rousselot vagy Santar-cangeli viszont lehetőleg kifogástalan francia, ill. olasz verset (az utóbbi inkább csak szöveget) akar adni (most éppen „A lírikus epilóg”-jára gondolok): – tárgyilagos önjellemzés tanúi vagyunk, a tragikus küszködésekkel teli, személyes-történelmi háttér eltűnt a költő mögül. Erről senki sem tehet. Nagyobb zavar forrása, hogy a francia szonett, hagyományaihoz híven, a hosszabb, cezurás sorokkal dolgozik, s ez a babitsi vers tömörségébe, fájó feszítettségébe nem kívánatos oldószert vegyít. De miért esett ugyanez a választás Henrik Horvát német átültetésére, hiszen a német poétikai gyakorlat erre nem kötelez? (Lásd pld. Rilkének a babitsi szonettel pontosan megegyező formáját.) Bár érdemben, sajnos, nem méltathatom, hadd közöljem, mennyire megörültem annak, hogy Ivan Lalič is szerepel e szonett fordítóinak a sorában: – jólesik látnom ezt a szellemi kézfogását a mi Babitsunkkal, mert emlékezetembe idézi Lalič személyes részvételét e folyóirat szerkesztőségének egy vitáján, melyre vagy húsz esztendővel ezelő't került sor; az előadó véletlenségből éppen én voltam, s ma is látom komoly, figyelmes tekintetét, ahogy a tolmácsot hallgatja; a legjobb értelemben vett európaiság sugárzott egész lényéből, s most úgy találkozom vele, mint legeurópaibb költőnk tolmácsával.

S ha már, miként az előző bekezdésben, végre csakugyan a szorosan vett tárgyra tértem, hadd folytassam a kötet sorrendjében. Következik a „Béke és háború közt” c. ciklus, két szorosan együvé tartozó verssel, a „Húsvét előtt”-tel és a „Fortissimó”-val. Ha valahol, hát itt és az utánuk jövőekben igazán tetten érhető – majdnem azt mondtam: leleplezhető – a nyelvek féltékenyen őrzött, öntörvényű világa, meghatározó szuggesztivitása. Micsoda rejtélyes kapcsolatrendszer intézi úgy, hogy költők, a magyar nyelv és vers egyik legnagyobb művésze, valamely idegen nyelven – kizárólag a nyelv okából! – egyik versével hamisítatlan önmagát adja, ugyanazzal viszont a másik nyelven sosemvolt álcának a viselésére kényszerül, s ezt a bujócskajátékot majdnem annyiszor végzi el, ahány alkalommal más-más dobogóra állítják! Valóban magába olvasztotta volna minden európai nyelv lehetőségét, megpróbálkozott egy-egy nemzeti költészet történetének egy-egy étape-jával? Ilyen mélyre nyúltak volna egyik legfőbb hittételének, európaiságának gyökerei? Potenciális instrumentumainak száma és minősége meghökkentően nagy és sokrétű. S ennek a varázsos mezőnek a tágasságát még az sem befolyásolja lényegesen, hogy formahú vagy félig

prózává lazított versről van-e szó. Miféle ésszerű magyarázattal támasztható például alá az az eléggé meglepő tény, hogy a német irodalomért különösebben nem lelkesedő Babits „Húsvét előtt”-je éppen Annemarie Bostroem német fordításában szólal meg a leghitelesebben? Aligha csupán merész szóhasználata jövőtárból. („Vom... Wind... des *materialischen* Märzés” – ilyen szó, „materialisch”, semmilyen német szótárban nincs, és mégis telitalálat.) A vers befejező részének ujjongó ritmusai mintha csak magyarul pattognának. Ugyanakkor ugyanez a rész a Babitsnak oly kedves angolban józanul-resten hangzik, eléggé kelletlenül, pusztán a külső forma kényszerének engedve. A spanyol verzióban ugyanez a kényszer hadakozik valami mélyről feltörő, nyilván nem-szándékolt ünnepélyességgel. Guillevic francia „Fortissimó”-ja mintha nem a minden féket lerázó költő, hanem egy népgyűlés fegyelmezett szónokának az ajkáról hangzanék el. Szó sincs arról, hogy bárki személyes teljesítménye ellen van kifogásom, csupán a nyelv ördögére vagy angyalára szeretném felhívni a figyelmet. Az olasz Santarcangeli viszont valóban átkozódik, de ő is egy emelvény alig látható körvonalainak a magasából. Azután: „Régen elzengetek Sappho napjai”. A mesterségét kitűnően értő, a francia költészet tradícióiban szemlátomást otthonosan mozgó Rousselot ezt a férfiasan borongós, Babits leglelkéből lelkezett, elégiává szelidített ódát a boldog emlékezetű Sully-Prudhomme „Vase brisé”-jének tágabb ömlésű változatává formálta át, helyenként egy kis lendületes pátosszal egyensúlyozva a túlságosan törekenyre sikerült sorokat. Ám, úgy látszik, a hangszer megválasztása csakugyan döntő: Watson Kirkconnell angol fordítása valóságos csoda, telten zengő, híven simuló, mégis önállóan ható költemény, Babits a javából – de ki fejtí meg a titkát? Sirola szabadversben közléte, olasz nyelvű próbája ezzel szemben az öncélú retorika verbális önkényét példázza. Jó, sőt kitűnő viszont a „Mint különös himnódó” mindhárom újlatin nyelven készült fordítása (J. Grosjean, P. Santarcangeli, Tóth Éva–David Cherician): a franciában a hárfa és a lant, az olaszban a mélyhegedű, a spanyolban az orgona játssza a főszerepet. Mind a három műfordító tökéletesen megértette, átértékelte és reprodukálta ennek a nagyszerű költeménynek sejtelmes és izgalmas kettősségét: a mélyben remegő, visszafojtott várakozást és a felszín képeinek unduláló melódiáját.

A háború és a béke kérdésének mindennél fenyegetőbb antagonizmusát azonban, néhány korai, mesteri verse ellenére, inkább prózai írásaiban fejezte és fejtette ki a harmincas évektől fogva Babits. Szenvedélyesen morális indítatású szelíme, önérdékét is bármikor feláldozni kész, erkölcsi bátorsága ezekben a hol tárgyilagosan – látszólag higgadtan, az észre appelláló – érvelő cikkekben, hol pedig emelt hangon világgá kiáltott manifesztumokban tetőződött. Ezért nem csupán a mi korunk szorongása indokolja, hogy a szerkesztők ekkora teret szenteltek ennek a kérdésnek. A háború gondolatát sokféle okból lehet elutasítani: az emberek általában vagyonuk és életük elvesztésétől tartanak. Ezek, hogy úgy mondjam, gyakorlati okok. Babits azonban, ha lehet, még sokkal többet féltett: nemcsak az életnek, hanem az élet értelmének az elvesztésétől, végső devalválásától is tartott. Számára a béke maga az egzisztencia, a szó legtágabb, filozófikus értelmében is; a háború minden egzisztencia csődje, megintcsak filozófikus arányokban. Azt mondanám lélektani paradoxonnal: Babits annyira iszonyodott a háborútól, hogy szinte várta. Esetleg éppen azért érzett ekkora irtózatot, mert biztos volt abban, hogy eljön. S nem is csalódott. Valamiképpen olyan viszonyban volt a háborúval, mint a saját végzetes betegségével és halálával. Olykor mindkettőnek szabadulást remélt, ideig-óráig, de a remény még nem a hit. Ennek ellenére minden szava máig „aktuális”, mert a gondolat, ha igaz, nem hal meg azzal, aki gondolta.

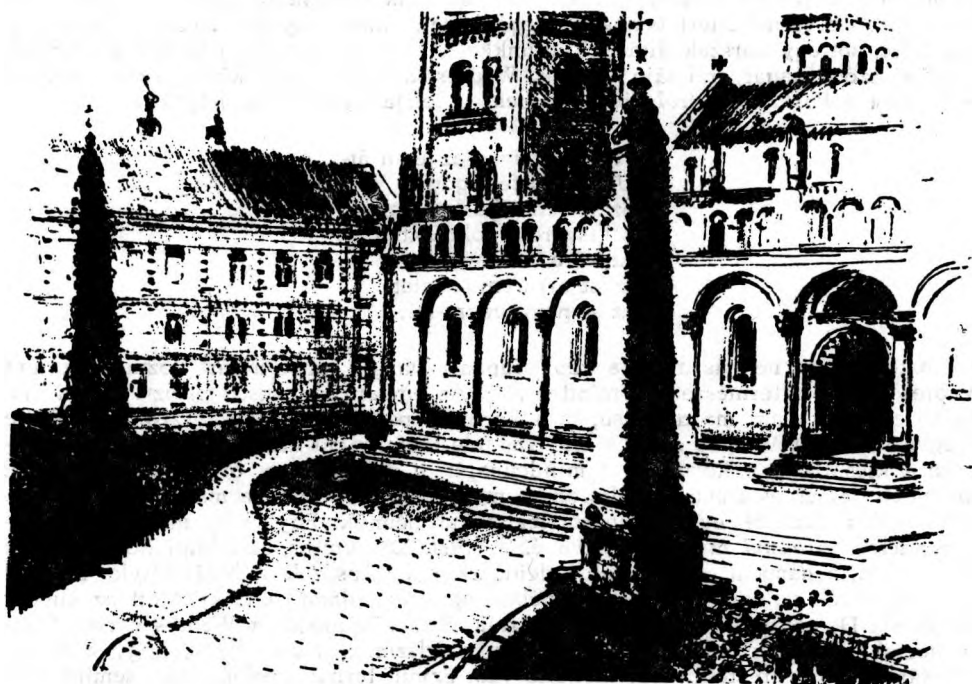
Sürgyet az idő, s ami még rosszabb, helyet is alig tudok már szorítani mondani-valómnak ezen a papíron. – Néhány kitűnően válogatott, a lényegnek is a leglényegét tartalmazó részlet következik „Az európai irodalom történeté”-nek a Bevezetéséből. Hitvallás ez is, de nem morális, hanem intellektuális. Az irodalomról és a világ-irodalomról, ami Babits számára ugyanaz, jobban mondva egy harmadik: az európai irodalom. Csak helyeselhetjük, hogy a szerkesztők magyarázó szövegeket helyeztek el a könyvben mindenütt, ahol ennek szükségét látták. Ezekre a magyarázó, felvilá-

gosító textusokra, a legjobbak tollából, az idegen olvasó föltétlenül rászorul. Dehát akkor miért hiányzik a kommentár éppen Babits legproblematicusabb, legvitatótobb, legegényibb könyvének e tömör elméleti summája mellől? Nem mintha ennek a szövegnek a megértése nehézségekbe ütköznék. Ellenkezőleg. Világossága, pontossága nyilván még a másképp gondolkozókra sem téveszti el hatását. Amit Babits gondol, azt maga Babits mondja el a legjobban. Mit kezd azonban az idegen, az akkori magyar viszonyokkal nem ismerős olvasó egy olyan irodalomtörténeti szemlélettel és teóriával, mely ezt a történelmet nem időben, hanem valaminő elvont szellemi térben látja, csakis így hajlandó nézni, s miközben az egyetemességet hangsúlyozza, szuverén mozdulattal emeli ki a történelem egyetemességéből az irodalom történetét? Megérti-e vajon az olvasó, minden kísérő szó híján, mi készítette Babitsot szélsőségesen individualista és dacosan arisztokratikus irodalmi világgépének ilyen egyoldalú megformálására, mely alighanem egyedülállóvá teszi őt ezen a téren? Babits a 19. század szülötte, következésképp az egyén tiszteletében nevelkedett. S bármennyit módosított is később nem annyira önmagának, mint inkább születése századának a nézetein, ehhez az egyhez, az individuum mindenek-fölöttvalóságához holtáig ragaszkodott. Ez azonban még nem magyaráz meg mindent. Leglább annyira fontos, hogy könyvét olyan időben írta, amikor a természetéhez amúgyis közelálló individuum-kultusz a lebecsülés és programszerű gúnyolódás tárgyává lett. Babits nem csupán védekezett, hanem felháborodott és támadásba lendült. Ez a legkevesebb, amit ennek a könyvnek a helyes megértése végett tudnunk kell.

Ónáltatás volna azt vallanunk, hogy valahányszor a múlt jelenségeit vesszük számba és rangsoroljuk, teljesen megelégedhetünk mindenkori jelenünkről. Kivételesen szerencsés eset, amikor e kéttéle érték és értékelés egybeesik. Ezért nyugtázzuk megelégedéssel, hogy az Arion 14 szerkesztői kiadványuk harmadik legterjedelmesebb részét a „Jónás könyvé”-nek tartották fenn. Vagyis annak a verses alkotásnak, amely nemcsak a költő Babits élete művét koronázza meg, hanem kétségtelenül emberi és erkölcsi végrendeletének is tekinthető. Márpedig a testamentum számtalan formában, ha olykor nem is rögtön felismerhetően, a mi korunknak talán legfőbb művészi kifejező eszközévé lett. Nyilván nem véletlenül, ám ezt most ne firassuk. – A bemutatás módja mintaszerű, sőt impozáns. A bevezető tanulmány („Jónás könyve”) Rába György munkája. Nagyobb és kisebb Babits-monográfiája, számos rész-tanulmánya után most is verhetetlennek bizonyul mind erudíció, mind helyes felismerések tekintetében. Filológiai pontossága és teljessége, világos vonalvezetése, a forrásoknak és világosságot gyűjtő vonatkozásaiknak feltárása, az adatok és eredmények összekapcsolásának kombinatív készsége, stílusának választékossága és mindig a lényegre szem előtt tartó literátori eleganciája példás és követésre méltó. Külön öröm, hogy több nyelven is olvasható. Vitatni legföljebb azt a kissé túlzott jelentőséget lehetne, amit Bergsonnak tulajdonít; kérdéses továbbá az is, jogos-e a „történetből-cselet” szó használata annál a Babitsnál, aki – mint „Az európai irodalom története” kapcsán az imént is jeleztük – ontológiai szemmel nézte az embert, s a történelmi változásokat (a történelem azért történelem, mert változik, *történik!*) másod-, sőt harmadrendűnek ítélte a változhatatlannak deklarált erkölcsi és intellektuális normák mellett. – A soron következő Bóka László jobbára közhelyekből álló fejtegetése után kellemesen lep meg Bálint György „Jónás példája” c. rövid jegyzete: okos, érzékeny és messzire tekintő ember elmefuttatása ez. – Amit Csécsy Imre mond, szintén rövid, de fontos; Ascher Oszkár emlékezése pedig amilyen szívszorító, olyan jellemző a nagybeteg, de még így is szellemesen önironizáló Babitsra. – Nicolas Abraham a maga írta jegyzettel vezeti be saját „Jónás könyve”-fordítását; bár többnyire ismert adatokat sorol fel, néhány mondata miatt okvetlenül megérdemli az olvasást. („Babitsot prózában fordítani szentségtörés lett volna.”) Se módom, se helyem a „Jónás könyve” több nyelven közreadott fordításának elemző bemutatására. Ez külön, terjedelmesre szabott tanulmányt igényelne és érdemelne. Annit mindenesetre hadd áruljak el, hogy nekem, személy szerint, a most említett N. Abraham francia nyelvű áültetése tetszik valamennyi közül a leginkább: úgy látom a magam gyatra szemével, hogy sikeresen tett eleget a jegyzete végén felállított követelménynek –

Babits szellemében fordította Babitsot, „szótagról szótagra”. Feltétlenül el kell olvasni Emery George közbeiktatott értekezését: a kiadvány legjobb írásai közt van a helye. Köszönet az angol, a német, az olasz fordítóknak: munkájuk – higgyünk benne – előbb-utóbb megtermi gyümölcsét. Nehéz a választás a „Jónás imája”-nak alig megszámlálható fordítója közt; ha mégis döntenem kellene, az olasz Paolo Castruciónak nyújtanám a pálmát, ő ragad meg leginkább az eredeti magyar vers gyötrelmes fenségével. Végül, ami a „Balázsolás”-t illeti, talán még nehezebb a választás: káán csomót keresés volna, ha különbséget akarnék tenni köztük. S zárulhatna-e szebben ez az emlékezetes kiadvány, mint Radnóti Miklós „Csak csont és bőr és fájdalom” c. versének angol (Emery George) és német (Markus Bieler) fordításával? Mindkettő tökéletesen hű, s nem bírom elképzelni, hogy ne ugyanazt a hatást váltás ki az arab vagy japán olvasóból is, mint a magyarból.

Nagyon sok fordító neve, főleg a szláv nyelvterületről, teljesen említetlenül maradt ebben a fájdalmasan rövid ismertetésben és kommentárban. Ez le nem tagadható igazság:alanság. Ennél nagyobb sértést csak akkor követnék el velük szemben, ha a pusztá névsorolvasásra szorítkoznék. Nem teszem tehát. Egyvalakit mindazáltal még nevén kell neveznem: Kerényi Gráciát, aki a lengyelekkel igyekezett megismertetni a mi Babitsunkat. Elismerés, nem is akármilyen, illeti a szerkesztőt, egyú tal az előszó íróját, Somlyó Györgyöt és a szerkesztésben munkatársát, Rába Györgyöt. A kötet nyomdai kiállítása egyébként élvonalbeli; Szász Endre, Rippl-Rónai, Bálint Endre, Borsos Miklós és Wür.z Ádám illusztrációi kongeniálisan csatlakoznak a szövegekhez. (Corvina, 1983.)

POSTA MESSZIRŐL

Weöres Sándor verseskötete

Egy kis könyv van a kezemben. Zoltáros könyv. Weöres Sándor kis verseskötete. Kicsi? Milyen súlyos. Csupa andezit, csupa bazalt. Csupa ekrazit. Létünk titkai. Zoltáros könyv. Rövid, tömör versek. Szögletesek, darabosak. Mint a sóhaj, mint a hörgés, mint a szívdobbanás. Milyen nagyot tud dobanni a szív a szívszorongató csendben. Hogy utána még nagyobb legyen a csend. Az áhitat könyve ez, a végső egyszerűségé. Tétova töprengés, titkokról, amiket épp egyszerűségükben lehetetlen megfogalmazni. Csupa sejtelem létünk titkairól. Önkéntelenül is Arany Jánosra kell gondolunk, az öreg Aranyra, aki már mindent tudott és épp azért elhallgatott. Rájött, hogy nincs értelme szaporítani a szót. Eposzokat . . . Nem érdemlik meg az emberek, nem érdemli meg a sors, nem érdemli meg a világ, nem érdemljük meg mi magunk se. Véletlen összefüggések halmaza ez a törvényszerűnek csupán kiagyalt világ. Legnagyobb úr a csend, végső úr a semmi. Bár minden megpróbál akadékoskodni, okvetetlenkedni vele szemben. A dolgok, a tárgyak, a hasztalan cselekedetek. Mi vagyok én? Senki Pál. Egy fájó gép, mely pipál . . . – A legszebb Arany-vers. Szébb, mint a Walesi bárdok! Szébb? – Talán csak súlyosabb. Mert rövidebb. Utána nagyobb a csend. Mert benne egy egész élet, valamennyiünk életének summája. Egy koré, sőt egy korszakváltásé. Tudtunkkal Arany itt és csupán itt írja le versben a „gép” szót: magát érzi fájó gépnek. Weöres, aki most egy kötet „szösszenet”-et tesz közzé a *Posta messziről* kis kötetében, is leírja egyszer, de hogyan:

Hosszú bűgás az éjen át.
Ugyan miféle gép?
Szerettem ifjú koromban
a kisvárosi ablakokból
kiszűrődő zenét,
most arra emlékeztem
ez a nem-tudom-mi,

Így hatol a gép, nem is maga a gép, csupán a hangja, ebbe a zárt kozmoszba, ami Weöres világa, a természeté, a mindenségé. Az emberé, éppenséggel az egykori kisvárosi emberé – aki ma már csupán a kozmosz parányi részének érzi magát. Eleve eljegyezte magát Weöres azzal a Hamvas-féle metafizikai világképpel, amely elhallgatta a kicsinyest, a köznapit, a mindennapit, a politikait az őszivel, az időtlennel, amelyben gépies és szentimentális egyre megy, egyik idézheti a másikat, ha mi magunk nem is érezzük egyformán jól magunkat bennük. Egy világ, amelynek dominans factora a *csend* mégis, a *csend* és a *sötét*. De mintha az eddigi kötetekben a rím, a szín, a hang, a szakfigurák kaleidoszkópja, képsorok, a Mája fátyla eltakarták, elrejtették volna ezt a sokféleségében egyazon világot. Ott kísértett az mindig mögöttük. De rejtették, feledtették, takarták. Színes káprázatok Weöres versei. Színte mozaikká bomlik bennük a világ. Ilyen a felszín. S a csodálatos, hogy a színek vitustánca képes éreztetni, ami mögötte van. Szinte természetesen, mert semmi más, csak forma, *üres* forma, ez uralkodik benne: vitustánc. A frigyszekrény előtt, amely áll némán, mozdulatlanul, rejtelem. A világ titka titok. Tulajdonképpen erről beszélnek a Weöres-vers káprázatos szó és kép arabeszkjei. Mint minden arabeszk. Hogy az egésznek nincs értelme. Vagy hogy benne minden jelentés, nincs olyan vonal-

lendület, kombináció, amely ne jelentene valamit. A világ értelem és rejtelem. Amit csak a szómágia, a költészet képes – nem megfejteni ugyan, de megjelteni.

Most ebben a kötetben a zene, a rímek, szavak csengése elhallgatott, a színek kialudtak, átvette uralmát a sötét, a szürke sötétség, a csend. Az ékkövek káprázata világából az andezit és bazalt feketeszürkésébe. A „centrum”-ba?

Mi akik középet keressük
csak szélein járunk.
Miénk a napsütött berakás,
a politúr, a stukatúr,
de a kőben
mi lakik,
de ki rejlik
a kőben?

(Centrum nélkül)

S folytatja a következő versben a *Mindig sötétben*: Mindig sötét. De a sötétből / ki-lobognak a mécsek / addig-ameddig.

Tájak jelennek meg előttünk, nem holdbéli, de földöntúli tájak, tériesített idő, időzített tér: „Siksággal övezeit harangzó” s „harangok síkság-övei.” – S ezek fájnak a „nagy hegyeknek” mulhatatlanul: az „utolsó itélőtig.” – Fekete kohók függenek a magasból, soká, igen soká – de nem örökké. Jégrácsok rengeteg időn át – de hiába, mégsem örökké. – Az örökkévalónak látszó sem tart ebben a világban örökké. Csak a sötétség és a csend – a Semmi?... „nincs semmi, csak ő, a teljes pusztulás.” – „Egykedvű, nem bő, nem szoros, ősidő óta otthonos.” – S itt gátlástalan szabadsággal találkozik a Semmi, a Nihil nagy magyar impresszionista költőjével, Kosztolányi Dezsővel, majdnem azonos megfogalmazásban. – Ebben a sötét semmiben tündöklök föl Betlehem csillaga, a „dicsőséges Karácsony”, csodás – Mária-siralomra emlékeztető gyermeki ének. Egy csillanás a régi költői világból, a gyermekversek, a gyermeki hit és kedély világából. – Hogy azonnal következék rá a szavak másik nagy mágusának, Weöres közvetlen elődének, költői magatartásából a kiábrándító szkepszis a *Babits emlékére* írott vers záródisztyichonjaként: Két nagy háború közt kinjárt lengette az égig, / mégis az Úristen vissza nem integetett.

Nagyon „messziről” jön valóban ez a posta, a Weöres-poézis új revelációjú üzenete. Csak véltlen idetévedt üstökösök ütik át csóvájukkal ennek a komor kozmosznak a sötétjét: az alkotók alkotásaikkal, magához hasonló mágusok, a művészek, a toll, az ecset, a szó, a színek, formák mágusai, a szellem emberei, a szellemi világ fölpislákoló őrtüzeinek szítói és őrzői. Olykor persze maguk is csak mint hulló meteorok. – *Illyés Gyula ravatalára* ez kerül: „Van? Már csak volt. Volt? Már csak van.” – Legyőzte a halált, a semmit, elhallgatásával megtörte, elváltoztatta a csöndet? – Zelk Zoltán holta után ott ül annál az asztalnál, „ahol Kassák Lajos és József Attila poharat tölt neki” – Egyébként? Az életben kibomolnak / a halál ajándékai: / a bábik, a bimbók / virulnak és fakulnak.

Itt szeretnék magam is elhallgatni, méltón lezárni hallgatással azt a mély élményt, amit a zsolttáros meditációnak ezek a rövidlélekzetű, ezek a fojtott sóhajai, szófukar könyörgései bennem támasztottak. Ez az áhítatos könyv, amely sokkal inkább Laotse, mint Konfutse szellemét idézi. De pár szót kell mégis ejteni még fejlődéstörténeti helyéről és szerepéről, amit nemcsak Weöres Sándor költői életművében, de líránk fejlődéstörténetében is betölt. Érzésem szerint egyikben sem illeti meg epizód szerep. Mintha jeleznék, hogy elérkezett az idő, amelyben az andezit, a bazalt kedvesebb a szemünknek, szívünknek, mint a behízelt, sima márvány csillogása. Jobban esik neki az igaz, mint a szép. A súlyos, mint a könnyed. A magvas szó, mint a színes, Hogy is írta Ady: Színek nélkül, úgy egyszerűn eltávozom. – Amit akartam zord magasság, színekkel tarkált semmisem, szívárvány, álom és soha... Most hagyjatok... S Arany a „szösszeneteiben”... Babits Jónás könyvé-

ben... Mikor a költő már mindent tud, elhallgat, szófukarrá válik, beéri a legkevesebbel, a vers megrövidül, mint a téli napok. Visszakivánczik az ősi hanghoz, amely tömör volt és kemény. – Weöres nem is a XVI. század protestáns bibliai énekeihez, hanem középkori kódexeink hangjukban még ősi jelbeszédet őrző puritán keménységű szavaihoz, zökken ő, lüktető, dobbantó ritmusaihoz. Nem a barokkba hajló reneszánszhoz, Magyarai, Pázmány mondatainak elegáns boltíveihez, hanem a románstíl zömök kőkockáihoz.

Ez a minden ízében szikrázó dinamikus líra lehiggadt, megüledett, megállt. Mint az örökkévalóság ideje, amely különben kezdettől fogva igézte a tekintetét. A Nyugat órája az örökké mozgó mutató – a Keleté a mozdulatlan mutatójú napóra, amelyen a Nap jár körül, a futó idő árnyéka jelez csupán. Medgyessy euráziai statikája a lírában. Ez a stíl annyi nyugtalan kalandozás után visszatalálás eredeti otthonába. Nagyon szép kötet ez a *Posta*, amit áhitattal tesz le az ember, és újra meg újra kezébe kíván venni, míg ritmusvilága kedélyének meghatározójává nem válik, át nem hangolja, mint valami pogány titkokat rejtő imádságoskönyv.

AZ ELMOZDULT EPILÓGUS

(Sötér István: *Komoly ének* című kötetéről.)

Emlékszem, felejtethetlenül emlékszem, hogy 1977-ben milyen örömet és milyen súlyos problémát okozott a *Tiszta Emma* megjelenése. Sötér István szépirói munkásságát elemző könyvterjedelmű esszém utolsó sorait fogalmaztam, amikor az elbeszéléssel megismerkedhettem. Átütő erejű írás volt, lehetetlen volt nem említeni. Könnyedén kínálkozott a megoldás, ahogy könyvem utolsó lapján olvasható:

„A *Tiszta Emma* figyelmeztetés: Sötér István jövődő alkotásai sok tekintetben módosíthatják az eddigi pályaképet. A leendő művek a régiék még rejtett titkait is felfedhetik. Az erővonalak, hangsúlyok, színek módosulhatnak”.

Könnyedén kínálkozott ez a megoldás, mivel egy jól bevált retorikai fogás alkalmazásáról volt szó. De ezt a közhelyet minden alkalommal meg kell ismételnünk, ha egy alkotóereje teljében levő művészről beszélünk. Nem pusztá ovátosságból vagy önvédelemből – hanem alapvető szakmai és olvasói szempontjából. Mióta 1958 őszén a budapesti egyetemen megismerhettem, és – mindmáig – a tanítványa lehettem, Sötér Istvántól felbecsülhetetlenül sokat tanultam. Legfontosabb tanítástát ma így fogalmaznám meg vagy így foglalnám össze:

„A kritikus tévedhet, félreérthet műveket és jelenségeket, mert ő sem csálhatatlan. Sőt, annál jobb, minél inkább tudatosítja, hogy nem csálhatatlan, mert így megsokszorozza figyelmét és tágíthatja, gazdagíthatja szempontjait. A kritikus csak egy nem lehet – despota. Azaz, nem merevíthet meg egy művet, nem erőszakolhatja rá bármilyen tetszetős, bármilyen látványos koncepcióját. A kritikus van a műért, és nem a mű a kritikusért. A mű ugyan, a maga változékonyságában hosszú távon erősebb, mint a kritikus, de ha az despota, becsaphatja az olvasót. A kritikai elemzés feladata, hogy hozzásegítse az olvasót saját, térben és időben változó olvasatának kialakításához.”

Könnyű volt tehát a *Tiszta Emma* – fentebb idézett – általános tanulságát megfogalmazni. Kockázata sem volt, látványosan szép művek kerültek ki akkor tájt Sötér István műhelyéből: az *Évgyűrűk*, a *Budai oroslán*, és maga a *Tiszta Emma*. Minden kü.önösebb jóstehetség nélkül sejteni lehetett, hogy ez az írói megújulás tartós lesz, és olyan regények vagy novellák születnek, amelyek árnyalhatják a korábbi művekről való ismereteinket.

Sokkal nehezebb, mert sokkal kockázatosabb volt egy új és konkrét jelenség megfogalmazása, könyvem utolsó előtti oldalán: „A *Tiszta Emma* tudatosítja, hogy a szereplők visszatérésének balzaci (és részben dumas-i technikájára is figyelünk kell”. Emlékszem, hogy milyen vonakodva írtam le ezt a mondatot. Valóban így van? Nem túlságosan gyors általánosítás ez, egyetlen, bármilyen kitűnő elbeszélés alapján? Esszémben az életmű egységét fejtegettem, és örömmel rajzoltam meg a szereplők szellemi családfáját, és követtém a motívumok hasonlóságát vagy párhuzamosságát. Ezért támadtak kételyeim: az elemzés logikája vagy Sötér művének tapasztalata irattatja le velem a mondatot. Legyünk őszinték: egyetlen, a szöveghez szigorúan ragaszkodó elemzés sem mentes a veszélyől, hogy elszakadjon a műtől, én önállóvá váljék. A tudálékosságtól is tartottam. Még műveltségfitogtatásnak is tetszhet, hogy a szerző a balzaci és dumas-i technikát emlegeti. Végül, ha nem is egészen megnyugodva, vállaltam a kockázatot. Hét éve ennek. Azóta a *Bünbeesés* harmadik, átdolgozott kiadása és a *Komoly ének* novelláinak körülbelül a fele bebizonyította, hogy az elemzés logikája és az életmű alakulása egybeesett. Sötér István

az elmúlt években úgy komponálta műveit, hogy az életmű egysége éppen a szereplők visszatérésének segítségével válik egyre nyilvánvalóbbá.

A hajdani, 1976–77-ben írt és 1979-ben megjelent könyv szerzője megnyugodhat. Jó érzéssel, szinte születése pillanatában vette észre Sötér István alkotói pályájának látványos fordulatát: a régi és új írások újfajta elrendezését a szereplők visszatérése jegyében. A racine-i zárttság ideálját felváltotta a balzaci nyitottság ideálja.

Nem nyugodtam meg, nem ujjongtam fel, kétségeim támadtak. Talán mert túlságosan is felbosszantottak azok a francia irodalmárok, akik oly fensőbbésesen hangoztatják, hogy Balzac igazi nagysága és művének jelentése csupán a *Comédie Humaine* teljes szövegének ismeretéből derül ki. Szenvedélyesen szeretem Balzacot, aligha van olyan regénye, amit ne olvastam volna, de ez az igény abszurdnak tűnt... Egy bizonyos (íróként változó) határon túl nem érdekel az életmű egysége, és csakis annyiban érdekel, amennyiben egy-egy konkrét könyv jobb megértését elősegíti.

1977-ben így zártam esszém: „Sötér negyedévezredes krónikát írt: a ‚hivatottak és választottak‘ gyötrelmes, önemésztő, sokszor bukással végződő, máskor meg zsákcába torkolló, mégis győzelmes küzdelmének krónikáját. Az egyes művek – noha krónikává állnak össze – önmagukért felelnek, önmagukban értékesek”.

Vajon az 1977-től gazdagon sorjázó művek felelnek-e önmagukért, vagy elnyelte őket az életmű, – mely végsősoron a fikció fikciója?

És ez az a kérdés, amit egy kritikusnak, ha szereti szakmáját, és ha szereti az író, akit olvas, könyörtelenül fel kell tennie.

A *Bűnbeesés* harmadik, átdolgozott változata egyértelmű választ adott. A negyedszázados erőfeszítést siker koronázta, remekmű született, nem utolsósorban azért, mert felvillantak benne a *Budai oroszlán* szereplői. De ami a nagyterjedelmű regényre érvényes, érvényes-e a novellákra?

A *Komoly ének* első darabja a *Telihold*. Alcíme szerint *Epilógus a Bűnbeeséshez* és a *Budai oroszlánhoz*. Először még gyanútlan örömmel olvastam, évekkal ezelőtt. Párját ritkítóan gazdag próza, történelem és erkölcs, individuálpszichológia és mikroszociológia, elbeszélés és elmélkedés szerencsés egysége. Természetesen nem zavart, és ma sem zavar, hogy éppen egy Sötér Istvánnal közösen tett utazásom konklúziójaként, és saját tapasztalataim tudatosításaként tagadom, hogy életünk fordulópontjait „mindig csak utólag ismerjük fel, mintha életünket is visszamenőleg lehetne csak élnünk”.

Kételyeim később kezdődtek. Vajon akkor is ilyen gazdag írásnak érezném a *Telihold*-at, ha nem ismerném a *Bűnbeesést* és a *Budai Oroszlánt*? Vajon felfognám-e utalásait, ha nem ismerném hősei előtörténetét? Az újraolvasás meglepetéssel járt: sürge ő vágyat éreztem, hogy a *Bűnbeesést* és a *Budai Oroszlánt* is újra olvassam. A *Telihold* kimozdult helyéről, már nem epilógus volt, hanem prologus. Végül is az arisztotelészi szerkesztési elv ritkán érvényesül századunk irodalmában; a végső jelenetek és a tanulság elmondásával is kezdődhet egy történet elbeszélése. Ha a *Telihold* egyszerre lehet epilógus és prologus, – ez csak gazdagságát és önállóságát bizonyítja. Azaz, az író engedte, hogy műve önálló életet éljen. De a kétely azért megmaradt: Vajon – mindegy, prologusként vagy epilógusként – elválaszthatatlanul kapcsolódik-e más művekhez?

A *Telihold* nem valamikor a múltban kezdődik, hanem első mondatával: „A fényzorók tisztátalan fényt szórtak az országútra; hócsíkok, jéglepények felett, hideg párában kereste útját a kocsi; itt-ott, házak előtt, telkek felett, megtévesztően égtek a lámpák”. Egy ilyen indítás után az olvasónak nem szükséges a *Telihold* történeteit más történetekhez kötni, utalásait nem szükséges bekapcsolnia egy másik rendszerbe.

De valóban így van? Nem mérvadó a válaszom, hiszen bármennyire is szeretném, a *Telihold* olvasása közben nem tudom elfelejteni a *Bűnbeesést* és a *Budai Oroszlánt*, az emlékezetkihagyás csupán öncsalás. Megkértem az egyik, nagyon ér-

zékeny képzőművész barátomat, aki még semmit sem ismert Sötérről, hogy olvassa el a *Teliholdat*.

Ezt mondta: „A keret lezárja ugyan a festményt, de a vonalakat arra ösztönzi, hogy valahová a kereten túlra törekedjenek. A *Telihold* utalásai a keretből kifelé haladó vonalakra emlékeztetnek. Az ismeretlen célú utalások távlatot adnak az elbeszélésnek, és teret az olvasó asszociációinak.”

A *Belső terek* és a *Rózsaszín és kék* egyes szám első személyben megszólaló narrátora gyermekkori barátjáról Etre Ferencről beszél, akit egyre inkább izgat a belső terek, vagy másképpen, maradandóság problémája. Meditációit, gyötrődéseit, kérdéseit és feleleteit, illetve a narrátor kommentárjait olvasva szükséges tudnunk, hogy Etre Ferenc két regény, az *Elveszett bárány* és a *Budai oroszlan* főszereplője? Egyre határozottabban azt hiszem, hogy nem! És még azt sem kell tudnunk, hogy a *Komoly ének* utolsó darabjában, az *Évgyűrűk*ben Sötér István így ír: „Az önismeret igénye tett kíváncsvá véreimre, akiket nem ismertem... Az elvesztett bárány egyik alakjának, Etre Ferencnek nevét is a löszdombi temető sírkövééről, Sötér Borbála férjétől vettem kölcsön, némi azonosulási szándékkal, hisz mindenki érezhetett már olyasmit, hogy tetteivel az elődei cselekednek”. Az *Évgyűrűket* valaha, könyvem írása közben, elsősorban forrásként használtam. Tehát dokumentumként. Ma inkább az önismeret igényének és folyamatának ritka értékes elbeszéléseként olvasom.

A szereplők visszatérésének vagy rendszerének eszméje inspirálhat is: az író az üres foltok feltérképezésére, a fiktív életrajz minél teljesebb elmondására készítheti. És ez különösen fontos olyan alkotó esetében, mint Sötér, aki talán mindenkinél jobban ismeri a regény (és a novella) szabadságából fakadó veszélyeket: a lehetséges történetek közül miért éppen ez, és nem egy másik kerül elmondásra. Sötér az 1940-es években csaknem azonosulásig érte meg André Gide regényelméleti problémáit, mivel bensőségesen ismerte e problémákat ösztönző és kiváltó francia klasszikus drámát is. A szereplők visszatérésének gyakorlata vagy rendszere e problémák hatékony és sajátos megoldása. A pályakezdő Sötér, a francia klasszikus dráma és klasszicista esztétika neveltje, a regénynek olyan esztétikai méltóságot akart adni, mint amilyen valaha a tragédiáé volt. A mai Sötér a regénynek a mesét, a történetet kívánja visszaadni. A szereplők visszatérésének jáéka szinte vonzza a mesét, a történetet: így jönnek létre pl. az *Eperjesi Klára utazásai* és a *Piros Pünkösöd* c. ciklusok darabjai. És egy-egy elbeszélésen belül a felvillanó, majd eltűnő figura megváltoztatja a tempót és a hangvételt – szinte önkéntelenül, de annál figyelmeztetőbben. És így születik a nagy és örvendetes paradoxon: minél több a visszatérő szereplő, annál egyedibb és összetéveszthetlenebb az elbeszélés.

A *Komoly ének* című kötetébe Sötér néhány régi elbeszélését is felvette, mint például az *Olümposzi színházat az Óregséget* vagy a *Simon a kolostorban*-t. Ezek két ciklusban, a *Tér és Idő*-ben, valamint az *Etre Ferenc ifjúságában* olvashatók, új írások, mint pl. a *Belső terek* vagy a *Tiszta Emma* társaságában. E ciklikus elrendezés nyilván nem végleges, a leendő novellák ezen éppen úgy változtatni fognak, mint ahogy a maiak is változtattak a korábbi kötetek rendezettségén. A *Komoly ének* ciklikus beosztása mégis nagyon hasznos, mert megérteti a régi és az új Sötér közti különbséget. A *Rózsaszín és kék* történész szereplője „olyasmit mondott, hogy a történetírás forrásaiból, naplókából, emlékiratokból, követi jelentésekből egyvalamit nem lehet megtudni: azt, ami egy korban általánosan ismert volt. A közismert dolgokról és körülményekről a tanúk sohasem beszélnek...”

Mintha az 1930–40-es években Sötér arról beszélt volna, amit csak kevesen tudtak, és mintha ma arról beszélne, amit mindenki tud, de amiről szinte senki sem szól...

„VALAHA” ÉS „MOST MÁR”

Mándy Iván: *Strandok, uszodák*

„Zsoli! Te már elmész?” – ez a kérdés Mándy Iván legújabb kisprózájának *legutolsó* mondata. A kérdés címzettje minden valószínűség szerint az a Jékely Zoltán, aki néhány évvel korábban „már” tényleg elment; s ez a kérdés bizonyára nem csupán azért fogalmaztatott meg éppen így, mert a halál mindig „időszerűtlen”, mindig természetellenesen túl korán jön, vagyis „már”, hanem azért is, mert a pályatárs-sal, a költővel az alkotó ember, értékek teremtője távozott el, s hagyott úrt maga után. S tulajdonképpen ettől válik némileg szimbolikussá az idézett kérdés, s ezért nem véletlen, hogy a szöveg egészére utalóan éppen ez a mű záróakkordja; hiszen mi marad azok után, ha mindenki s minden, ami fontos, értékes volt, eltűnik, nem létezik többé. Van-e, lehet-e tovább érvényes lét akkor, ha azok, kik ennek letéteményesei, hordozói voltak, eltávoznak vagy éppen megváltoznak, belenyugszanak a folyamatos, töretlennek tűnő létleépülésbe. „Férfiak? Nők? Mindegy. Valaha mozogtak, beszéltek. De most már...”

„Valaha” és „most már”, ezek az időhatározók, ill. szinonimáik rendkívül gyakran fordulnak elő a *Strandok, uszodák* című kisregényben, nem véletlenül, hiszen Mándy világát talán éppen ezek az ellentétet, szembenállást sugalló kifejezések jellemzik leginkább. S a legtöbb esetben ez a szembeállítás nem az előbbi példában megmutatkozó, Mándynál szokatlanul éles, általános ítéletként fogalmazódik meg, csupán egy-egy tárgyról, mozdulatról, gesztusról derül ki, hogy megváltozott, fokozatosan elvesztette önazonosságát, s „már” nem az, ami „valaha” volt. Mándy nem elitél, hanem megfigyel, de éppen legedás ábrázolási módszere, a világ „fenomenológiai” jelenségeinek költőileg megemelt leírása nála egyben szemlélet sőt etika is; egy-egy helyzet, tárgy stb. tömör s egyben poétikus megidézése egyúttal megmérettetés is: „Három megfeketedett lépcső. Valahol a mélyben a negyedik. Talán már szétrohadt. Talán már nincs is. De ha a gyanútlan láb csak úgy be akar csúszni a vízbe...! Felemelkedik a mélyből, az iszapból. Kettéválik, hogy elkapja a lábat. Kelepcébe zárja.”

Mándy világában a dolgok legtöbbszörrel kapcsolatosan érvényes a megállapítás; talán már nincsenek is. Illetve bizonyos értelemben még vannak, tartják magukat a felszín alatt, elő-előbukkannak, sőt csapdát állítanak. Azzal is, hogy felületességre csábítják a szemlélőt, aki gyanútlanul úgy tekint rájuk, mintha még mindig olyanok volnának mint *valaha*. A dolgok, jelenségek persze még vannak, hiszen megfigyelhetők, leírhatók, de éppen abban az állapotukban, mely már nem emlékeztet valaha volt önazonosságukra, lényegükre. A világ fokozatosan elvesztette esszenciáját, identitását, mind kisebbre zsugorodott benne önnön tartalma, s változatlan kiterjedésében mind nagyobb rész a holddudvaré, melyben a dolgok, jelenségek már csak utánzatként, lenyomatként vannak jelen. Ezzel kapcsolatosan írta Balassa Péter éppen e lap hasábjain, hogy „ideák nélküli platonizmus a Mándyé, híradás az árnyék-létezésről, képmásokról, melyek elvesztették kapcsolatukat minden felsőbb világgal, az ideális eredetivel”. S valóban azok az emberek, helyszínek, jelenségek, tárgyak, melyekről Mándy tudósít már alig deriválhatók valamiféle ideáltípusból, s a lenyomatként elénk táruló világ alig is emlékeztet mintájára.

Mándynál természetesen az utánzatléttel szemben felmutatott értékesebb, teljesebb létezés nem dokumentálható pontossággal, részletességgel van jelen, csak sugallatként, utalásként, a „kellett lennie” vagy a „bizonyára volt” formájában. Mégis

ez a sugallat, utalás elégséges arra, hogy a legbanálisabb, legköznapibb dolgokkal, tárgyakkal kapcsolatban is elfogadjuk, hogy volt, lehetett egy régebbi, tartalmasabb állapotuk; egy lépcsőé, mint az előbbi idézetben, mely valaha ép volt, egy strandpapucsé mely még nem szakadt szét, vagy akár egy fáé, mely alól „talán valaha régen” zubogott a víz, „de most már kiapadt”.

„Valaha” és „most már” különbsége körvonalazódik itt is, jelezve, hogy a dolgok miként veszítették és veszítik el önmagukkal való azonosságukat. Alig akad a létben valami, ami képes lenne megőrizni valaha volt vagy feltételezett tartalmát, jelentését, lényegét, netalán beteljesítené magában rejlő lehetőségeit. Formálisan, tényszerűen még létezik a kapocs „valaha” és „most már” között, de elsősorban csak annak jeleként, hogy a dolgok valamikori önmaguk utánzatává, lenyomatává, némelykor karikatúrájává váltak.

A romlás, az elsilányulás, kiüresedés sajátos „történetisége” van itt jelen. Sajátos ez a „történetiség” azért, mert az ábrázolásban nem folyamatában mutatkozik meg, nem a lépülés hogyanjának epikai megelevenítésével szembesülünk. Mándy a rezignáció, a szelíd lemondás gesztusával a dolgok, a tárgyak *jelenlegi állapotán* pásztáz végig, igaz e láttelep megőrkítésének mikéntje nagyon is jellemzően – mint kimerevített pillanat a kontinuitásban – „árulkodik” a változás természetéről, az előbb említett „történetiségről”. Ügyszólván csak találomra idézem itt két egymást követő oldalról egy strand leírásának jellemző jegyeit: „Felhasított gumimatrac. Elhagyott törülköző, összegyűrve, sértődötten. Szétszórt újságok. (...) Elhajigált tubusok... Szétnyomva, agyonlapítva, kifacsarva. (...) Üres üvegek. Törött fésű. Leszaktatott óraszíj. Felrúgott vödör. Homokba fulladt ásó.”

Szimbolikus üzenet ez az elszegényedésről, kifosztottságról annak ellenére vagy azzal együtt, hogy Mándy *valóban csak* egy elhagyott éjszakai strand képét eleveníti meg. S ez írásművészetének valószínűleg egyik rejtélye; nem allegorizál, jelölő és jelölt távolságát nem növeli szándékosan és mesterségesen, ő mindig arról ír, amit látott és mégis, illetve éppen ezért a kifejezetten pontos, tárgyias, szikár leírások, megfigyelések szimbolikus jelentést nyernek. Márcsak azért is, mert ez a pontosság, tárgyiasság korántsem jelent személytelenséget, hiszen az ábrázolásban mindvégig jelen van a veszteség tudata és a *részvét*. „Valahogy ő fedezte fel a tárgyakat. A tárgyak szomorúságát, kétségbeesését. Ahogy magukra maradnak ebben az elhülyült világban.” A kisregényben ezek a kijelentések Jacques Tatira, a francia filmrendezőre vonatkoznak, de az eddigiiek tudatában talán mondanom sem kell, hogy Mándyra jószerével mindenkinél inkább érvényesek.

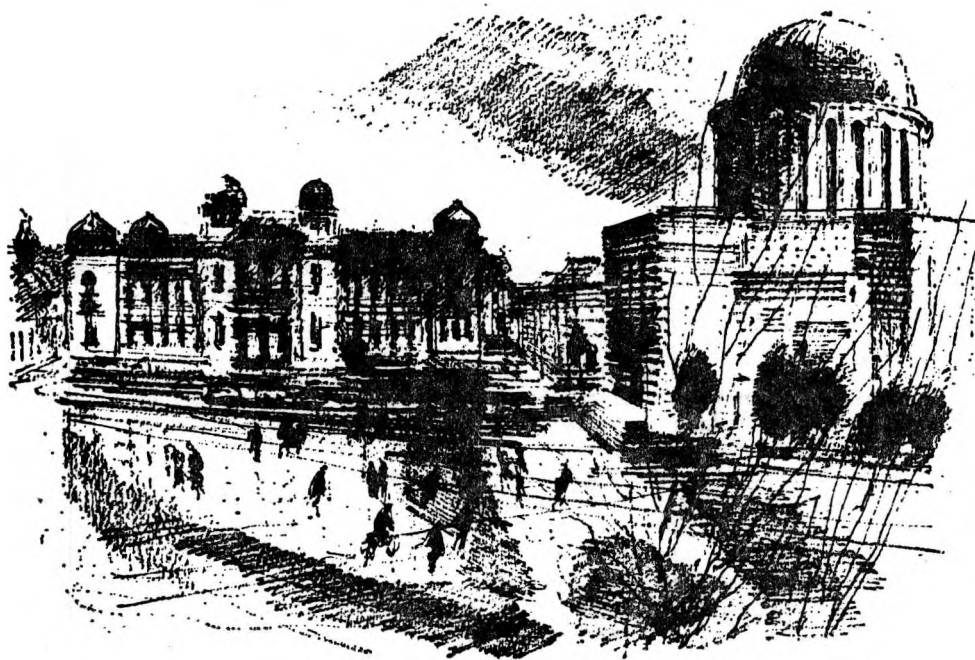
Mándy valóban felfedezi a tárgyakat, elesettségment, szomorúságukat, kiszolgáltatottságukat. Ezért is oly jellemzőek az éjszakai strand leírása során előforduló, imént idézett melléknévi és határozói igenevek. Mándy nem az akciót ábrázolja, nem azt ahol és amikor valami elromlik, elpusztul, mi már csak a visszavonhatatlannak látszó állapot tanúi vagyunk. Csendes visszafogottsággal beszél a tárgyak „szenvetéséről”, mégis bizonyos mértékig igazságot szolgáltat nekik azzal, hogy megszólaltatja őket, módot ad nekik arra, hogy helyzetüket, s az emberi világot akár ironikusan kommentálják. A legfontosabb „írói adomány” azonban az, hogy a tárgyak kiszolgáltatottságukban is rendelkeznek a felülemelkedés, a megbocsátás képességével.

Ebben az egyszerre tárgyyszerűen, rezignáltan és együttérzően ábrázolt világban téblábolnak vagy inkább vannak jelen Mándy figurái, akik a hagyományos konvenció szellemében természetesen nem hősök, s ezért nem is generálói valamiféle tradicionális értelemben vett történésnek, cselekménynek. Mégis ebben a lecsupaszított, redukált világban a saját érvényességi körükön belül, önnön mértékük szerint *egyfelől* nagyonis „drámai” konfliktusok keletkezhetnek; az őshonos strandlátoogatók és a betolakodók, a kabinos és a szekrényt nem lelő vendég közötti kollíziók mindennapiak, kisszerűek s mégis vagy éppen ezért van bennük valami irracionális fenyegetés, fenyegetettség. *Mástelől* éppen ez az ábrázolási mód mutatja fel a világ sokféleségét, de nem a különböző értékek egymásra épülő, egymást kiegészítő többszólamúságaként, hanem a közömbösen egymás mellett létező fragmentumok mozai-kosságaként. Az életet a valódi érintkezés, együttlét, kapcsolat, párbeszéd helyett

egymást eltévesztő monológok, egymás mellé vetett magányok jellemzik, s paradox módon e jellegzetességek mind általánosabbá válása teremt valamely tragikomikus metafizikai „közösséget” a világ semleges sokféleségében. Ezért is oly fontos Mándy figurái számára az emlékezés a volt vagy képzeletbeli kapcsolatokra, társakra, a valakihez tartozás evidenciájára. Am az emlékezés sem jelenthet mindig vigaszt, hiszen Zsámboky Jánosban többször is felöltik egy korántsem képzelt időszak, az ötvenes éveké, a kiszolgáltatottság és a félelem kora.

Mindez azonban csak még lényegesebbé teszi egy a romlás, a leépülés ellen szegezhető lét felmutatását. Már nem is az a fontos, hogy létezett, létezhetett-e egy jobb, tartalmasabb, gazdagabb világ; megidézésének szükségessége egyszerűen az emberi megmaradás nevében fogant morális késztetés. Ez Mándy heroikus etikája.

Zsámboky a Strandok, uszodák című kisregényben „egy arcot keres, egy arcra vár”. A kérdés éppen az, hogy lesz-e módja meglelni, ha lassanként mindazok, akiknek volt, „már” elmennek, s mind arctalanabbá válik a világ. (Magvető, 1984)

SZÓ, ZENE, KÉP

Fodor András tanulmányai

„Kritikánk és költészetünk viszonyáról – írta Kiss Ferenc Fodor négy éve megjelent *Futárpostá-járól* – a párba fogott, de egyenlőtlenül húzó lovak jutnak eszembe. A magát kimélő ravaszabb nem bánja, ha a másik megszakad.” Lám, Fodor András is „mi mindent felvállalt, ami a kritika és az intézmények dolga volna!” A frappáns jellemzés a mostani kötetre fokozottan érvényes, hiszen a *Szó, zene, kép* tulajdonképpen afféle bővített *Futárposta*, s nem csak azért, mert a tanulmányoknak majdnem fele a régebbi kötetből származik. Azért is, mert a régebbiekhez sorakozó újabb s régibb írások még rendberakásuk által is hangsúlyozottan – tán a *Futárposta* megérdemelt sikerén is felbátorodva – többnyire a kritikus emlegette „felvállalás” körét és intenzitását növelik. A recenzens tehát – „a céhbeli alázatával” eljárva – aligha tehetne okosabbat Kiss Ferenc szigorú-szép bírálatának hosszas idézésénél. Kivált az első három bekezdést kéne teljes egészében átvennie; ám így könnyen a „magát kimélő ravaszabb” látszatát kelthetné. Neki kell hát feküdni a hámnak, és vállalni a húzás kockázatát. De szabályos recenzió helyett – amivel jelen recenzens a *Futárposta* ürügyén már amúgyis megpróbálkozott – hadd vázolok inkább a *Szó, zene, kép* alapján néhány vonást egy – tán még Csűrös Miklós mesterműve után sem elképzelhetetlen – Fodor András portréhoz.

1. Szellemi égtájak. Aligha lehetne persze Csűrösnél pontosabban s tömörebben megfogalmazni Fodor vállalt kötődését elődökhöz és eszményekhez. A Fodor poéziséből jól ismert József Attila – Bartók – Fülep – Takáts Gyula – Egry – Németh László spektrum színeit könyve megfelelő helyein felvillantva Csűrös pontosan megérteti azt a – hogy is mondjam – „funkcionáló” hűséget, ahogyan Fodor a bennük ragyogó fényeket a maga s mindönk okulására őrzí. De tán néhány adattal bővíthető most a *Szó, kép, zene* alapján a „színképelemzés”. Az „Egy ismeretlen Illyés-válogatás”-sal például immár „tétélesen” is kitágul a fenti spektrum, s az indíttatás itt megvallott intenzitásával a háttérben közelébb jutunk a Fodor versekben – s olykor épp a legszebbekben – fel-felcsillámló nemes pelebejusság megértéséhez. S ki ne látná, hogy milyen szervesen egészíti ki Fodor „bartóki modell”-jét az itt közölt két Kodály-tanulmány, a nagy zenésztől átvett, illetve sajátként vállalt hosszú idézetekkel. De az efféle spektrum-bővüléseknél is fontosabb ügylehet maga a mind határozottabban kibontakozó egész: a szívárvány, ahogyan a maga megtelő ívével kijelöli a szellem egén Fodor választott és vállalt égtájakait, ahogyan összefogja a maguk különbözőségében is – sőt: éppen így! – annyira és oly szervesen együvé tartozó értékeket. Ez a jellegzetes de soha kizárólagosként nem tekintett érték-skála Fodor András – Fülep szóhasználata szerinti – „világnézeti” alapja; az a szilárd eszmei-érzelmi bázis, ami szerint egyre tudatosabban tájékozódik a világban. Egy meghatározott helyről s egy meghatározott történelmi konstelláció szerint nézi és vállalja az életet. A maga szeliden konok vagy konokul szelid helytállásával Fodor József Attila „lelkem sikoltva megriad”-ját folytatja mai körülmények közt, híven vállalja és átéli Petőfi, Radnóti, Kodály, Bartók, Németh, Illyés – írjuk csak le, ha „elavult” pátosza miatt ma nem is divatos a szó – honszerelmét. Nem ok nélkül idézi annyi együttérzéssel Vészi Endre póztalan pátosszal írt megrendítő sorait: „S ekkor, abban a kékesfehér gomolygó lázban egy félkarú ór megmaradt balkezevel ritkítani kezdte a dülöngő menetet... Ha engem is lekaszál, gondoltam a következő éjjelen az eusenerzi Göring-acélművek egyik barakjában, megöl egy magyar költőt.”

2. Hagyomány. Még Csürös Miklós analitikus tekintetét is elkerülte, hogy milyen meghatározó kapcsolat fűzi Fodort a népművészethez, azaz – Fülep kategóriái szerint – a nép-élethez, bár persze éppen Csürös figyelmeztetett utóbb a *Tánc* elemzésében azokra a „szemérmes, szűkszavú jelzésekre”, melyek Fodor érdeklődését és szimpátiáját mutatják „a szenvedés, a nyomorúság és a vele dacoló életösztön Nyugat-Európa alatti mélyvilága iránt.” Kritikusi telitalálat ez az észrevétel, de az eredeti, Németh László-i értelemben: magyar írónak más választása aligha lehet, mint vállalni azokat az emberi és művészi értékeket, melyeket – a szó is az övé – az „Európa alatti mélyvilágban” a szenvedésekkel dacoló életösztön felhalmozott. Egyebek közt éppen ezért tekintette Németh Gulyás Pál Európa alatti mélységekből európai magosokba ívelő költészetét egész sorsunk, jövőnk szempontjából annyira fontosnak. Ahogyan Németh a Fodor-válogatta „Gyöngyszemek” kötet előszavában írta, Gulyás Pál „ezekkel a lemerülésekkel a költészetét táplálta . . . , de amit ezekben a lemerülésekben keresett, az a közös emberi alap volt, az Európa alatti világok fölszívása, megértése, maivá élése.” Fodor András alkata, képzettsége, vonzalmi szerint nyilván erősen különbözik Debrecen darabosabb és dacosabb „lemerülőjétől”; nála inkább – szépen írja Csürös nagyon – szemérmes, szűkszavú jelzéseket várhatunk. De ezek a jelzések ott vannak félreismerhetetlenül verseiben, prózájában, tárgyiban, és kijelölik Fodor kapcsolatát ezzel a régi mélyvilággal, a hagyomány világával úgy, ahogyan Csoóri Sándor használta a szót a *Tenger és diólevél*-ben: „Az igazi hagyomány sohasem a múlt élethű visszaállítására törekszik, hanem arra, hogy elibe álljon annak a pusztulásnak, amit az idő, a feledékenység, a dolgok természetes halála elhoz közénk.”

3. Kamaszként a világlátásban. Tán Fodor András látta legtisztábban, ő mondta ki mindenesetre legvilágosabban, hogy milyen nagy különbség az, ha valaki ocsúdó gyermekfővel élte át a háborút. „Generációm – írja Fodor Csoóri *A feltámadás első pillanatai*’ című versét elemző esszéjében – adós még legnagyobb kamaszkori élménye, a rajtunk átsópró háború személyes dokumentálásával. Lehet persze, hogy sem a krónikás adatolás, sem a távlatból néző összegezés nem a mi dolgunk, de az események növekvő nyomásáról, a közelgő front lelki drámájáról, a fegyveres harcok iszonyú fortisszimója utáni valószínűtlen csendről, a történelmi fordulat borzongató holtpontjáról nekünk kellene vallanunk. Erről nem szólhatnak mások teljes érvénynyel, csak a reagálás belső dimenzióit is érzékelő tanúk.” Ez az érzékelő tanúság emeli a Csoóri-vers elemzését hiteles értelmezéssé; ezekkel a megélt dimenziókkal önmagában demonstrálhatja ilyen meggyőzően Fodor, hogy miért és hogyan sikerült éppen Csoórinak „a megrázkódtatás drámáját – még ha az átváltozás pillanatait ragadta is meg csupán – teljes művészi érvénnyel szavakba foglalnia.” Ahogyan a vers döbbenetesen érzékletes képi világából Fodor kibontja a jelentés hihetetlenül finom szövetét, abban persze fölismerhetők a Füleptől tanultak, mint ahogyan Fodor versértelmezéseit általában ez a tudás emeli magosan a verselemzésekben megszokott okos semmitmondás fölé; ámde ahogyan a vers iszonyú erejű drámájára reagál, abban ott „a háború senkiföldjén megemberesült kamasz” újraélt megrendültsége.

4. „A nemzedék hangján”. A háború után indulók közös alapja éppen ez az élmény; a Juhász, Nagy László, Csoóri, Simon, Fodor generáció poézisét leginkább ez választja el még a közvetlenül előttük járóktól, a nagy drámát már ifjonti fővel, első megjelenésig jutottaként megéltők nemzedékétől is. Nemes Nagy Agnes, Csorba Győző, Pilinszky, Jánossy István, Csanádi Imre költészete így kerül számos rokon vonás ellenére is egy fokkal távolabb Fodor világától, bár épp a Csorbáról vagy a Csanádiról írt esszé mutatja, hogy a különbség nem holmi cezúraként képzelendő, s különben is ott lebeg a két nemzedék fölött összekötőként Kormos osztályozhatatlan poézise. Mégis a kamaszfővel átélt összeomlás s aztán az indulás hamar merevgörccsbe parancsolt lendülete jellegzetes vonásokat formált a háború végén ocsúdókban, és senki tán ezeket a vonásokat olyan intenzíven meg nem vonta magában, mint Fodor. Poétai hevülettel és jó filozói hűséggel kereste s regisztrálta a nemzedék hangját, s próbálta tehetség és teljesítmény szerint korrigálni az őket egyáltalában nem efféle mércével mérő és osztályozó kritika önkényeit. Mára persze a múlt idő

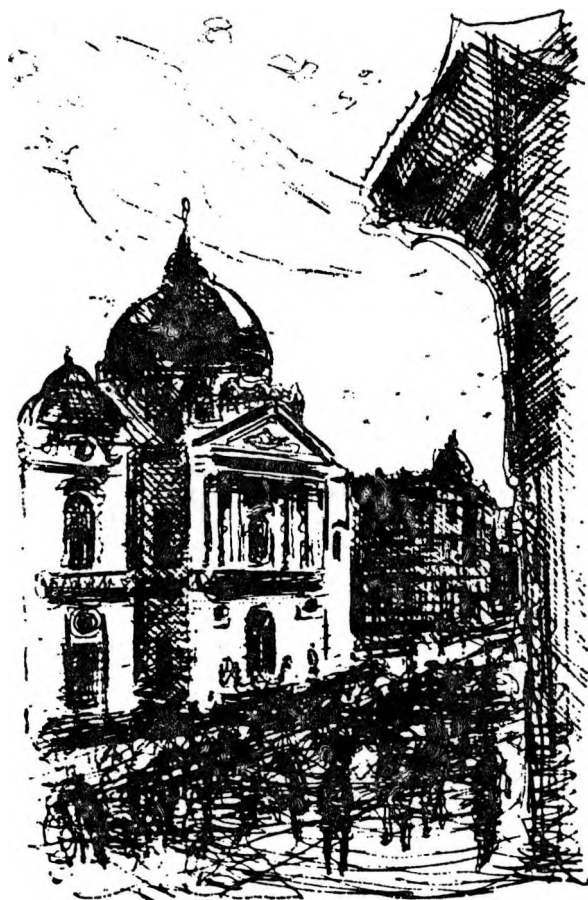
mindinkább pályatársakká oldja az egymást követő nemzedékeket, hajdani tiltások is jócskán elcsitultak, s tán el se igen hisszük, hogy valamikor mekkora elszántság kellett nyíltan kiállni mondjuk Hernádi Gyula művészete mellé. Pedig a jelen kötetben is közölt „Hernádi Gyula útja” a maga idejében sokkal többet jelentett kitűnő esszénél; s ha a nagy író óhatatlanul emelte is elementáris tehetsége és törhetetlen önbizalma, Fodor jókor jött segítsége nélkül útja aligha alakul olyan szépen, ahogyan ma ismerjük. S ugyanígy, hasonló kritikusi-nemzedéktársi felelősséggel állott ki Fodor Lator László vagy Kalász Márton költészetéért; így mutatott rá csalhatatlanul Hernádi-Jancsó „Így jöttem”-ében még a nagy viták idején „kamaszeszméletünk drámájá”-ra. És éppen ebben a nemzedéktársi értelemben nélkülözhetetlen nem csak Simon István, hanem az egész kor megértéséhez Fodor emlékezése: „Egy ízben Csanádi Imre társaságában a keszthelyi Helikon-ünnepségekről magával hívott Bazsiba. Ahogy mentünk Egregy, Rezi, Tátika, a csabrendeki hegyek hajlatai közt Sümeg felé, úgy vált minden meseszerűvé és realitássá egyszerre. Csakugyan az egymáshoz ragasztott házak közül a legbelső volt az övék. A városba, rangba, hírnévbe költözött fiú a szegénység magyarázkodó szégyenkezése, fordított hivalkodása nélkül állt a nádtető alatt, a színes edényben rezgő virágok, a földes szoba-konyhából kilépő, darabos szavú szülők között. Ott, az ódon igénytelenségű parasztkörnyezetben kellett megértenem, hogy a legmélyebbről jövőknek ez a feszengetés nélküli, minden parvenüségétől mentes biztonsága van Simonban akkor is, amikor az Országházban jár, amikor a kínai vagy a finn miniszterelnökkel beszél, amikor Gregory Corso költő tornacipős vagabund bohémiájával szembesül.”

5. „A szem hatalma”. A fenti hosszú idézet egyben a Fodor-esszék egyik fő jellegzetességét is illusztrálja: a látni és láttatni tudást. De nem egyszerűen a magyar költészettel kapcsolatban annyiszor elemlegetett kép-érzékenységről van itt szó. „A költői kép”-ről értekező Nemes Nagy Ágnes kommentálva Fodor idéz a „Fák” című Nemes Nagy versből: „Meg kell tanulni azt a sávot, / hol a kristály már füstölög, / és ködbe úszik át a fa, / akár a test emlékezetbe.” Noshát valahogy ezt a sávot tanulta meg ő is; talán már kisgyerekkorában, „a lecsapolt Nagybereken át talpfáival egészen a láthatárig araszoló vasútvonal mentén, ... Pusztaberény hepehupás, gazlepte csordaútján.” A tájak és a tárgyak igézete mindenestre végig kíséri írásait; a látás és a láttatás öröme csillog rajtuk akkor is, ha ez a csillogás nem is konkretizálódik tényleges képekké. Mert Fodornál a kép végülis sohasem a forma, sohasem csak a forma dolga, hanem a megélt szándéké. Tán innét is adódik különben képzőművészetek iránti erős vonzalma, s a Fülep Lajostól tanultak úgylehet ezt az eredendő látni-szeretést tudatosították, illetve rendezték el benne. Ez az elrendezett látató látás a biztos kulcsa filmekhez is; ahogyan például a „Szegénylegények”-ben észreveszi, hogy „a folyton dűnnyögő, fűvet borzoló szél, madárhangok, gabonatábla, gyümölcsfák, a zöld-fehér-fekete villogás különbségeknél többet, együtt lélegző eleven színteret biztosít a benne játszódó drámához.” Vagy ahogyan Gyarmathy Livia újjáteremtő munkáját kíséri nyomon a „Koportos”-ban, kutatva a szerkesztés titkait. Mert Fodor végülis mindig a szerkezetet látja meg, azt, amittől valami éppen az, ami. Ezáltal jut belülről és elválaszthatatlanul Fülep és Egry égőve alá, predestinált tanítványuk gyanánt. Ezáltal él és hat írásaiban a Kép.

6. Zene. „Egyszer, még a háború utáni időszakban – olvashatjuk a „Találkozás a népzenevel” című tanulmányban –, amikor ritkán és vonszolódva jártak a vonatok, egy nyárestébe hajló délutánon utasokkal gyéren telt szakaszunkban hatvan év körüli parasztasszony énekére lettem figyelmes. Időtől, tárgyi környezettől függetlenül ve magát, áhítatos odaadással fedkezett bele *Fehér Anna* történetébe. Most is halom, ahogy egy véghetetlen épületben újra meg újra kíséri őt „folosóról, folosóra”. Előadásában semmi sem volt abból, amit ma még népi énekesektől is produkcióként érzékelünk. Később Pablo Casals játékában találtam hasonló vonást: – Nem számít, hallják vagy nem hallják, a zene csak szól, szól saját kedvére, külön világot teremtő szerény hatalommal.” A többi, a temérdek lemezt és a zene-ismertetésekre sűrített szakmai tudást méltán megcsodálhatjuk Fodorban, de ezt a külön világot teremtő szerény hatalmat kell megértenünk, ha azt a lét-meghatározó kapcsolatot keressük,

ami Fodor András a zenéhez köti. Mert ez a viszony nem zeneértés és zenekedvelés, s mégcsak nem is szaktudás kérdése. Bartókról írt tanulmányában, akárcsak híres ifjúkori Bartók-versében, Fodor mindenekelőtt a zene ember-formáló és közösségteremtő erejére figyelmeztet, ha úgy tetszik a zene erkölcsi dimenziójára. Márpedig ennek az a kulcsa, hogy *mitéle* külön világot teremt magának a zene. Ezért követi Fodor féltő aggodalommal korunk zenéjét, ezért talál rá kitörő örömmel Bozzay Attila és Durkó Zsolt zenéjében „a lehetőség arcában megmutatkozó emberi hitel”-re.

7., 8., 9., és így tovább; ám a recenzió szükségképpen véget kell érjen. Pedig talán csak most jutott el oda, ahol voltaképpen kezdeni kéne. Hiszen nyilvánvalóan a hitel a garancia rá, hogy az írásban önmagára találjon és helyén maradjon a Szó; ez az emberi hitel kölcsönöz Fodor András szavainak tartást és érvényt. Ez a hitel szól összegyűjtött tanulmányaiból. (*Magvető, 1983.*)

A VALÓSÁG VETKŐZTETÉSE

Török László fényképalbumáról

*„Nem kell mindent magunknak látnunk s átélnünk;
mielőtt azonban másnak s beszámolójának hitelt
adsz, gondold meg, hogy most már három tényezővel
van dolgod: a tárggyal és két szubjektummal.”*

GOETHE

Közhely és némi kényszeresség a ‚gondolatban‘, mégsem lehet nem megkérdezni: emlékezünk-e arra a *pillanatra*, mikor először vettünk (adtak) fényképet a kezünkbe? Mit láttunk, kit láttunk azon a képen? Mit éreztünk és mire gondoltunk akkor? Elhittük-e, hogy az a néhány grammnyi Van, ha megsárgulva, ha elrongyolódva is, de őrzi a Volt *valóságát*, a tárgyaknál és lényeknél gyorsabban múló Idő (Egyszeriség) kétségtelen tényeit?

A művészetek genezisééről egyre többet és többet tudunk, de még mindig sok a titok és bizonytalanság, épp ezért sok még az ellenőrizhetetlen hipotézis, sok a teória. Talán a fényképezés az egyetlen művészet, amelyről szinte mindent tudhatunk; történetét nyomon követhetjük *Wedgwood* ‚fontos sikertelenségeitől‘ kezdve, *Niépce* első heliográfiáin, a *Hill-Adamson* ‚duó‘, *Nadar* és *Carjat* klasszikus portréin át napjaink sokfunkciójú tömegtermeléséig. S érinthetnénk a fotózás *technikatörténetének* fontosabb állomásait, szólnánk *Daguerre* és *Talbot* új eljárásairól, azután a filmről, a holográfiáról, a komputeres tomográfiáról, tehát az ‚instrumentális leképezés‘ egyéb módozatairól is.

Végül is mi született másfél évszázada *Niépce camera obscurájában*: új tudomány vagy új művészet? (A felfedező megejtő egyszerűséggel vallott erről: „... a fény kémiai változásokat idéz elő, alkot és megsemmisít. A testek elnyelik vagy – fényvel egyesülve – új tulajdonságokra tesznek szert. [...] Mindössze ennyi – néhány szóban – felfedezésem lényege.”) Kérdésünkre a ma embere már kapásból válaszol: *ez is, az is*. S ha mégse tudtunk ‚kapásból‘ a tárgyra térni, annak az az oka, hogy be kell vallanunk: bármennyire is megszoktuk ezt a ‚köznapi csodát‘, s bármennyire is tapasztaljuk, szenvedjük (olykor egyenesen utáljuk) eltömegesedését, még mindig nyugőzetben tart az embert és világát fényvel és vegyszerekkel megőrkítő fotográfus csodája. Másfelől viszont: tudnunk kell, hogy nagyon is összetett, sokrétű, nagyon is bonyolult varázslattal állunk szemben, így az alábbi elemzésben szólnunk kell azokról az elméleti kérdésekről/problémákról is, melyek közül nem egy a fotóművészetnél is régebbi keletű.

Török László már több hazai és nemzetközi művészeti díj birtokosa, mikor 1977/4-es számában a *Mozgó Világ* közli fotográfiáit, *Szervác József* lírai gyorsinterjúja kíséretében. „Az én fotóim nem pillanatképek. [...] Helyzeteket élek meg, amiket azután megpróbálok rekonstruálni...” – mondja *Török*, megfogalmazván szemléletének, munkamódszerének, kifejezésesztétikai törekvéseinek lényegét. Tegyük hozzá: *Módosulások* című fényképalbumát forgatva is meggyőződhetünk a hét évvel ezelőtti vallomás érvényességéről.

Miért nem véletlen, hogy a *József Attila Kör* segítette nyomdához ezt az albumot? Nemcsak mert a szerző rágóta dolgozik együtt fiatal költőkkel-írókkal, hanem elsősorban is azért, mert a képek kompozíciós technikája, a témák és beállítások, a képterek jelentésviszonyai pregnánsan poétikusak, mondhatni, líraian programatikusak. A gyűjteményt ez teszi egységessé. *Am ez az egyöntetűség csak látszólagos.* Nagyon is heterogén anyaggal találkozunk, ha nem csupán az esztétikai-formai „megoldásokra” figyelmezzünk, ehelyett inkább a kifejezésintenció-kompozíció viszony felől próbálunk közelíteni, s így kíséreljük meg a munkákat (jobb híján) csoportosítani, rendszerezni. S talán így juthatunk el az „egyes művek” jobb megértéséhez/érzéséhez is.

1. *Pseudomontázsok, szemantikai montázsok.* Török régebbi fotográfiái (szinte kivétel nélkül) egyetlen expozícióval – „kattintással” – készített szemantikai montázsok. Az effajta kép nem a vágóasztalon és nem a sötétkamrában „áll össze”, hanem a valóságban is létezik (létezett), csak épp a művész intenciói szerint elrendezve, nem pedig önmagától. Az 1974-es montázsvita résztvevői közül többen felhívták a figyelmet arra, hogy a montázsszerű képkalkítás nem újkeletű találmány; Cranach és Bosch táblaképein az egyes figurális és tárgyi/környezeti elemek kapcsolatviszonyai *nem természetesekek*, így az összefüggések nem tisztázódnak az egyszerű észlelés során, de *csakis a nyelvi elvonatkoztatás, a fogalmi gondolkodás szintjén ragadhatók meg.* Hankiss Elemér summáza-a szerint tehát „... a montázs nem más, mint egy adott ember vagy egy társadalom tudatában nem összetartozó dolgoknak a feltűnő, meglepő találkozásai”.

Nézzük például Török egyik legjobb (és legnépszerűbb) képét, a *Család* címűt.

A vakfehérbe lágyuló, ovális képmezőben idill és feszültség, polgári derű és pikantéria. Három felöltözött alak (nyakkendő-öltönyös apa; kövérkés anya, virágmintás ruhában; prepubertás korú, félszeg „öcsike”) között egy meztelen kamaszlányt láthatunk. A felöltözöttek szembenéznek velünk és mosolyognak, míg a lány vágyódóan és révetegen tekint a messzeségbe; őt már saját titkolt vágyódásai vonzzák a szerelem, a világ, az önálló és teljes emberi élet felé. Az idősödő szülők *már* nincsenek, az öcsike *még* nincs abban a kritikus életkorban, amiben a lány, ők tehát békések és fegyelmeezettek, mosolygósak és konzolidáltak: *innen* vagy *túl* vannak valami virágzásfélén, valami titkon, lázadáson. S ez akkor is így lenne, ha a lány is szépen felöltözött volna, s – bár kissé kelle lenül – velük együtt mosolyogna. *Különbözését*, szükségszerű *másságát* (mely lényege) Török a lehető legegyszerűbb és legfrappánsabb módon tárja elénk: meztelenül ülteti a többiek közé. Más, finomabb látványparadoxonok is megfigyelhetők. Így például az anya kövérsége, robosztus idomrendje mintegy tagadja, ellentétezi a mellette ülő lány testének „ropogós” fiatalságát. A kézartások, a takarások, az öltözékek (és vetkezők), a mintázatok feszes harmóniáját láthatjuk egy olyan képen, mely *valóságként is létezett* az exponálás pillanatában; létezett tehát egy olyan *montázsszituáció*, amit a fotográfus komponált meg, hogy a hasonló élethelyzetek rejtekező lényegét ily módon láthatóvá, nyilvánvalóvá tehesse. A szemantikai montázst, mint *kompozíciós technikát*. Török sok más képénél is megfigyelhetjük, hol kizárólagos képkalkítási módszerként (*Hazatelel; Szakítás; Egy kamera emlékére I-IV.; Nincs időnk várni* stb.), hol pedig más módszerekkel együtt alkalmazva (*Tanulmány I-IV.; Pietà; a portrék egy része* stb.).

2. *Képpárok, sorozatok, kronologikus és „kép-a-képben” szekvenciák.* Az idő, a változások és módosulások érzékeltetése nehezen vagy egyáltalán nem valósítható meg egyetlen képen, képtérben (kivétel: az ún. dinamikus fotó). Ha a tézis és az antitézis nem egyidejű, ha *történeteket* kell regisztrálni, illusztrálni vagy rekonstruálni, akkor Török is – miként sokan mások szerte a világon – szívesen alkal-

mazza a különféle szekvencia- vagy sorozatformákat. A kötetben található képpárok voltaképpen modellált 'igen-nemek', egymás ellentétévé tükrözött fogalmak képi transzpozíciói (*Anya gyermekével I-II.*; *Egy térti szereőja I-II.*; *Egy nő szereőja I-II.*; *Bakavonat I-II.* stb.) Ezek közül talán az *Egy térti szereőja I-II.* a legjobb – s egyszersmind a leghumorosabb is. Egy másod- vagy harmadosztályú személyvagonban, ugyanazon a helyen ugyanaz a térfi áll. Az első képen munkásruhában és elkíngzott arccal, a másodikon 'kiötözve' és derűsen. Mintha csak azt mondaná: „most éppen dolgoznom kéne”, aztán pedig: „most, kérem, meg vagyok elégedve a helyze.emmel, vasárnap van, szép vagyok, és szép az élet...”. Pedig a vagon (mint környezet) változatlan. Csak az öltözék, az arckifejezés, a kéztartás különbözik; csak a vasárnapi vagon kap egy kicsivel több fényt – kívülről. Az *Anya gyermekével I-II.* már nem ilyen természetes hatású. Az anya/gyermek–női cipő/gyermekcipő ellenpontosztottsága kissé közhelyes; a látvány didaxisa összébb húzza, homogenizálja, kioltja, mondhatni: 'feszültségmentesíti' a szekvenciát.

Ugyanezt mondhatjuk a többfázisú, nagyobb sorozatok egy részéről is. Az *Egy kamera emlékére I-IV.* képei inkább hatnak önmagukban, mint együtiesen. A fölsejlt történet lényege rejtve marad, ugyanakkor a kissé erőtetett eseményszerűség le- és behatárolja a lehetséges asszociációk érvényességi tartományát. Az *Aldozat* három képe is külön-külön mond többet. A középső pedig mintha egymagában is közvetítené azt a jelentést, amit az első és harmadik már csak magyarázni – túlmagyarázni tud (látványredundancia).

Tudjuk: egy műtárgy, *egy műalkotás megértése* (denotációja) kultúrához, kultúráltsághoz, egyszerűbben, *ismeretekhez kötött.* Az *Illusztráció I-III.* sorozatáról csak a 'beavatottak' tudhatják, hogy *Zalán Tibor* egyik poémájához készült. Pedig fontos lenne valamiképpen tudhatni, mert akik – önhibájukon kívül – ezen információ hiányában próbálják értelmezni a látottakat, egészen más végeredményre juthatnak. A képi információkhoz ebben az esetben fontos képen kívüli információk is tartoznak, történetesen: egy költemény és egy költő.

Az album legérdekesebb, legeredetibb sorozata a *Cigányok* ciklus tizenhárom fotográfiája. Török nem a hagyományos, szociografikus témakezelést választotta. Nem tudni, hol készültek a felvételek (azaz csak egy részük), hol gyűjtötte az anyagot, hol értek azok a hatások és benyomások, melyeknek néhány finom poézisú montázsban is (!) sikerült formát adnia. Miről is 'szól' ez a sorozat? Egy közösség természetközelségéről, erős kohéziójáról, fölemelkedéséről – de védtelenségéről is, máig nem gyógyított sebeiről is. Néhány bravúros montázs (technikai értelemben is! montázs) mellett itt láthatjuk azokat a 'kép-a-képben' szekvenciákat, melyekben a fotó maga is a valóság részévé válik: a valóságos tér egy adott pontján elhelyezve *azt ábrázolja* (gyűrötten, tépetten, megkunkorodva), *amit eltakar.* Elfeledi, modulálja, míg megörzi és fölidézi az időt; *a Volt képe ugyanazon a helyen jelenik meg a Van képsikján.*

3. *Portrék, portré-szekvenciák.* Amit az imént a denotáció kultúrához (ismeretekhez) kötöttségéről mondtunk, az különösen érvényes a portréfotók esetében. Minél többet tudunk az ábrázolt *személyről*, annál többet tudhatunk meg az ábrázolásban kifejeződő alkotói üzenetről, ez esetben tehát arról, hogy amilyennek látja Török László azokat a fiatal és nem fiatal kö.öket, akikről portrét készített. Hogy hányan és mennyire ismerjük *mi* őket? Már csak azért is fölösleges ezen eltöprengednünk, mert Török portréi szépek, karakterisztikusak, expresszívek és líraiak, rezignáltak és meglepők, egyszóval: *hitelesek.* (Ez természetesen nem jelenti – nem jelentheti – azt, hogy egy másik fotós is *csak így* láthatná, láttathatná őket.)

A portrék mind-mind képpárok. A második kép majd' minden esetben fölnagyított részlet (pl. Balaskó Jenőé), vagy fölnagyított és átértelmezett (metaforizált) részlet (pl. Bari Károlyé). Legtöbbjük montázs (mon.írozás), de akad köztük egy-expozíciós felvétel is.

A kategóriák persze csak fikciók, s mindig van, ami kimarad az egyikből is meg a másikból is.

Például a *Kokárda* című kép. Mi is ez? Valamilyen fehér felületen három szelet kenyér. Három kenyérszelet egymáson, finoman elcsúsztatva; ne csak a héjukat lássuk. Legfölül a 'sercli'. Mi is ez? Kenyér. Kenyér-metafa. Három-metafa. Tri-kolor három szelet kenyérből. *Nekünk* csak piros-fehér-zöld lehet.

A *Módosulások* egy érett és tehetséges fotóművész első fényképgyűjteménye. A technikai szerkesztők kitűnő munkát végeztek, az album puritán és mégis elegáns, mondhatjuk, professzionista tökélyű. Ami a *tartalmi szerkesztést* illeti: az amúgy is magas 'minőségi pontszámot' talán még növelni lehetett volna néhány cserével, kihagyással és pótlással. De a legjobb művek így is a valóságot vetkőztetik tovább: a valóságot a Valóságig, a jelenséget a lényegig, a *megpillanthatót* a meg-láthatóig – és tovább! a belső Pillanatok, az egyszeri gondolatok titkáig, hisz (idézzük ismét Goethét): „Az az igazi szimbolika, ahol a különös képviseli az általánost, nem mint árny és álom, de mint a feltárhatatlanság eleven, azon-pillatnyi kinyilatkoztatása...” (*Magvető*, 1983.)

